

ДНІПРОВСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЧИТАННЯ

**Матеріали Всеукраїнської студентської
науково-практичної конференції
20–21 квітня 2023 року**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
РАДА СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

ДНІПРОВСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЧИТАННЯ

Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції

**20–21 квітня 2023 року,
м. Дніпро**

Дніпро

2023

УДК 94+930.1+902] (477+100) (06)
Д 54

*Публікується за рішенням вченої ради історичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
Протокол № 16 від 29 червня 2023 р.*

Редакційна колегія збірника:

д-р іст. наук, доц. Д. В. Архірейський (відп. ред.), канд. іст. наук, доц. А. Г. Венгер, д-р іст. наук, проф. О. І. Журба, канд. іст. наук, доц. О. М. Каковкіна, канд. іст. наук, доц. С. М. Каюк, д-р іст. наук, проф. Т. Ф. Литвинова, канд. іст. наук, доц. О. М. Посунько.

Д 54 «Дніпровські історичні читання»: Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 20–21 квітня 2023 р., м. Дніпро / Ред. колегія: Д. Архірейський (відп. ред.), А. Венгер, О. Журба, О. Каковкіна, С. Каюк, Т. Ливінова, О. Посунько. Дніпро, 2023. 146 с.

До збірки включено доповіді учасників Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Дніпровські історичні читання» (20–21 квітня 2023 р.), виголошені на чотирьох секціях: «Історія України», «Історіографія», «Всесвітня історія», «Археологія».

Вміщено також студентські огляди наукових публікацій, представлені на засіданнях студентського гуртка історичного факультету ДНУ імені Олеся Гончара «Ремесло історика і ...».

Редакційна колегія може не поділяти поглядів авторів статей.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
Секція «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»	7
ДАГУЛИЧ Т. М. Переваги і слабкі сторони Гадяцької угоди 1658 р.	7
ПУТІВСЬКА В. А. Жіночий султанат Османської імперії: українська складова	10
КОВЕРСЬКА Є. О. Квітковий символізм у суспільній риторичі мусульманських діячів: Номан Челебіджіхан	13
АШИХМАН К. І. Цукрозаводчики Правобережної України першої половини ХІХ ст.: просопографічний портрет	17
ФЕДЬ М. І. Стратегії підприємництва промисловців Півдня України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.	22
СЕМЕНІВ О. В. Патріотичне виховання шкільної молоді в національних українських школах Галичини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.).	26
ТЕЛЯТНИК Ю. В. Жінка очима чоловіка (за наративами Лівобережної та Південної України кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.)	29
ВЕРБОВСЬКА Є. О. Музична культура дворянства Лівобережної України першої половини ХІХ ст.	33
БИЧИХІНА А. С. Мода і архітектура Катеринослава початку ХХ століття: переплетення історій	37
БІЛОВОДЕНКО Є. К. Фентезі Юрія Шкрумеляка «Чота Крилатих» як історичне джерело	41
ЗАДОРЖНА Н. О. Святкова та сакральна гастрономія гуцулів Рахівщини	45
ОВЧАРЕНКО К. Г. В. Петров (Домонтович): складне повернення в український дискурс	50
КІРСЄВ О. І. Історичний туризм як складова історичної пам'яті про Першу світову в Україні	55
НЕТЕСА М. В. Станція Любомирівка (Верховцеве): події, постаті (до 140 річниці заснування)	59

ГУБАР Я. Ю. Відносини України і Ради Європи у період повномасштабного вторгнення РФ	62
Секція «ІСТОРІОГРАФІЯ»	65
ЛИСЕНКО І. О. Листування Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка та його інформаційні можливості	65
МИРОНОВ Я. В. М. В. Гоголь і Рим: український образ європейського міста	69
ОВЕРЧЕНКО О. Ю. Журнал Григорія Галагана як джерело до історії сексуальності дворянства першої половини ХІХ ст.	72
ПЛАТОНОВ І. В. Публікації викладачів історичного факультету ДНУ на сторінках «Українського історичного журналу» (1992–2022)	77
СІЛЬВАНОВИЧ С. Б. Підходи до вивчення ювілеїв в сучасній українській історіографії	81
Секція «ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ»	86
ЗАРИЧАНСЬКА О. Р. Використання лікувальних трав в медичних рецептах давнього Єгипту	86
БРЕСЛАВЕЦЬ А. Р. Про походження войовничості Ассирії	89
ВАРЧЕНКО М. О. Традиції перекладу давньоскандинавської літератури в Україні: перекладачі, тексти, читачі	92
СЕНЕВИЧ В. Ю. Тевтонський орден та його роль в політиці Угорського королівства (1211–1225 рр.)	97
ЄМЕЛЬЯНОВ М. С. Роль Німецького східноафриканського товариства у колоніальній політиці Німеччини	101
ВЕГЕРЯ І. В. Пререфаеліти в соціокультурному вимірі Вікторіанської Англії	103
ВЛАСЮК В. Р. Імператор Хірохіто та його вплив на еволюцію зовнішньої політики Японії (1926–1937)	107
КАРПОВИЧ А. І. Наростання суперечності між чехами та словаками у 1970–1980-х роках	111
ІВАСЮТА Ю. В. Спільне та відмінне у деколонізаційних процесах США та України в 2022–2023 рр.	114
БАЛАНДА М. В. Релігійний синкретизм у Мексиці на початку ХХІ ст.	117
КАЧУР Є. О. Велика китайська стіна і співпраця Китаю і ЮНЕСКО з питання збереження Світової спадщини	121

Секція «АРХЕОЛОГІЯ»	125
МОРОЗ В. М. До питання про виділення локальних варіантів черняхівської культури	125
БЛАЖЕНКО А. С. Скіфські пам'ятки Надпоріжжя: проблеми виділення	128
ЧУРБАНОВА М. Ю. Еротичні фрески в некрополі Монтероцці	131
ГАБОР К. А. Приватне колекціонування та археологія – пошук діалогу	135
СТУДЕНТСЬКІ ОГЛЯДИ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ	138
МИРОНОВ Я.	
Даймонд Джаред. Переворот. Зламні моменти в країнах, що переживають кризу. Київ: КМ-Букс, 2019. 464 с.	138
СІЛЬВАНОВИЧ С.	
Сихів: простори, пам'яті, практики. Результати третьої міської літньої школи «Уявлення та досвіди» / З ред. Н. Отрищенко, Н. Мисак, І. Склокіної, С. Одинець. Львів, 2018. 180 с.	
Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Доля історичного пізнання та долі істориків [колективна монографія] / Ред. кол.: О. Журба (відп. ред.) [та ін.]. Дніпро, 2022. 292 с.	
Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу/ За ред. В. Кулікова та І. Склокіної. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 244 с.	142

ПЕРЕДМОВА

20–21 квітня 2023 р. на базі Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького відбулася Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Дніпровські історичні читання».

Крім студентів з історичного факультету ДНУ, які склали основну групу учасників, свої дослідження представили студенти з вишів Дніпра, Кривого Рогу, Ужгорода, Івано-Франківська, Чернігова. Особливістю конференції стала активна участь Ради студентів історичного факультету, його Освітньо-наукового комітету, у її підготовці і проведенні, які допомагали поширювати інформацію про захід, листуватися із учасниками, працювали секретарями секцій поряд з викладачами-модераторами.

Робота конференції охопила два дні: перший день – робота в секціях, другий – проведення Круглого столу на базі Меморіального будинку-музею Д. І. Яворницького. Доповіді учасників конференції було виголошено у чотирьох секціях: «Історія України», «Історіографія», «Всесвітня історія», «Археологія». Модераторами виступили викладачі історичного факультету, за винятком археологічної секції, учасники якої обговорили свої дослідження разом з науковою співробітницею відділу археології ДНІМ ім. Д. І. Яворницького Анною Юрченко), секретарями – студенти – члени Освітньо-наукового комітету Ради студентів історичного факультету. Було заслухано 41 доповідь, які підготували студенти бакалаврату та магістратури, котрі студіюють або цікавляться історією. Студенти представили оригінальні й актуальні в науковому плані доповіді, які охопили широкий географічний та хронологічний діапазон тем і проблем. Для деяких молодих науковців це була не перша конференція, для багатьох – дебют, зокрема на всеукраїнському рівні.

Результати роботи конференції довели необхідність тримати освітній та науковий фронт в умовах війни, обговорювати нагальні проблеми української та світової історії та чинити інтелектуальний спротив російській агресії, налагоджувати зв'язки із студентством українських вишів. Учасники конференції підтримали пропозицію зробити «Дніпровські історичні читання» регулярним зібранням та майданчиком для спілкування зацікавлених історичною наукою українських студентів.

У роботі студентського зібрання активну участь взяли студенти – члени наукових гуртків історичного факультету. Тому редакційною колегією було підтримано ініціативу Освітньо-наукового комітету Ради студентів включити до збірки доповідей учасників конференції студентські огляди новітніх наукових публікацій. Вони були підготовлені і виголошені на засіданнях гуртка «Ремесло історика і ...» (керівники: проф. кафедри східноєвропейської історії Олег Журба та проф. кафедри історії України Тетяна Литвинова) і відібрані конкурсною комісією з викладачів факультету.

Секція «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

Дагулич Тетяна Михайлівна,

*студентка 4 курсу факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПЕРЕВАГИ І СЛАБКІ СТОРОНИ ГАДЯЦЬКОЇ УГОДИ 1658 Р.

Іван Виговський отримав булаву тоді, коли ситуація як всередині Гетьманщини, так і на міжнародній арені була складною. Після того, як опозиція, яка активно підтримувалася Московією, була придушена, Виговський починає шукати нових союзників.

Зовнішньополітична діяльність гетьмана на межі 1657–1658 років зазнала нового повороту – в сторону союзу з Річчю Посполитою [7, с. 129]. Якими були причини цього різкого повороту гетьмана на міжнародній арені? Як зазначає Михайло Пасічник, важко погодитись із твердженням, що Іван Виговський почав реалізовувати відразу намір об'єднання з Річчю Посполитою, або що «непереможні обставини» штовхали гетьмана в «обійми Польщі». Становище не можна звужувати до тих або інших обставин, адже воно було набагато складніше. Джерела не засвідчують інформації, що гетьман Виговський від початку мав якісь попередні наміри стосовно участі козацької держави у війні Речі Посполитої проти Московії [7, с. 131].

На думку Віктора Горобця, Річ Посполита була не менш зацікавлена, аніж Чигирин в українсько-польському порозумінні, виходячи з геополітичних реалій кінця 50-х років XVII ст. та внутрішньополітичної ситуації. Король мав намір реформувати устрій держави, спрямований на посилення позицій монарха та сенату, а також звузити повноваження сейму. Задля реалізації даного наміру король мав використати потужні аргументи для опонентів, щоб проштовхнути проект через сейм. Саме Гетьманщині і відводилася дана роль: у Речі Посполитій жевріла пам'ять про те, як швидко розв'язалося питання виборчої боротьби в державі по смерті Владислава IV, коли війська Гетьманщини були присутні в районі Замостя та Львова в кінці 1648 року.

Бралася до уваги і зовнішньополітична ситуація. Поява козацької держави як союзника суттєво зміцнила б позицію Речі Посполитої у відносинах з Московією, Стокгольмом, Кримським ханством, Австрією та Бранденбургом.

Все це спонукало польську еліту усвідомити невідворотність думки про примирення з Гетьманщиною. Промовистими були слова Єжи Лещинського – познанського воєводи – про те, що запорука процвітання Польщі – це мир з козаками [4, с. 102–103].

16 вересня 1658 року угоду було укладено в місті Гадячі (на Полтавщині). Гадяцький договір розпочинав новий етап зовнішньої політики Гетьманщини [8, с. 9].

Відповідно до тексту договору, релігії було відведено перше місце: «релігія грецька старожитна, та і така, з якою стародавня Русь приєдналася до Корони Польської, аби залишалася при своїх прерогативах і при вільнім відправленні набоженства, аж куди мова руського народу сягає, як у Короні Польській, так і у Великому князівстві Литовському [...]» [3, с. 40]. Представники уніатської церкви не могли засновувати церкви, монастирі і т. д. Уніати фактично втрачали свої права [6, с. 4].

Окрім питання релігії, відповідно до пунктів договору:

- Чернігівське, Київське, Брацлавське воєводства утворювали Руське князівство, що мало увійти до Речі Посполитої з правами широкої автономії.
- Планувалося створення монетного двору, суду, затвердження посад маршала, канцлера та підскарбія.
- Гетьман повинен був обиратися козаками, і ставав воєводою з правом першого сенатора [1, с. 20].
- «Війська Запорозького має бути число шістдесят тисяч, або як вельможний гетьман подасть на реєстрі. Затяжного війська – десять тисяч, яке також, як і Запорозьке, має залишатися під владою того-таки гетьмана, і з податків, ухвалених на сеймі, у воєводствах Київському, Брацлавському та Чернігівському та інших має йти кошт від Речі Посполитої на те військо» [3, с. 42].

Недоліком було те, що діяльність гетьмана на зовнішній арені суттєво обмежувалася: «Ніяких послів від сторонніх держав не приймати, а коли такі трапляться, їх до його королівської милості мають відсилати. Також ані військ чужих не впроваджувати і не мати жодного із сторонніми порозуміння на шкоду Речі Посполитої, хіба доповівши його королівській милості» [3, с. 44].

Перевагою договору було те, що окремо відводилося місце освіти:

- «Гімназії, колегії, школи і друкарні, скільки їх буде потрібно, буде вільно відкривати без утруднень і вільні науки відправляти, і книги друкувати усякі із релігійною конверсійністю, без ущербку, однак, королівського маєстату і без насмішок на короля, його милість». Відповідно до тексту договору, передбачалося створення ще однієї академії: «Його королівська милість, пан наш

милостивий, і стани коронні та Великого князівства Литовського дозволяють також другу академію там, де побачить її принагідне місце, яка буде заживати таких прав і вольностей, як і академія Київська [...]».

- «Академію Київську дозволяє його королівська милість і стани коронні установити, вона такими прерогативами та вольностями має задовольнятися, як і академія Краківська, з тією однак кондицією, аби в тій академії не було жодних сект аріанських, кальвіністських, лютерських професорів, учителів та студентів» [3, с. 41].

Взимку та навесні 1659 року, до початку роботи сейму, розпочалася боротьба стосовно ревізії деяких положень угоди. Коли Івану Виговському було доставлено текст угоди, яку мав затвердити сейм Варшави, то гетьман сказав посланцю: «Ти зі смертю приїхав і смерть мені привіз [...]» [4, с. 107–108]. Зрештою, 12 травня 1659 року Гадяцька угода була ратифікована. Делегати від Гетьманщини, з одного боку, король та сенатори – з іншого, під присягою запевнили один одного у примиренні. Козаки дали клятву про вірність та послух королю [2, с. 264–265].

Варто зазначити про зміни, які внесла польська сторона до ратифікованого договору. Урізання пунктів було не на користь козацької держави. По-перше, не йшлося про утворення з числа трьох воєводств Великого князівства Руського. По-друге, не було положень про карбування власної монети, сейм та інших елементів, необхідних для «Князівства Руського». По-третє, реєстр козаків скорочувався до 30 тисяч і 10 тисяч найманців. По-четверте, гетьмана мали обирати з 4 кандидатів, якого мав затверджувати король. Поширювалася заборона на приймання гетьманом іноземних посольств. Селяни фактично поверталися на панщину до приватних власників [1, с. 22–23]. Цей пункт був надзвичайно неприйнятним. Селяни та козаки не мали наміру віддавати землю, яка їх годувала, і боялися повернення панщини.

До ратифікованого договору не був включений пункт про ліквідацію церковної унії, на чому наполягав Іван Виговський напередодні укладення договору 16 вересня 1658 року. Перевага на отримання посад винятково православною шляхтою поширювалася на Київське воєводство. У Брацлавському та Чернігівському – посади мали обіймати по черзі католики і православні [5, с. 38].

Таким чином, укладення Гадяцької угоди проходило в складних умовах. Кожна сторона мала власні зацікавлення задля початку переговорів. Під час процесу підготовки до ратифікації польська сторона урізала деякі пункти. Угода в травні 1659 року була затверджена сеймом із змінами. В такому вигляді договір не був схвально сприйнятий українцями, селянами, козаками та прибічниками гетьмана і залишився нереалізованим проектом. Важливим є те, що Гадяцька

угода руйнує міф радянської та російської історіографії про боротьбу українського народу за «возз'єднання» з Росією.

Бібліографічні посилання

1. Борисенко В. Й. Здобутки і прорахунки Гадяцької угоди 1658 року. *Гадяцька угода в контексті польсько-українських відносин. Збірка наукових праць*. Житомир, 2013. С. 17–27.
2. Бульвінський А. Г. Українська дипломатія на варшавському сеймі 1659 р. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ, 2003. Вип. 3. С. 257–270.
3. Гадяцький трактат 6 вересня 1658 року. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*. Київ; Львів, 2004. С. 39–46.
4. Горобець В. М. Мрія, утоплена в підозрілості й образах, або Чому таким коротким було життя українсько-польської унії 1659 року? *Війни і мир, або «Українці – поляки: брати/вороги, сусіди»*. Вид. 2-ге. Київ: Українська прес-група, 2007. С. 94–108.
5. Горобець В. М. Гадяцький договір 1658 р. – чому угода так і не стала унією? (Про перспективи та проблеми реалізації проекту у 360-ліття його укладення). *Український історичний журнал*. 2018. № 5. С. 21–45.
6. Кралюк П. М. Гадяцький договір: політичні й правові аспекти. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2018. № 1 (17). С. 1–18.
7. Пасічник М. С. Гетьман України Іван Виговський. Львів: Юрид. ун-т, 2006. 340 с.
8. Чухліб Т. В. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. 86 с.

Путівська Влада Анатоліївна,
студентка 2 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

ЖІНОЧИЙ СУЛТАНАТ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: УКРАЇНСЬКА СКЛАДОВА

У цій статті розглядається становлення та розвиток такого незвичайного періоду в історії Османської імперії, як жіночий султанат. Це суперечливий, а часом і загадковий період, коли жінки грали істотну роль в управлінні державою. Гарем як соціальний інститут та його роль в історичних подіях став розглядатися істориками відносно недавно, що підкреслює актуальність теми

[5, 6]. Роль жінок султанського гарему, які мали походження з українських теренів, відома у загальних рисах, але так само потребує уточнення та узагальнення.

Хронологічними рамками жіночого султанату прийнято вважати 1550 – 1656 роки. Визначення «жіночий султанат» було введено на початку ХХ ст. турецьким істориком Ахметом Рефіком Алтинай [6]. У своєму однойменному творі він стверджував, що цей період в історії Оттоманської Порти можна вважати початком кінця Великої імперії.

Зазвичай виділяють п'ятьох наймогутніших султанш даного періоду, а саме: Хюрем Султан (1502–1558), Нурбану Султан (1530–1583), Софіє Султан (1550–1618), Кесем Султан (Валіде у 1623–1651), Турхан Султан (1627–1683). В цьому переліку є два імені, які пов'язані через своє походження з українськими землями. Це Роксолана (в історію увійшла як Хюрем Султан) та Турхан Хатідже Султан. Є багато припущень, звідки вони, як потрапили до гарему, як змогли досягти такого піку влади, як увійшли в історію як найвпливовіші жінки Османської імперії XVI–XVII ст. [2, с. 5]. В українському публічному просторі переважно відомі художні твори, присвячені цим султаншам. Передусім це нові романи Олександри Шутко «Роксолана: міфи та реалії», а також її книги про Хатідже Турхан. Наукове осмислення теми триває, з кожним роком збільшується введення джерел до наукового обігу.

В історії жіночого султанату першою представницею є Хюрем Султан – одна з найзнаменитіших і найвпливовіших жінок, що залишили незабутній слід у світовій історії. Достовірних відомостей про походження Хюрем Султан немає, проте джерела стверджують, що вона мала слов'янське походження. Її батьком був священник Гаврило Лісовський. Справжнє її ім'я достеменно невідоме, за деякими даними при народженні її назвали Анастасія. А ім'я Хюрем, яке в перекладі означає «весела», їй дав султан Сулейман. У Європі вона відома під ім'ям Роксолана [1, 3].

Отже, Хюрем Султан була наложницею турецького султана Сулеймана Пишного. Згодом вона стала його дружиною і чинила на нього величезний вплив, зокрема в політичному плані. Роксолана стала першою наложницею, яку султан узяв за дружину. Раніше такий розвиток подій був неможливим. Церемонія нікяху стала однією з найрозкішніших на той час та засвідчила надмірну демонстрацію статусу султанши. Вулиці були оздоблені яскравими декораціями, музиканти грали на вулицях, створюючи святкову атмосферу. Султан благоволив і заступався дружині протягом багатьох років, аж до її смерті. Хюрем Султан подарувала чоловікові шістьох дітей.

Хюрем порушила дуже багато традиційних норм в Османській імперії того часу, і тому у сучасників залишилось негативне враження, незважаючи на деякі її позитивні риси та заходи.

Роксолана виявилася вельми практичною султаншею. Щоб поповнити скарбницю, вона розпорядилася відкрити в європейському кварталі і в портових районах Стамбула винні крамниці, які швидко почали приносити шалені прибутки, поглибила бухту Золотий Ріг, реконструювала причали в Галаті, куди незабаром почали підходити великотоннажні судна з товарами з усього світу. Це забезпечило швидке зростання торгових рядів Стамбула та солідний прибуток.

Не уступала в політиці та благодійності і інша султанша-українка невідома широкому загалу України, але така славнозвісна та шанована у турецькому суспільстві – Хатідже Турхан Султан. Валіде султан Османської імперії, головна меценатка свого часу, регентка при малолітньому синові та багатостраждальна рабиня, колись привезена з України до султанського палацу.

У джерелах її ім'я Турхан Хатітже, а в нових дослідженнях - Хатітже Турхан. Турхан Султан, яка виховувалася в гаремі і була першою наложницею, подарованою султану Ібрагіму, отримала титул хасекі-султан вже після смерті султана Ібрагіма [4].

Османські історики, слідом за сучасниками Турхан Султан, досить позитивно говорили про бажання захистити стратегічно важливий пролив, яким мусульманські паломники ходили в Хадж і від якого залежали Стамбульські порти та ринки. Валіде Султан вихваляли за ремонт ще двох фортець цього проливу, будівництво яких датувалось ще за правлінням султана Мехмеда Фатіха, а також будівництвом тут подвійного хамаму, мечеті, школи, військових бараків і декількох торгових лавок. Все це фінансувалось з вакфа Турхан султан, про що є відповідні записи [7].

Хатідже Турхан султан до кінця свого життя займалась політикою і грала активну роль в управлінні Османською імперією. Коли Кандія була завойована османським флотом в 1669 р., у спробі впровадити тут османську культуру Валіде перетворювала церкви в мечеті, саме за її наказом тут були збудовані деякі будівлі.

Таким чином, жіночий султанат період в політичній історії Османській імперії розпочала і завершила українська жінка. Якщо початок його, який асоціюється із Хюрем Султан, у суспільному сприйнятті оцінюється частіше негативно, то закінчення, яке пов'язане із Турхан Султан, описується позитивно. Хоча в правлінні обох жінок можна знайти багато спільного, а саме: увага до благодійності, будівництво хамамів, медресе, фонтанів тощо.

Якщо перша лише будувала, опікувалася соціальними та культурними питаннями, то друга вже розумілася та втручалася у зовнішньополітичні питання. І якщо Роксолана відома широкому українському загалу завдяки широкій популяризації через фільми, романи, то закат епохи жіночого султанату, пов'язаний з ім'ям Турхан Султан, ще чекає на свою популяризацію.

Бібліографічні посилання

1. Бакота А. Сага про Роксоляну. *Українська культура*. 1997. № 1. С. 20.
2. Габдулхакова М. И. Институт Хасеки в гареме Османской империи. *Наука и общество в современных условиях*. 2016. № 1 (4). С. 18–21.
3. Кочубей Ю. Роксолана: доля, образ, символи. *Політика і час*. 2005. № 2. С. 79–87.
4. Льюис Р. Османская Турция. Быт, религия, культура / Пер. с англ. Л. А. Игоревского. М.: Центрполиграф, 2004. 239 с.
5. Мамедов И. Расцвет и крах Османской империи. Женщины у власти. URL: <https://elibra.ru/read/512188-rascvet-i-krah-osmanskoj-imperiizhenschiny-u-vlasti.html>
6. Davis F. *The Ottoman Lady: A Social History from 1718 to 1918*. Westport, Conn., 1986. 284 p.
7. Inalcik H. *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300–1600*. London 1973. 279 p.

Коверська Єва Олександрівна,
студентка 2 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

КВІТКОВИЙ СИМВОЛІЗМ У СУСПІЛЬНІЙ РИТОРИЦІ МУСУЛЬМАНСЬКИХ ДІЯЧІВ: НОМАН ЧЕЛЕБІДЖІХАН

Вивчення історії мусульманських спільнот, зокрема кримськотатарських – це напрямок, що тільки починає розвиватися. Довгі десятиліття небуття в радянській історіографії спровокували застій безлічі тем, які потрібно розвивати. Якщо зараз і йдеться про історію кримських татар, то тільки в загальних рисах – звідси нам відома постать Номана Челебіджіхана (1885–1918 рр.) – письменника й першого демократично обраного муфтія мусульман Криму, Литви, Білорусі, Польщі та України.

Про світ, з якого походить Н. Челебіджіхан, ми знаємо небагато, але саме цей світ дозволяє дійти цікавих спостережень. Одним із таких сюжетів ми вважаємо квітковий символізм, характерний для літературних жанрів, образотворчого мистецтва, суспільної культури та звучання в публічному просторі видатних діячів-мусульман.

Мета дослідження – на прикладі промови Номана Челебіджіхана напередодні відкриття Курултаю реконструювати явище квітового символізму в ісламі; скласти образ мультинаціонального «букета», поєднуючи його з флоріографією (мовою квітів), характерною для мусульманського сприйняття квітів.

У символізм ми вкладаємо загальноприйняте поняття, що це надання матеріальним речам невластивого їм, «ідеального» змісту. Загалом символізація – значуща потреба в життєдіяльності людей, вона властива тільки нам. Це явище не оминуло послідовників ісламу, для яких рослинний світ є фундаментом порівнянь та асоціацій. Ісламська традиція із захопленням ставиться до краси й закликає до неї в усьому. Проте вважається, що пріоритет належить моральності, а не естетиці [6, с. 252].

Мусульмани, як і християни та буддисти, надають кожній квітці свого унікального сенсу, але тюльпан і троянду визнають найшанованішими у смисловому ряді. Тюльпан натякає нам на Аллаха, а троянда відповідно є символом пророка Мухаммеда. У зв'язку з цим виникає бажання прослідкувати, а чи вкладали публічні діячі якогось таємничого сенсу у свої ораторські виступи, чи поєднували вони суспільні процеси з образами квітів.

Це ми спробуємо з'ясувати на прикладі вислову Номана Челебіджіхана, що пролунала на урочистостях 3 листопада 1917 р. в Бахчисараї: «На Кримському півострові ростуть багато троянд, лілій, тюльпанів, у них ніжні кольори та аромати. Ці квіти – нації, що живуть у Криму: татари, росіяни, вірмени, євреї, греки, німці та інші. Мета Курултаю – зібравши їх разом, скласти з них красивий і витончений букет, заснувати на прекрасному острові Крим справжню цивілізовану Швейцарію. Курултай піклуватиметься не тільки про кримських татар, а й про всі народи, які впродовж століть по-братерському живуть разом з нами. Наш народ виступає тут лише в ролі ініціатора.» [3, с. 264].

Що Н. Челебіджіхан мав на увазі, говорячи про «букет» Криму? Для цього треба знати, ким він був та яку здобув освіту. Майбутній духовний лідер належав до тієї кримськотатарської молоді, яка чітко усвідомлювала свою національну окремішність та прагнула прогресивного розвитку. Зокрема на формування його революційних ідеалів вплинула діяльність І. Гаспринського.

Н. Челебіджіхан був першим головою Товариства кримських студентів, а в 1909 р. співорганізатором та головою кримськотатарського підпільного

патріотичного товариства «Ватан». Він відмінно навчався на юридичному факультеті Стамбульського університету, а також відвідував заняття на богословському. Саме в Туреччині він почав письменницьку діяльність – писав і поширював між татарами статті на історичні й політичні теми [5, с. 36–37].

Перу Н. Челебіджіхана також належить багато художніх творів, серед яких вірші: «Дочка пастуха», «Вітчизна татар», «Я присягнувся»; автобіографічна розповідь «Молитва ластівок» та ін. Тож можемо казати про надзвичайну обізнаність майбутнього муфтія в історії кримськотатарського народу і в історії мистецтва, тому «квіткові» алегорії у промові напередодні Курултаю він використав не просто так – вони натякають, що треба розшифрувати цей «букет».

Красою троянди людство насолоджується вже близько п'яти тисячоліть. Вигляд і аромат цієї квітки сприяли введенню в культуру у країнах інтенсивного зрошуваного землеробства на Близькому сході – Вавилоні, Персії та Сирії, про що свідчать численні археологічні пам'ятки, на яких збереглися зображення її квіток. У стародавній Персії троянда посідала панівне місце серед квіткових культур. На території цієї держави росло близько 20 видів троянд з різноманітним забарвленням [8, с. 27].

У VII–XII ст., одночасно з розповсюдженням ісламу, троянди починають завозити через Малу Азію до Європи [8, с. 29]. У мусульман троянда символізує кров пророка та двох його онуків – Хасана і Хусейна [4, с. 120].

На теренах України захоплення трояндами спостерігалось в XIX ст. Велика робота з розведення цих квітів проводилася в ботанічних садах. У Нікітському ботанічному саду поблизу Ялти, заснованому в 1812 р, інтродукцією троянд опікувався ботанік Христіан Стевен. У 1816 р. колекція троянд становила 62 види. Станом на 1912 р. колекція Нікітського ботанічного саду нараховувала 2,7 тис. сортів троянд. На Південному березі Криму були засновані розарії в Гурзуфі, Партеніті, Артеку, Алупці, Лівадії, Ореанді та поблизу Ай-Годора [8, с. 32].

Рослинні орнаменти кримські татари застосовували у вишивці, зокрема зображували тюльпани, гвоздики, лілії та виноградну лозу. Зразки татарського візерунку знаходимо також на надгробках – стилізовані квіти відносять до найбільш розповсюджених мотивів [2, с. 97].

Перші відомості про тюльпан зустрічаємо знову ж таки в Персії. Тут квітку називали «дульбаш» – турецька чалма, від якої згодом виникло слово «тюрбан», і назва рослини – «тюльпан». Турки називали квітку «ляле», що співзвучне з іменем Бога – «Аллах», це додавало рослині сакрального відтінку. Саме тому тюльпан постійно згадується в мусульманському мистецтві, де позначає Бога та посвяту йому.

Кримський хан Гази Герай II Бора (1551–1607 рр.) був одним із тих, хто оспівував красу та значення квітів у своїй творчості. Так, у його поемі «Долаб»,

присвяченій темі долі, троянда символізує серце та божественну велич, а тюльпан – любов та Аллаха [7, с. 200–201].

Можна припустити, що для Н. Челебіджіхана тюльпан був особливою рослиною, про це свідчить його вірш «Сари тюльпан» (Жовтий тюльпан). Квітка тут – алегоричний образ людини, осяяної божественною істиною, адже в ісламській культурі заборонено зображати людей напряду.

У вірші цвітіння тюльпана сповнило радістю весь сад, що матеріалізує пік розквіту особистості, але в кінці постає питання: «Навіщо в світ прийшов, якщо судилось вмерти?!» (Пер. Миколи Мирошніченка). Тобто людина рано чи пізно помирає фізично, а для Аллаха, для Істини вона завжди жива [1, с. 209]. Цією фразою можна охарактеризувати й життя самого керівника Курултаю – 1918 р. його розстріляли матроси-більшовики, а тіло викинули в Чорне море. Проте ім'я Номана Челебіджіхана вже протягом десятиліть уособлює духовне й політичне відродження кримських татар.

Отже, порівнявши народи, що проживають у Криму, з трояндами і тюльпанами, Н. Челебіджіхан використав ісламський символізм. Таким чином він висловив повагу жителям півострова, адже уподібнив їх найшанованішим квітам у мусульманській традиції – символам Аллаха та пророка Мухаммеда.

Бібліографічні посилання

1. Абдураманова Ш. А. Суфійська символика ранніх стихів Н. Челебіджіхана. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 43. С. 208–212.
2. Бавбекова І. Орнаментальні форми кримськотатарського традиційного мистецтва. *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 1. С. 97–99.
3. Гафаров Е. Формування політико-правових поглядів Челебіджіхана Челебієва. *Науковий журнал «Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»*. 2006. Т. 19 (58), № 2. С. 261–268.
4. Дячук П. В., Перфільєва М. В., Перфільєва Л. П. Флористика: навчальний посібник. Умань, 2013. 182 с.
5. Іванець А., Когут А. Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб / Упоряд. Іванець А., Когут А. К. : К.І.С., 2019. 448 с.
6. Латигіна Н. А. Іслам: шлях крізь століття : монографія / Н. А. Латигіна. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 360 с.
7. Линник Н. Символ «тюльпан» у поезії «Дивану»: сакральний та генераційний аспекти. *Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації»*. 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 200–203.
8. Мороз О. К., Дениско І. Л. Історія культури троянд: від садів з трояндами до розаріїв. *Автохтонні та інтродуковані рослини*. Умань, 2014. Вип. 10. С. 27–36.

*Ашихман Костянтин Ігорович,
студент 1 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

ЦУКРОЗАВОДЧИКИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.: ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ

Сьогодні нагальними є завдання дослідження історії промислового та економічного розвитку українських земель з огляду на нові підходи до вивчення процесів модернізації. Однією з передових галузей промисловості України у ХІХ ст. була харчова, а саме цукрова. Адже тут раніше відбувся промисловий переворот, впроваджувалися нові технології і саме підприємництво виходило на новий рівень організації виробництва і галузі загалом. Але за кожним успіхом стоять підприємці, люди, які переживали успішні і не надто періоди своєї діяльності, які, будуючи власний бізнес, створювали економічне підґрунтя і для соціально-культурного розвитку.

Тому метою мого виступу буде спроба узагальнити наявні відомості про знакові постаті галузі цукроваріння Правобережної України першої половини ХІХ ст., створивши свого роду начерк до колективного портрету цих підприємців.

Логічно було б почати з першого, на вказаних теренах, цукрозаводчика Йосипа Гнатовича Понятовського. Саме він у 1822 р. в селі Бучак (нині Черкаської обл.) збудував першу на Правобережжі (й загалом в Україні) цукроварню [8, с. 62–64]. На жаль, сьогодні, про нього нам відомо небагато. За походженням він належав до польської династії Понятовських, був далеким родичем останнього польського короля Станіслава-Августа Понятовського. У деяких джерелах Й.Г. більш відомий як «полковник Понятовський». Це відсилає нас до його військового минулого. У молодості він шість років служив у прусській, потім у російській армії. У період російсько-польської війни (1892) Понятовський був ад'ютантом у свого більш відомого родича, Юзефа Понятовського [1]. *(Останнього помилково будуть плутати з Йосипом Гнатовичем. Не зважаючи на те, що у науковому просторі це питання було вирішено, ми й досі можемо зустріти доволі абсурдні заяви, що першим цукроваром був саме Ю. П.).* Після військової служби оселився в родовому маєтку у селі Таганчі під Каневом. Там вирішує зайнятись господарською діяльністю. За період з 1806 по 1822 р. ним було збудовано суконну фабрику (одну з найбільших на той час), шкіряний завод, й першу цукроварню.

Збережені джерела не дають змоги дослідникам деталізувати підприємницьку діяльність Йосипа Гнатовича, але сама його постать є доволі

показовою й певною мірою відображає образ перших цукрозаводчиків. Це людина шляхетного походження, землевласник який вирішує інвестувати в цукроваріння й заробити капітал. Варто зазначити, що саме в 1820-х роках у землевласників з'являється інтерес до цукроварень. На те були певні причини. По-перше, в 1822 р. був виданий новий тариф який забороняв провозити цукор-рафінад через європейський кордон, за винятком Одеського порту, а на цукор-пісок був введений податок в 15% від цінності товару [3, с. 93]. Цей тариф стимулював поміщиків розвивати внутрішнє виробництво. По-друге, в цей час ми спостерігаємо зміну цін. Хоча, це не означало автоматичного успіху у справі. Показовим є листування графа Кушелева-Безбородька Олександра Григоровича, який 1825 р. відкрив свою цукроварню на Лівобережжі (с. Макошине Чернігівська обл.), зі своїм батьком. У листах він розповідає, як йдуть справи на цукроварні, на що батько відповідає певним занепокоєнням: «На Україні хліб не в ціні. Твоя цукроварня потребує вгноєних земель і нових для буряків. І я дуже побоююся, щоб прибуток не був тільки на папері й у чужій кишені, а з твоєї робитимуться тільки витрати, наростатимуть борги й збільшуватимуться відсотки» [3, с. 101]. Тобто, вкладання коштів у нову справу могло і не окупитися.

І все ж частина поміщиків починають будувати свої цукроварні. Та виробництво цукру – це доволі складний технологічний процес. Перші цукрозаводчики, через свою необізнаність в новій галузі, зіштовхнулися з рядом проблем на різних етапах виробництва. Такі умови змушували їх об'єднуватись задля вирішення й подолання цих труднощів. Згодом ці об'єднання почнуть перетворюватись на перші товариства і синдикати, але на початку вони ставили за мету спільно вирішувати питання, пов'язані з цукровою промисловістю, оцінювати ті чи інші методи виробництва і разом радити їх цукроварам, проводити аналіз цукру [3, с. 124]. Так на загальноімперському рівні у 1834 р. був створений перший комітет цукроварів.

Активним учасником цього комітету був граф Бобринський Олексій Олексійович. Його іноді називають батьком української, цукрової промисловості. Він був першим хто поставив цукрове виробництво на «широку комерційну ногу». У 1840 р. призначений членом ради міністра фінансів, гр. Бобринський залишався на цій посаді до кінця свого життя [7].

Він був добре знайомий з цукровим виробництвом у Франції. За перших років діяльності комітету цукроварів Бобринський встиг відкрити кілька цукрових заводів у Тульській губернії, витративши багато коштів на модернізацію підприємств визнав що вони є збитковими й неефективними. З накопиченим досвідом почав шукати більш придатне місце під цукроварню [3, с. 145]. Таким місцем виявилось м. Сміла (територія сучасної Черкаської області). Саму тут у 1838 р. він будує Смілянський пісочно-рафінадний завод, згодом Балакліївський

цукровий завод. Це були цукроварні-велетні які вражали своєю засівною площею в 1500 десятин. Протягом наступних років буде відкрито ряд підприємств. Його Смілянський цукровий з-д було споряджено найкращими зразками тогочасної техніки, причому деякі фабричні машини він конструював самостійно [7]. За короткий час йому вдалося дуже вдосконалити свої цукроварні. Це викликало наслідування серед поміщиків. Загальний внесок графа Бобринського у розвиток цукроваріння на Правобережжі дійсно достатньо великий. Побудова передових підприємств, які стали прикладом для багатьох цукроварів, продемонструвала промисловий потенціал регіону і до нього потягнулись цукрозаводчики.

Як зазначав П. Лялін, харківський поміщик й цукровар, критик комітету цукроварів, у коментарі про роль гр. Бобринського в насадженні промисловості «оці праці тим більш варті пошани, що їхня мета не полягає у самому лиш бажанні власних вигід. Навпаки – графові цукроварні відкрито для всіх – тут нема таємниць: кожен може мати вдачі та невдачі, втрати й вигоди, одне слово все, що треба, щоб ґрунтовно зрозуміти зовнішній стан цукрової справи» [3, с. 143, додаток №3].

Сам Бобринський був доволі шанованою персоною не тільки серед промисловців, а й серед селян. Під час неврожаю 1839 р він прогодував селян своїм коштом, витративши на це 40 тисяч рублів. До того ж показовим фактом є ситуація, коли граф помер. Тоді тіло померлого довелося везти зі Сміли до Петербурга, близько 2 000 селян проводжали його і, відклавши коней, по черзі везли труну на собі кілька верст від Сміли [7]. Ось як згадували Бобринського його сучасники: «Впрочем граф Бобринский, должно сознаться, был человеком увлечений, но всегда благородных и чистых. Любознательная натура его безпрестанно требовала себе пищи: он искал ее везде. Всякая новая мысль, открытие, новое учение – политическое ли, финансовое, социальное, гигиеническое – возбуждали в нем тоску и лихорадочную деятельность любопытства. Ему непременно нужно было вкусить от всякаго свежаго плода. Он с ревностью, с горячностью кидался в новую, незнакомую область, старался изследовать ее, проникнуть в ее таинства. Ему недостаточно было бы, подобно Колумбу, открыть одну Америку; он хотел бы открыть их несколько...» [5, с. 3–4].

На початку 1840-х років граф Бобринський уклав угоду на продаж цукру-рафінаду з фірмою «Брати Яхненки і Симиренко». Фірма продавала цукор у своїх лавках в Одесі, Севастополі, Миколаєві. Загальний прибуток від цього продажу сягав близько 100 тисяч рублів. Саме з цього моменту у фірмі почали замислюватись над будівництвом власної цукроварні. Проте самі брати не наважились інвестувати в цю справу. Вмовити батька, Симиренка Федора

Степановича почати займатись цукроваріння вдалося його сину Платону Федоровичу [4, с. 1]. Тому його можна вважати зачинателем справи у родині.

Платон Федорович здобув освіту в Пансіоні Золотова в Одесі [2]. У Смілі він знайомиться зі службовцем Смілянського цукрового заводу М. Я. Сетгофером, який розповідає про можливості заробітків у цукровій промисловості. Платон починає цікавитись цим виробництвом й вирішує дослідити його у Франції, де закінчує Паризький політехнічний ін-т [2]. За кордоном він розробляє план заводу, замовляє парові машини й запрошує близько 30 спеціалістів [4, с. 4]. Так, у 1843 р. у с. Ташлик (сучасна Черкаська область) постає перший в імперії паровий, пісочно-рафінадний завод. Після того як, у достатньо короткий період, на Правобережжі відкриваються спочатку, винятковий за розміром, завод Бобринського а потім, технологічний, завод фірми «Брати Яхненки і Симиренко» серед цукрозаводчиків починається справжня цукроманія. «Цукроманія опанувала тоді всі класи суспільства...По салонах, у театрі, на балах під час контрактів ні про що інше не говорили, окрім як про цукроварні та буряки. Були такі, котрі нічого перед собою не бачили, окрім буряків; на інше питання, що не стосувалися безпосередньо до цукроварень, не звертали жоднісінької уваги. З юнацьким запалом кинулися тоді на новий у краю промисел» [3, с. 146]. Після побудови доволі успішного підприємства фірмою, протягом 1840-х р., буде відкрито ще два цукрових заводи Городищенський та Яснопільський. Таким чином, фірма, створила конкурентне середовище й дала новий поштовх цукровій промисловості, яка розвивалася до того по інерції.

Що ж стосується політики цукрозаводчиків усередині фірми, то тут є певні нюанси. По-перше, фірма звикла тримати всіх службовців до самої смерті, якщо вони не були помічені в якихось поганих вчинках. З часом накопичувалось достатньо службовців котрі вже нічого не вартували, а їх робота полягала лише «в хождении из угла в угол» [4, с. 6]. Це був якраз той фактор, який певним чином гальмував розвиток й модернізацію підприємств, адже потребувалися люди, які слідували б за науковим та технічним розвитком цукроваріння й могли оптимізувати виробництво. По-друге, фірма була занадто захоплена будівництвом, відповідно всі її кошти вкладались в розбудову промислових закладів. Останнє було доволі небезпечним, бо не накопичувався запасний капітал [6, с. 199].

Багато сусідів-поміщиків приїздили в Ташлик знайомитися з технологічним виробництвом. Не став винятком виключенням і гр. Бобринський, який запитав Кіндрата Михайловича, що супроводжував його: «А що будеш робити, Кіндрате Михайловичу, коли збанкрутуєш? Надто круто повів ти справу, багато розкоші у тебе, багато тратиш коштів на своє виробництво». На це Яхненко відповів наступне: «Буду чоботи шити, як шив перше, та шкури м'яти. У мене ще на горищі

лежить мішок з копилами. І можна ще й тепер чоботи шити. А що Ви будете робити, Ваше Сіятельство, як не дай боже збанкрутуєте?» [6, с. 192].

Як же до Яхненків і Симиренків ставилось тогочасне суспільство? Загалом їх поважали як поміщики-цукровари, за їх діловитість, так й звичайні селяни. Серед них були ще такі котрі не так давно бачили, як вони торгували кожухами та чобітьми, скуповували пшеницю для млинів. Проте, як це іноді буває, не всі вірили лише в успішне ведення справ. Були навіть припущення, що Яхненки знайшли скарб.

Ці вчораšní селяни на ділі продемонстрували успіх і підприємницький талант. Та в очах урядових структур вони не могли стати на один щабель з поміщиками-цукроварами, яким влада довіряла більше і готова була допомагати у скруті. Показовою стала криза 1860-х р. Тоді більшість цукрозаводчиків опинились в доволі скрутному становищі. Без допомоги держави підприємствам загрожувало банкрутство. Тоді до міністерства фінансів одночасно звернулись Симиренки й граф Бобринський. Уряд відмовив першому у підтримці, а ось Бобринський навпаки – отримав позику від казни у 3 млн крб під 5% річних. Цьому, звісно, сприяли його придворні зв'язки [6, с. 200].

Перша половина ХІХ ст. – доба зародження вітчизняного цукроваріння. У цих хронологічних межах відбувається різкий перехід до великого, комерційного виробництва. Також для даного періоду характерна економічна конкуренція між цукроварами (згодом вона зникне у зв'язку з появою перших цукрових синдикатів). Що ж стосується підприємців галузі, то для них це час можливостей, які виникли на фоні відкриття й розвитку нового цукроварного регіону. Цукровари цієї доби – переважно поміщики, але приклад Яхненків та Симиренків, попри свою винятковість, все ж свідчив про нові тенденції у суспільно-економічному житті. Якщо соціальне походження усіх названих осіб відрізнялося, то об'єднувало їх усіх бажання працювати, розвиватися, готовність ризикувати і ділитися власними здобутками з близькими по духу людьми.

Бібліографічні посилання

1. Арбатская Ю. Я. Роза «Прекрасная Аврора Понятовская»: история происхождения названия. *Материалы XVIII Царскосельской научной конференции «Россия – Польша: два аспекта европейской культуры»*. Царское село, 26-28 ноября 2012 г. СПб., 2012. С. 12–19.

2. Бойко О. Д. Симиренко Платон Федорович. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Symyrenko_P

3. Воблий К. Г. Нариси з історії російсько-української цукро-бурякової промисловості. Т.1. Перед розкріпаченням селян 1861 року. Вип.1. К.: З друкарні Української Академії Наук, 1928. 248 с.

4. Воспоминания о фирме братьев Яхненко и Самиренко. *Киевская старина*. 1896. №2. С. 551.
5. Вяземский П. А. Воспоминания о графе А. А. Бобринском. *Русский архив*. 1868. № 12. С. 2026.
6. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики ХІХ ст.). К.; Інститут історії України НАН України, 1999.
7. Трубачёв С. С. Бобринской, Алексей Алексеевич. *Русский биографический словарь*: в 25 томах. СПб., 1908. Т. 3: Бетанкур – Бякстер. С. 112–113.
8. Тютюнник Ю. Г. Виникнення бурякового цукроваріння в Україні. Перші цукроварні. *Дослідження з історії техніки*. 2016. Вип. 23. С. 61–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dzit_2016_23_10.

Федь Михайло Ігорович,
студент 1 курсу магістратури
історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМНИЦТВА ПРОМИСЛОВЦІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Економічна історія Південної України доби модернізації потребує сьогодні нових досліджень та підходів. Про зростаючий інтерес до вказаного напрямку свідчить поява праць присвячених бізнесовим практикам на південноукраїнських землях (О. Б. Шляхов, І. В. Довжук, Т. М. Ніколаєва та ін.), вивчається внесок представницьких організацій підприємців у розвиток промисловості (О. М. Донік, О. О. Постернак, І. О. Шандра та ін.), активно розглядаються типажі підприємців різних етносів та конфесій (Н. В. Венгер, В. О. Яшин, Н. А. Терентьєва та ін.). Дослідження стратегій підприємництва промисловців півдня України традиційно обмежується ідеєю, що головною метою підприємців було отримання прибутку. Враховуючи різні економічні умови, О. Б. Шляхов класифікував підприємців за отриманим прибутком: великим, середнім та малим [5]. Однак, відомий американський історик Г. Куромія вважає, що стратегії підприємництва можна розглядати тільки в контексті комплексних чинників, які мають мету реалізувати державну промислову політику. Відповідно, під нею найчастіше розуміють, як-от, три рівні прийняття рішень: 1) визначення мети; 2) розуміння шляхів досягнення цієї мети; 3) вибір із всіх варіантів найбільш оптимального шляху. Стратегії

підприємництва у такому контексті реалізуються в межах загальної мети визначеної державною промисловою політикою.

Промисловці Півдня України, починаючи з другої половини XIX ст., реалізовували зазначену мету не тільки регіону, але й всієї імперії. На початок XIX століття Російська імперія мала столичний промисловий регіон (Москва та Петербург), а другий промисловий регіон імперії був тісно пов'язаний з «Кам'яним поясом» Уралу. Таким чином, в період дослідження перед Російською імперією постало принципове питання, які регіони краще розвивати центральні (російські) або периферійні (національні околиці). Кримська війна призвела до визначення місця Російської імперії у пулі європейських монархій і стратегічно російські імператори були налаштовані на реванш. Він був теоретично можливий тільки за результатами нової «Великої війни», яка могла групуватись навколо двох основних сценаріїв: оборонна війна або агресивна війна. У разі оборонної війни треба було розвивати промисловість центральних регіонів, які більш захищені географічно від наступу ворожих армій, а у випадку агресивної, основна промисловість повинна бути у прикордонних периферичних районах, які стануть базою подальшого просування армії.

Відповідно до вказаного в Російській імперії формується два головних типажі підприємця: перший – умовно російський. Прикладом промисловців такого типу є сім'я Рябушинських, які розвивали автохтонні російські землі півночі та Сибіру, будуючи там шляхи сполучення та нові заводи. У Російській імперії властивою ознакою розвитку підприємництва стало старообрядництво, вони прагнули бути фінансово незалежними від імперії, тому свій капітал формували насамперед у сфері торгівлі, а згодом спрямовували на розвиток фабричного виробництва та банківських будинків. У 1902 році шість братів Рябушинських вийшли на загальнодержавний рівень, започаткувавши банкірський будинок «Брати Рябушинські». Основний капітал банку становив 1,5 млн руб., до 1912 року капітал банкірського будинку збільшився до 5 млн руб. Того ж року банкірський будинок було перейменовано на Московський банк, капітал якого до 1914 року виріс до 25 млн руб. [1, с. 119].

До другого типу можна віднести представників сім'ї Алчевських, які розвивали периферію за допомогою західних засобів та були зорієнтовані на розвиток та перспективу західного ринку збуту. У 1868 році сім'я Алчевських у Харкові відкрила торговельний банк, а згодом через 11 років коло підприємницької діяльності Алчевських розширило засноване Олексіївське гірничопромислове товариство. Пізніше вони продовжували свою діяльність у важкій промисловості й в 1895 році О. К. Алчевський виступив за створення Донецько-Юр'ївської металургійної компанії. За безпосередньої участі О. К. Алчевського у Маріуполі було засноване товариство «Російський Провіданс»,

яке об'єднувало чавуноливарний завод «Провіданс» поблизу Маріуполя, кам'яновугільну копальню в Макіївці, а також залізорудні копальні в Кривому Розі. Власний капітал О. К. Алчевського наприкінці XIX ст. нараховував до 30 млн крб. Свої кошти він жертвував на будівництво шкіл, бібліотек, лікарень та церков.

Формально Південь України відчув вплив загальної промислової модернізації тільки після ліберальних реформ Олександра II (1861–1865). Суспільство потребувало інноваційних змін в промисловості, покращення професійної освіти працівників, розвитку транспортної інфраструктури, підґрунтям цього виступає форма стратегій підприємницької діяльності. Південноукраїнські губернії стали тоді локомотивом модернізованих перетворень, оскільки підприємці врахували близькість чорноморських портів і надали своїм виробництвам комерційного характеру, підпорядковуючи їх ринковим законам [4, с. 127]. Наприкінці XIX століття південні райони України стали центром швидкого розвитку вугільно-металургійної промисловості. Величезні заводи і копальні, які переважно перебували під контролем іноземних компаній, підірвали попит на робочу силу у цьому регіоні. Зарплатня донбаських робітників була відносно високою в масштабах країни, тому, що Донбас був центром важкої промисловості, в якій заробіток загалом був вищий, ніж у легкій промисловості. (Наприкінці XIX сторіччя «донбаські шахтарі отримували в середньому 266 рублів на рік, а фабричні робітники 323 рублі на рік, тоді як середня цифра по країні становила 203 рублі») [3, с. 43].

Також в Російській імперії формується дві головні стратегії підприємництва: централізована та регіональна. Перша стратегія могла бути реалізована для обслуговування центрального бюрократичного апарату Російської імперії. У представників ділових кіл імперії все більше розвивалися такі стереотипи поведінки як орієнтація на державний патерналізм, намагання пристосуватися до панівного становища в господарчому житті бюрократичного апарату. Це дозволяло реалізовувати державну промислову політику в галузі створення металургії як основи військового будівництва. Лише починаючи з 1895 року тут було побудовано 10 металургійних заводів, які мали до 40 великих доменних печей. Згідно з чим, зростання виплавки чавуну за період 1895–1900 роки становило 170%, що складало приблизно 35% збільшення на рік. Такого приросту не давали в жодній галузі радянські п'ятирічки [2, с. 95].

Друга стратегія пов'язана із європейськими ідеями верховенства права та вільного ринку, які розвивають периферію за допомогою західних фінансових інструментів і яка в перспективі орієнтована на західні ринки збуту. Таким чином, регіональна стратегія підприємництва полягала, насамперед, в розвитку громади. Навіть накопичення початкового капіталу для підприємницької

діяльності базувалось на феномені акціонерного капіталу, коли громада під певний проект може інвестувати свої власні заощадження людям, яким вона довіряє, і які є для неї моральними авторитетами. Так, запущена Алчевським система «Товариства взаємного кредиту», яка за два роки (в 1868) виросла до Харківського торговельного банку та була третьою установою акціонерного комерційного кредиту в усій Російській імперії. Саме тому в межах реалізації подібної стратегії, підприємці намагались підняти рівень життя внутрішнього споживання та освіти своїх працівників стимулюючи внутрішній попит.

Побіжна розвідка основних типів стратегії підприємництва Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. дозволяє зробити наступні висновки. Тож промислова політика на південноукраїнських землях у досліджуваний період визначалась загальнодержавною політикою Російської імперії й була проявом зовнішньої політики підготовки до нової «Великої війни», що визначило розвиток південноукраїнських земель, як бази для подальшої агресії у західному та південному напрямках. На південноукраїнських землях у другій половині XIX століття реалізовувались дві головних стратегії підприємництва, як-от, центральна та регіональна. Для першої була характерна опора на купецький капітал та допомогу центральної влади. Щодо другої було характерно європейське прагнення побудувати виробництво на принципах акціонерного товариства із залученням вільного світового капіталу. Імперська державна політика намагалась надати найбільші преференції саме першій стратегії підприємництва, але об'єктивні умови реалій промислової революції призводили до розвитку регіональної стратегії виробництва, яка відповідала тогочасним світовим стандартам.

Бібліографічні посилання

1. Ананьич Б. В. Банкирские дома в России: Очерки истории частного предпринимательства. 1861–1914 гг. Ленинград: Наука, 1991. 199 с.
2. Воспоминания инженера: К истории обществ и хозяйственного развития России (1883–1906 гг.). Рус. ин-т в Праге. Прага, 1938. 176 с.
3. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі українсько-російське прикордоння 1870–1990-ті роки. Київ: Основи, 2002. 510 с.
4. Шандра В., Аркуша О. Україна в XIX столітті: доба модернізації / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2022. 706 с.
5. Шляхов О. Б. Підприємці Півдня України в другій половині XIX – на початку XX ст.: бізнесові практики та громадсько-політична діяльність: моногр. Дніпро: Ліра, 2022. 215 с.

*Семенів Олександра Володимирівна,
студентка I курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ В НАЦІОНАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛАХ ГАЛИЧИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Система шкільної освіти Галичини діяла на підставі закону Австро-Угорської імперії від грудня 1867 р. Законом декларувалася рівність освіти для усіх етносів, але в реаліях він був спрямований на знищення національної свідомості українців, що вважалися етнічною меншиною. Незважаючи на такі обставини, українці боролися за право навчатися рідною мовою.

Історіографічний огляд. Тема національних шкіл на західноукраїнських землях та їх патріотичного спрямування досліджена такими істориками як О. Совгар, Б. Ступарик, В. Стинська, Л. Маляр та М. Кухля. В. Стинська у своєму дослідженні вказує на географічні рамки, вплив новоерівців на школи Галичини та посилається на важливість роботи Б. Ступарика [1]. О. Совгар розглядає становище національних шкіл [2]. Л. Маляр та М. Кухля. досліджують школи на Закарпатті, проте показують їх взаємозв'язок із школами Галичини [3].

Мета дослідження – визначити становище української шкільної молоді Галичини в системі освітньо-виховних закладів, які діяли в законодавчому полі Австро-Угорської імперії. Дослідити реальне становище національних шкіл, проаналізувати діяльність шкільних та позашкільних організацій, визначити внесок «нової ери» в розвиток національної освіти, з'ясувати кроки інтелігенції, спрямовані на посилення національного виховання школярів. Географічні рамки дослідження – Східна Галичина.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. західноукраїнські землі перебували під владою Австро-Угорської імперії. Галичина була частиною Королівства Галіції і Лодомерії з Великим Князівством Краківським. Її землі умовно ділилися на Західну Галичину, що включала землі Польщі з центром у Кракові, та Східну Галичину, яка складалася з сучасних Львівської, Івано-Франківської й Тернопільської областей. Відомо, що українці на власних землях перетворилися на етнічну меншину. Їх політико-правове становище визначалося австро-угорським законом, згідно з яким гарантувалася рівність усіх громадян незалежно від етносу. Цим же законом декларувалося право на освіту рідною мовою, але в реальному житті ця норма не виконувалася й залишалася формальною. Уряд Австро-Угорщини практично передав контроль над Галичиною полякам, а потреби українського населення при цьому ігнорувалися.

Починаючи з 1860-х років було прийнято низку австрійських законів, згідно з якими українці вважалися «неісторичним народом». Це спричинило поступовий занепад української освіти, яка була приречена до «ганебної залежності», у той час, коли поляки мали найбільш сприятливі умови для свого національно-патріотичного розвитку [1, с. 16–18].

22 червня 1867 р. в Галичині було створено Крайову Школу. Оскільки за положеннями нової конституції австрійської влади питання про мову навчання в народних школах вирішувала місцева громадська рада, то навчання дітей здійснювалося різними мовами. Тобто частина дітей тією, яка не була викладовою, але мала вивчатися як обов'язковий предмет. Змінити становище і надати право навчати дітей українською мовою можна було тільки за згодою львівського сейму, де це питання не вирішувалося, а навпаки, ставилися різні перешкоди [2]. У складі Крайової Шкільної Ради Львова більшість членів були поляками за походженням, тому тут домінувала полонізаційна система. Шкільна адміністрація також комплектувалася переважно поляками. Таким чином, на 675 140 українців припадала одна середня державна школа, в той час, коли одна польська – на 69360 поляків. У 1908 р. на 10 тис. українського населення Галичини припадало 18,5 учнів середніх шкіл, а на 10 тис. польського населення – 57. Отже, перевага поляків над українцями зростала з року в рік [1, с. 23], що практично унеможливлювало націоналістичний підхід до виховання школярів.

На початку ХХ ст. серед галицьких українців посилилася боротьба за відокремлення Східної Галичини від Західної і створення тут окремого краю. Угода «нової ери» мала свій вплив і на освітній процес. У 1893 р. було оприлюднено перелік вимог одного з діячів «нової ери» К. Телішевського, серед яких була пропозиція поділити Крайову Шкільну Радю на дві секції – польську й українську. Передбачалося, що президентом української секції мав призначатися лише українець. Крім того, для забезпечення відповідного контролю за діяльністю навчальних закладів, пропонувалося окружними та крайовими інспекторами для українських шкіл призначати виключно українців. Висувалися вимоги щодо запровадження української мови в усіх галицьких школах в статусі факультативного предмету, заснування української самостійної гімназії на базі українських паралельних класів при гімназіях у Перемишлі та Коломиї, відкриття української гімназії в Тернополі, Станіславові, Самборі, Дрогобичі, Стрию та Сокалі. В діючих чотирикласних школах при учительських семінаріях передбачалося навчання українською мовою [1, с. 25]. Деякі дії представників «нової ери» дали результат. Було відкрито дві українські гімназії (Коломия, Тернопіль), почали діяти підготовчі класи при українських гімназіях у Коломиї та Перемишлі, сформувався передумови щодо заснування української гімназії у Станіславові. Однак це практично і весь перелік позитивних змін, інші вимоги

польською стороною не були виконані, тому «нова ера» не стала періодом кардинальних позитивних змін для українського шкільництва.

Більшість тодішніх сподвижників національних ідей вважали, що в становленні модерної нації вирішальна роль належить інтелігенції, яка в тому числі боролася за права шкільної молоді отримувати освіту рідною мовою і мати відповідне освітнє середовище. Це був шлях формування майбутнього української нації, а шкільне питання на початку ХХ ст. знову набрало своєї актуальності і нової сили [1, с. 27]. Осмисливши і врахувавши історичний досвід, Іван Франко реально оцінив значення феномена національної свідомості для «національної самостійності» як єдиного гаранта економічного, соціального і політичного розвитку українського народу, розвитку його матеріальної і духовної культури. Також варто тут пригадати внесок О. Духновича, який хоч він і боровся за піднесення національної свідомості закарпатського українського населення, але відстоював ідею створення шкіл із рідною мовою навчання, видавав навчальні підручники, став автором низки патріотичних творів, у яких утверджував національну свідомість русинів Закарпаття, організував перші національні товариства і встановив тісні зв'язки із галицькими русинами [3, с. 6].

Вагомий внесок у зростання культурно-освітнього рівня галичан, пробудження їхньої національної самосвідомості належить заснованому в 1868 р. товариству «Просвіта» [2]. Його основним завданням стала організація позашкільної освіти й налагодження видавництва української літератури. Члени товариства боролися за реформу школи, за докорінні зміни всієї системи освіти, за поширення культури і знань серед народу. Серед основних завдань організації були: видання книг, журналів, часописів українською мовою, відкриття бібліотек, музеїв, читалень, книгарень, шкіл та інших просвітніх закладів.

Підсумовуючи, можемо сказати, що Галичина серед усіх країв опинилась у найгіршому становищі щодо національно-патріотичної освіти, оскільки її землі перебували під владою Австро-Угорської імперії, яка надала польській стороні контроль над освітою українців, ігноруючи потреби останніх. Утім, прагнучи змінити цю ситуацію, українська інтелігенція спромоглася добитися деяких, хоч і не значних, змін. Такі дії допомогли зберегти у молоді патріотичні настрої та боротися надалі за право навчатися українською мовою.

Бібліографічні посилання

1. Стинська В. В. Система шкільництва в Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Монографія. Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. 205 с.
2. Совгар О. М. Становище національної школи на теренах Східної Галичини у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть. *Народна освіта. електронне*

фахове видання. 2014. Вип. 2. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2339

3. Маляр Л. В., Кухта М. І. Розвиток шкільництва та мовно-літературної освіти на Закарпатті в другій половині XIX – першій половині XX ст.: Навчально-методичні матеріали для студентів та аспірантів закладів вищої освіти педагогічних спеціальностей. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. 55 с.

*Телятник Юлія Володимирівна,
студентка 4 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

ЖІНКА ОЧИМА ЧОЛОВІКА (ЗА НАРАТИВАМИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.)

Актуальність даної теми визначена не тільки сюжетним виміром, а й дисциплінарними контекстами – елітологія, гендерна історія, імагологія. Такий ракурс пояснюється необхідністю розширення уявлення про елітні групи українського суспільства, зокрема дворянство, яке, формуючись як окрема соціальна група, було змушене водночас пристосовуватись і до нових політичних реалій. і до нових соціокультурних умов кінця XVIII – першої половини XIX ст. Однією з основних соціальних груп цього часу були жінки, які долали складність свого становища в суспільстві та сім'ї. Однак деякі жінки змогли вийти за межі традиційних жіночих ролей та знайти собі нове місце у суспільстві. Важливою проблемою цього часу була також і зміна ставлення до жінки, сприйняття жінки чоловіками, які, значною мірою, створювали та трансливали її образ/образи в публічний простір.

Мета дослідження полягає в реконструкції образу/образів жінки шляхом аналізу наративів, створених чоловіками в першій половині XIX ст. Відповідно поставлено завдання виокремити образ/образи жінки різних статусів, виділити образ жінки-матері, жінки-коханої, образ ідеальної жінки, жінки певної суспільної ролі.

Тема жінки та жіноцтва посідає вагомe місце у наукових працях, проектах, особистих щоденниках багатьох діячів кінця XVIII–XIX ст. Для того, щоб реконструювати найбільш близький до реальності образ жінки, жінок різних соціальних статусів та ролей, необхідно звернути увагу на думки якомога більшої кількості чоловіків того часу. Однак на початковому етапі було обрано, з одного боку, текст, який не передбачав оприлюднення та втілював сокровенні,

інтимні переживання та уявлення молодого дворянина, з другого боку, – тексти більш досвідчених чоловіків, які не лише мали більш усталені уявлення про жінок, а й включились в публічну дискусію щодо того, якою повинна бути жінка і що для цього потрібно зробити.

Однією з доволі інформативних у цьому плані пам'яток виявився щоденник «Журнал» Григорія Павловича Ґалагана [1], відомого суспільного та державного діяча, мецената, представника дворянської спільноти Лівобережної України, який під різними кутами зору вже був предметом уваги істориків (М. Будзар, Є. Ковальов, О. Лазаревський, Т. Литвинова, А. Шелест). Важливо підкреслити, що цей щоденник він почав писати у 16 років, довіряючи паперу, крім іншого, свої переживання від першого чоловічого досвіду спілкування з жінками. Тому тут досить вагоме місце посідають саме записи про різних жінок, які у його житті відігравали помітну роль. Так, завдяки щоденнику, можна виокремити одразу три образи. Перший з них – мати, який включає в себе розповіді про неї, роздуми над її словами чи думками та їхній аналіз. Далі можна виокремити записи про кохану, яка викрала його серце та заповонила думки, опис її зовнішніх та внутрішніх якостей. І не менш важливі – роздуми про ідеальну жінку, яка була б саме для нього одного мрією наяву.

Так, образ жінки-матері в «Журналі» Григорія Ґалагана – образ сильної, розумної та мудрої жінки, до якої необхідно дослухатись у всьому. Щодо образу жінки-коханої, то для молодого Ґалагана любов – щось ще не звідане та нове. Важливу роль відіграє першочергово саме краса коханої, якою він захоплюється. А от ідеальна жінка для Ґалагана – та, з якою є про що поговорити, яка буде його духовним другом та опорою. У той же час, коханок він би обирав зовсім за іншими критеріями: потрібна гаряча, пристрасна, та, яка підійде для любовних утіх. Однак йому мати коханку не судилося через негативне ставлення до цього в суспільстві, на що він нарікав [1, с. 56–57], а також, імовірно, тому, що дружина Катерина Василівна, уроджена Кочубей, стала для нього не тільки матір'ю сина Павла, а й близьким другом і соратницею.

Яскравим свідченням того, як сприймалась жінка в тогочасному суспільстві може бути тривала дискусія, яка розгорнулася у суспільстві щодо жіночої освіти. Свій внесок у розвиток цього питання зробив один із відомих діячів першої половини ХІХ ст. Василь Назарович Каразін. Він не потребує особливого представлення, адже йому як засновнику Харківського університету присвячено значну кількість досліджень, у тому числі й біографічного характеру (Я. В. Абрамов, Д. І. Багалій, А. Г. Болебрух, С. М. Куделко, А. В. Хрідочкін). Він справді залишив значний доробок освітніх проєктів, рукописів, публікацій тощо, впорядкований, систематизований та виданий Д.І. Багалієм 1910 р.

У 30-40 рр. XIX ст., розпочинається етап, який найцікавіший в рамках даної роботи. Саме зараз В. Каразін почав активно перейматися питаннями не тільки освіти загалом, а й особливо проблемою жіночої освіти, що можна помітити за опублікованими в цей період статтями: «Переход Харьковского института благородных девиц» (1839), «О воспитании женского пола в низших состояниях» (1841) [3; 4]. У даному разі важливо підкреслити, що В. Каразін мав не аби який досвід подружнього життя і, очевидно, добре розумів переваги спілкування з розумними освіченими жінками.

Інноваційною для того часу була теза В. Каразіна щодо початків навчання та виховання не з найвищих, а з найнижчих станів. Відповідно, в приміщенні Інституту шляхетних дівчат він пропонував організувати училище для дівчат середнього стану, а також створити відділ наук для жінок, де вони могли б отримати професійну підготовку в сфері медицини, педагогіки тощо [4].

Василь Назарович також висунув тезу про важливість можливості здобувати освіту й для представниць найбідніших категорій населення, в яких вбачав майбутніх учительок для народних шкіл. До того ж, саме жінки опікувалися розвитком та вихованням дітей із перших днів їх народження. Отже, освічені матері виховували б освічених дітей, які були б готові до подальшого ґрунтовнішого навчання в різноманітних навчальних закладах [3, с. 598].

Варто зауважити, що в статті «Про виховання жіночої статі в нижчих станах» В. Каразін висував не лише проєкт створення навчального закладу для жінок, а й розгорнув свої міркування щодо перспектив розвитку жіночої освіти в цілому та розпочав обговорення проблеми освіченості жіноцтва, порівнюючи вітчизняну ситуацією щодо цього з деякими країнами Європи.

Отже, людина широких та інноваційних поглядів, В. Каразін вплинув на різні сфери життя тогочасного суспільства, у тому числі й зробив великий внесок у розвиток жіночої освіти. Деякі його ідеї реалізовувалися доволі швидко та успішно, а деякі – залишалися на рівні думок і міркувань, наражаючись на опір влади та суспільства. Однак, у будь-якому випадку, усе це свідчить не тільки про винятковість його особистості, незаангажованості думок, а й про актуалізацію жіночої теми, у тому числі й щодо включення жінок у суспільне життя.

Значний внесок у розвиток Інституту шляхетних дівчат зробив і Григорій Квітка-Основ'яненко, який став ініціатором виділення грошової допомоги для створення цього закладу. Але на цьому його відносини з Інститутом не припинилися. Саме він став автором першого статуту, у якому зазначив важливість освіти жіноцтва та те, як це впливає на розвиток суспільства в цілому та на психологічний стан у ньому зокрема. Окрім того, ученицям навчального закладу можливо було не просто навчатися, а думати про майбутню роботу: випускниці могли ставати учительками, у такий спосіб заробляючи собі на

життя. Щодо ставлення самого Г. Квітки-Основ'яненка до цього закладу, то він, дізнавшись про те, що грошей не вистачає, незважаючи на всі добровільні пожертви, віддав Інституту більшу частину своїх статків.

Інститут шляхетних дівчат вплинув і на особисте життя Григорія Федоровича. Адже його дружиною стала одна з класних дам закладу Анна Вульф. Саме вона була першою читачкою і критиком творів Г. Квітки-Основ'яненка, який, до речі, з 1833 р. почав писати українською, щоб довести факт того, що ця мова може використовуватися й для серйозної літератури.

Варто зауважити, що образ жінки часто був одним із провідних і в творах Г. Квітки-Основ'яненка. Найяскравіші жіночі образи втілено ним у таких творах, як «Маруся», «Козир-дівка», «Щира любов» і «Сердешна Оксана». Письменник створив абсолютно нові жіночі образи: це мужня жінка, яка готова до боротьби за свої інтереси, вона вольова, хоробра та не боїться рішучих дій (Івга із твору «Козир-дівка»). Інший образ втілюють Маруся («Щира любов») і Галочка («Козир-дівка»). Вони постають перед читачами деякою мірою неземними, нібито ідеальними жінками, в той же час дуже флегматичними і пасивними [4].

В першій половині ХІХ ст. жіноча тема стає предметом підвищеної уваги, що виявляється у розлогих рефлексіях, не розрахованих на широку публіку, в дискусіях навколо питання жіночої освіти, в літературних творах. Реконструкція сукупності різноманітних текстів, які продукувались у першу чергу чоловіками, дозволяє стверджувати, що саме в досліджуваний період у публічний дискурс входять образи жінок, які засвідчують як прагнення до збереження уявлень про статус і роль жінки традиційного суспільства (мати, дружина-господарка, коханка), так і бажання бачити поряд із собою жінку нового типу, освічену, сильну, здатну самостійно визначати свою долю. Однак зазначу, що поставлена тут проблема все ж потребує залучення більш широкого кола різноманітних джерел задля деталізації образу/образів жінки. Це посприє й більш адекватному розумінню особливостей взаємодії чоловіка і жінки, історії їх взаємин, їх сприйняття одне одного. Переконана, що усі ці теми мають тенденцію лише набирати популярності у дослідників.

Бібліографічні посилання

1. Григорій Галаган, Журнал (1836–1841) / упорядкування, вступна та прикінцева статті, коментарі: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine. 2020. 248 с.
2. Каразин В. Н. Переход Харьковского института благородных девиц. *Каразин В. Н. Сочинения, письма и бумаги.* Харьков, 1910. С. 593–595.
3. Каразин В. Н. О воспитании женского пола в низших состояниях. *Каразин В. Н. Сочинения, письма и бумаги.* Харьков, 1910. С. 596–599.

4. Квітка-Основ'яненко Г. *Твори: У 2 т.* Київ: Наукова думка, 1978. Т. 1. 535 с.

*Вербовська Єлизавета Олегівна,
студентка 4 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ДВОРЯНСТВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Дослідження на такі теми, як «музика і простір», «музична географія», «етнічність, ідентичність і музика (музична конструкція місця)» є відносно новими для наукової спільноти. Їх вивчення почалося на початку 1970-х років. На жаль, більшість цих досліджень стосувалися лише однієї вузької теми: географічного поширення різних музичних стилів. Наприклад Джордж Карні, один із класиків музичної географії, визначав, що такі дослідження характеризуються емпіричними, описовими підходами та відсутністю аналітики та теорії [12]. У 1990-х роках ситуація з вивченням «музики, ідентичності та простору» почала змінюватися. З цього часу дослідження показують, що музика не лише «відображає соціальні, економічні, політичні та матеріальні аспекти місця, де вона була створена», але й «конструює це місце», ставши своєрідним маркером місцевої ідентичності і для авторів, і слухачів [13]. Однак таке усвідомлення ще не стало важливим лейтмотивом у вивченні істориками культури України в цілому, окремих її регіонів та спільнот. Це повною мірою стосується дворянської спільноти й обраного в даному разі хронотопу, на що дотепер звернули увагу лише поодинокі дослідники [2; 9]. Тим більше, це не ставилось у контекст проблеми ідентичностей.

Мета дослідження – простежити формування національної ідентичності через музичну культуру соціальної еліти ХІХ ст. – так звані «дворянські гнізда» – початкові центри формування національного руху. Чи можна характеризувати дворянські маєтки як перший етап формування національної ідентичності? У чому полягали особливості музичних смаків дворянства? Який вплив мала музика у дворянських маєтках на формування національної самосвідомості? Русифікація української культури – правда чи міф? Ці та інші питання я б хотіла розкрити у даному разі, спираючись на наративні джерела, створені переважно дворянством Лівобережної України досліджуваної доби.

Для Лівобережної України кінець XVIII – перша половина XIX ст. стала часом прискореної політико-правової інкорпорації до системи Російської імперії, початків модернізаційних процесів, пов'язаних з настанням індустріальної епохи, зміною культурних епох і, відповідно, стандартів життя, освіти, комунікації у першу чергу освічених груп суспільства. Як вважають історики, політика уряду при цьому була спрямована на прискорення «природного» процесу возз'єднання тимчасово відірваних українців (або «малоросів»). Українські проблеми трактувалися як внутрішні («малоросійські», «новоросійські») і, природно, акцент робився на розвитку модусів російської ідентичності [6]. Характерно, що місцева українська еліта й надалі зберігала своє значення, залишаючись вагомим важелем розвитку власної національної культури, хоча важливі рішення, які визначали життя людей, ухвалювались у далеких столицях.

Важливим питанням залишається стереотип «зросійщення» української культури. У сучасній науковій літературі дослідники виділяють цікаву специфіку української культури XIX ст. – її «прикордонне положення», або «пограниччя». Саме на цій межі між Заходом і Сходом формувалася українська ідентичність [6]. Будучи «культурою на перехресті», культура вбирала різноманітні впливи сусідніх націй-держав, не руйнуючи їх, а шліфуючи, поєднуючи одне з одним, виявляючи потенційні спільні точки.

Кінець XVIII – початок XX ст. історики визначають як період «українського національного відродження», який по-різному піддається періодизації. Однак всі вони початковий етап цього процесу пов'язують з шляхтою/дворянством, нащадками козацької старшини. Саме в цей час поступової трансформації традиційної культури, загального зростання інтересу до проблем державотворення в Європі в середовищі освіченого панства, через долучення до «збирання спадщини» (П. Магочий), з'явилася поки що в незавершеній, романтизованій формі ідея «своєї землі», рівноправного члена сім'ї слов'янських народів. Не в останнє це також пов'язано зі змінами стилю життя дворянства, коли панські садиби перетворювались на своєрідні культурні «гнізда», центри музично-театрального мистецтва. Невипадково, підводячи історіографічний підсумок вивчення феномену маєткової культури, сучасні дослідники визначають дворянський маєток, як символ вітчизняної культури, який сполучав різні види мистецтва з музикою включно [9].

Однією з надзвичайно багатих на такі осередки була Полтавська губернія. Вважається, що чисельні капели та оркестри панських маєтків цього краю не обмежувалися грою «для танців» на балах. Вони мали значний рівень виконання високих зразків класичної музики. До таких відносять капелу Павла Галагана: «Щодо оркестру Павла Галагана, то треба сказати, і без перебільшення сказати,

що він витримує критику досвідченого музиканта. Не чувши цього, важко повірити, що таких музикантів можна виростити в селі з власного двору» [1]. Окрім Галаганів, своїми музичними нахилами була відома також родина Тарновських (садиба Качанівка), П. І. Бульбаш, родина Марковичів (село Кулажинці Пирятинського району). Відомим у той час був й оркестр поміщика Івана Томари тощо [4; 5]. Музика була невід'ємною часткою повсякденного життя дворянської сім'ї. Танці під музику, слухання музики, концерти, співи становили улюблені заняття представників дворянського стану.

Музичні смаки дворянства можна простежити крізь призму музики, яка звучала у їхніх садибах. Тут виконувались твори західноєвропейських драматургів та композиторів (Ж.-Б. Мольєра, А. Коцебу, В. Моцарта, Дж. Мейєрбера, Г. Доніцетті, Л. Галеві, В. Белліні). Це можна пояснити тим, що під час мандрівок представники дворянства, неодноразово звертали увагу на музику Західної Європи, що можна побачити із їхньої епістолярної спадщини. Також, слід взяти до уваги, що деяких своїх талановитих кріпаків дворяни відправляли навчатись за кордон, що мало значний вплив на розвиток вітчизняної музичної культури. Однак, не можна стверджувати, що західноєвропейська музика переважала у дворянських садибах.

Щоб детальніше придивитись до музичних смаків дворянства, що важливо також задля розв'язання проблеми ідентифікації та самоідентифікації, варто навести конкретні свідчення джерел. Так, Пелагея Литвинова, описуючи свої враження від перебування у маєтку опікунів поміщиків Лихошерстових, неодноразово згадувала, що різна музика звучала тут постійно. Під час сімейних урочистостей часто грала «полкова музика», під час панського весілля – народні традиційні весільні пісні. Мали господарі й «Новейший песенник», який часто перегортали. Показовим можна вважати й ставлення цих панів до народної пісні. Наприклад, коли П. Литвинова з сестрою повернулись до маєтку після навчання у благородному пансіоні, на сімейному зібранні їх попросили зіграти на фортепіано. Одна з них грала мазурку Ф. Шопена, а друга – мазурку Ю. Шульгофа. Але господар маєтку, їх опікун, при тому, що йому сподобалась гра панянок, все ж заявив, що така музика йому не близька, цих мазурок він «не второпає». Йому більше подобались би «нашинські пісні». Однак в інституті благородних панянок таким не вчили. Присутні тут інші панянки відразу ж запропонували їм ноти багатьох «малоросійських пісень», які поклали на музику талановиті сини глухівського архітектора А. Ассінга. Сам господар маєтку грав на гітарі та співав «малоросійських пісень» один або ж хором з панянками, якими опікувався. Улюбленими піснями були «Гречаники», «У сусіда», «Дуда», «Віють вітри», «Ой, не відтіль вітер віє». Все це співалось під гітару або фортепіано. А

господарка Антоніна Луківна під гітару любила співати романси. зокрема «Кончен, кончен дальний путь» [7, с. 205–206].

Отже, чи можна розглядати дворянську садибу як важливий фактор формування національної самосвідомості? Абсолютно. Ми можемо говорити, що в першій половині ХІХ ст. поміщицька садибна культура лівобережного дворянства стала тим місцем, навколо якого формувались справжні мистецькі осередки – музичні, художні та літературні салони. Саме цей функціонально-типологічний тип приватної садиби став основою для розвитку різноманітних форм культурно-мистецької праці, збереження національної традиції, поштовхом для розвитку національної ідеї. Аналіз джерел дозволив спростувати поширені в історіографії та суспільній думці уявлення про відмову дворянства ХІХ ст. від народних, національних традицій та переорієнтацію на російські зразки. Саме в панських маєтках, поряд з новими формами класичної музики, у фіксованому вигляді зберігались найкращі зразки української пісні, записувалась музика цих пісень, створювались пісенники та оригінальні твори на основі народного мелосу. Тим самим дворянство забезпечувало тяглість національної культури та плекало власну національну ідентичність.

Бібліографічні посилання

1. Богданов В. О. Кріпосні капели і оркестри в Україні (на прикладі Полтавської і Харківської губерній). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2008. № 15. С. 24–30.
2. Будзар М. Музика в соціокультурному середовищі дворянського маєтку кінця ХVІІІ – середини ХІХ ст.: з історії кріпацького оркестру Галаганів. *Київський історичний збірник*. 2021. Вип. 1(12). С. 59–69.
3. Григорій Галаган. Журнал (1836–1841) / упоряд., коментарі: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2020. 248 с.
4. Залесский А. Из быта крепостного времени. *Киевская старина*. 1888. Июнь. Док., изв. и зам. С. 78–79.
5. Из прошедшей жизни малороссийского дворянства. *Киевская старина*. 1888. Октябрь. Док., изв. и зам. С. 149–161
6. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / від. ред. В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2016. 356 с.
7. Л[итвино]ва П. Очерк из жизни старосветских помещиков. *Киевская старина*. 1904. Июль-август. С. 176–212.
8. Литвинова Т.Ф. Пісенна саморепрезентація Дніпропетровська/Дніпра. У пошуках обличчя міста. *Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу*. / заг. ред. В. Кравченко та С. Посохова. Харків: Вид-во Точка, 2021 Харків, 2021. С. 167–174.

9. Литвинова, Т. Ф., Бікбаєва, Є. О. Музичні вподобання дворянства Лівобережної України як об'єкт історичного дослідження. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2022. Т. 32. № 2. С. 61–70.

10. Пыляев В. Полубарские затеи. *Исторический Вестник*. 1886. Т. 25 № 9. С. 532–552.

11. Brubaker R., Cooper F. Beyond 'Identity'. *Theory and Society*. 2000

12. Carney G. «Music and Place» in *The Sounds of People and Places: A Geography of American Music from Country to Classical and Blues to Pop*. Rowman and Littlefield. 2003

13. Cohen S. Sounding out the City: Music and the Sensuous Production of Place. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 1995. Vol. 20. № 4. P. 269–290. URL: <https://popmusic.info.yorku.ca/files/2013/10/Cohen-Production-of-Place.pdf?x61327>

Бичихіна Анна Сергіївна,
студентка 2 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

МОДА І АРХІТЕКТУРА КАТЕРИНОСЛАВА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ПЕРЕПЛЕТЕННЯ ІСТОРІЙ

Архітектура і мода живляться одними ідеями, долають схожі етапи конструювання: від драфту, макету й до готового об'єкта: будівлі, костюму. Крім того, ці дві сфери використовують однакові професійні терміни: фактура, орнамент, ескіз, розмір, образ [9, 10]. **Актуальність** теми підкреслює чисельна кількість міждисциплінарних досліджень, що з'являються останнім часом, та постійний пошук дизайнерами та архітекторами історичного фундаменту мистецьких тенденцій. У даному дослідженні використаний метод *entangled history* задля інтерпретації європейського внеску у міський культурний ландшафт Катеринослава на зламі віків.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Катеринослав переживав «золотий» період: будівництво залізної дороги 1884 р., вокзалу та «відкриття» залізнорудного потенціалу Криворіжжя стали передвісниками престижу міста. Із розбудовою Катеринослава промислового нагально з'явилася потреба у комфортно вимощених вулицях міста, якими б ходили заможні французи та бельгійці, бряцкаючи повними гаманцями і волюючи вкладатися у місцеві крамниці, банки тощо [2, с 15].

У цей час центр міста стрімко зростав угору. Замість одно-двоповерхових будинків зводилися три-чотириповерхові [3, с 12]. Кожен власник будинку прагнув всіляко підкреслити свою розкіш і смак. Усі їх забаганки чудово задовольнив архітектурний стиль **модерн** – ідеальний проект гармонізації життєвого простору. Його відмінними рисами були відмова від прямих ліній і кутів на користь більш «природних», інтерес до нових технологій в архітектурі.

Початок розвитку модерну пов'язаний з повною відмовою від будь-яких традицій. Пізніше автори проєктів використовували формальні елементи історичної архітектури, сильно їх змінюючи та поєднуючи з новаторськими прийомами [8].

Новий стиль був особливо охоче сприйнятий третім станом: підприємцями, банкірами, власниками прибуткових домів тощо, які не особливо відчували пієтет до архітектурних стилів минувшини, однак бажали йти у ногу із сучасними тенденціями, і до того ж могли собі це дозволити фінансово.

У моді кінець століття теж відзначився радикальними змінами: відмовою від тісних моделей вікторіанської епохи та жорстких корсетних силуетів і підкресленням натуральних форм. Постав новий ідеал жінки: інтелектуальна молода панночка, яка працювала, їздила на велосипеді та займалася спортом. Новоспеченими замовниками стала та сама середня та крупна буржуазія. Нова мода вже починає реагувати й на технічний прогрес (модернізація процесів виробництва, пришвидшення виготовлення одягу) та випереджати суспільні події (європейський рух суффражисток, за жіночу емансипацію тощо).

Загалом S-подібний силует 1890-х ще містив складні елементи попередньої декади, із одним нововведенням – рукавами буфами. Характерно використання чисельних складок на нижній частині сукні, що додавало загальної фактурності, а також довгого шлейфу, на який панночки ненароком наступали під час прогулянок [2, с.3].

Безумовними родоначальниками та законодавцями модерну були архітектори Бельгії, Австрії та Німеччини, ідеї яких проникли до Російської імперії і почали пристосовуватися до місцевих традицій [8, с.4].

Дітріх Тіссен – один з найвидатніших архітекторів катеринославського модерну, який вдало заміксував різні гілки цього стилю: англійського, німецького, а також вкраплення неокласицизму та ренесансу, створивши **«архітектурний коктейль»** міста.

1914 р. він спорудив блискучий зразок місцевого модерну – корпус 2-го Мануфактурного ряду на Казанській вулиці (вул. Михайла Грушевського, 2) [1, с.6]. Це триповерхова вертикально орієнтована будівля з вишуканим декором, альтанками-еркерами, цікавим завершенням і датою створення, яка збереглася на фасаді. Зовні два нижніх поверхи оформлені скупно, однак третій поверх

виділено спеціальним акцентом – два вікна, обрамлені унікальними еkleктичними фризами. Зараз частина декору втрачена, і важко розрізнити багато деталей, але добре видно рослинні елементи – переплетені гірлянди і військові трофеї. А увінчують композицію по дві левові голови з кільцями в пащах – улюблений елемент декору Катеринослава кінця XIX століття [3, с.23].

Власний будинок для себе й родини Дитріх Тіссен також виконав у стилі модерн [1, с.10]. У 1900-х роках (точна дата невідома, приблизно 1904 р.) був побудований особняк Тіссена на розі сучасних Фабра і Старокозацької. По масштабах будівля нагадує палац, і зведена в англійському варіанті модерну – сухуватому зовні «**модерн-стайл**». Двоповерховий будинок з високим цоколем, прикрашеним гранітними блоками, характерним балконом і гостроверхими завершеннями нагадує стримані архітектурні образи Північної Європи з нотками скандинавського модерну. Він навіює одночасно і північні скельні ландшафти, і середньовічні споруди. Це один з кращих модерних особняків у місті [1, с.10].

Використання нових сучасних будівельних матеріалів – скла, сталі, залізобетону дозволили архітектору створити складний фасад, карнизи, віконні та дверні прорізи. Також архітектор у роботі раціонально підходив до вирішення внутрішнього простору будинку, адже стиль модерн приділяв велику увагу комфорту і відповідав запитам індустріального суспільства [3, с. 32].

Катеринославські модниці так само часто-густо звертались до поєднання різних стилів у одному образі. Так, на фото з колекції Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького (далі – ДНІМ) [4], натрапляємо на панянку у костюмі із брючної тканини у смужку: нововведення серед жіночих туалетів початку XX ст., запозичене з чоловічої моди. Проте волосся жінки зібране у величезну шляпу з широкими полями, рясно прикрашену квітами, мереживом, драпіюванням, – яскравий маркер моди 1860-х рр.

На іншій фотокартці з ДНІМ [7] бачимо й сміливе міксування різних типів тканини: одна жінка вбрана у блузу із тканини-жатки і, вже на той час не таким модним, коміром-стійкою, та вільною спідницею із цупкого матеріалу із цікавим корсетним поясом. Інша поєднала сукню із рукавами-буфами, виробленими із легкої, наче вуаль, місцями мереживної тканини із шовковим коміром з акцентним драпіюванням. Цікавості образу додає незвичний ремінь із крупними металевими візерунками на пряжці.

Рослинні орнаменти, а також звернення до елементів козацьких будівель найбільше простежується в **українському модерні** - оригінальний стильовий напрямок, що з'являється всупереч імперському впливу в Україні, заснований на поєднанні нових тенденцій в архітектурі з традиційними формами народних мотивів. Катеринослав став південним центром цього стилю [8, с.9].

Найвідоміша пам'ятка міста у стилі українського архітектурного модерну – будівля Хрінникова. Працював над її проектом молодий та енергійний архітектор П. П. Фетисов. Завдяки кресленням й малюнкам будинку (із архіву В.К. Троценко) маємо інформацію про такі типово українські елементи: на трьох баштах були пишні фронти барокового характеру з колонами, для капітелей яких П.П. Фетисов узяв за зразок капітелі з дерев'яного козацького собору в Таращі. Посередині фронтонів знаходиться картуш, на якому зображено козака у високий шапці з мушкетом на плечі та шаблею при поясі; на фронтоні встановлено герб Січі. Флюгери на шпилях малих башт являли собою «сонця» с вписаними зображеннями коня, орла, сокола, сайгака. Вони також мали прообрази у геральдиці Запорожжя, в печатках паланок [6, с.22].

Ознаки певного суміщення традиційних елементів українського строю та повсякденної міської моди прослідковуються у стилізованому українському вбранні молоді дівчини з ательє Орлова [5]: вона одягнена у сукню модного спрощеного крою, з мереживом на рукавах, але з яскравим українським орнаментом та намистом.

Отже, архітектура межі XIX – XX ст. зі своїми зручно вимощеними кварталами та привабливими функціональними спорудами відповідала на запити вибагливих модниць продемонструвати свою привабливість та фінансову спроможність. Взаємопроникнення двох видів мистецтва відбилася в історії Катеринослава як найяскравіший період розвитку міста. Архітектура віддзеркалювала моду, адаптуючи модні тенденції під свої засоби виразності та масштаб. Якщо у моді це подовжені жіночі силуети зі шлейфом та рясно прикрашені шляпи, то в архітектурі це – витягнуті вздовж будівлі з химерними шпилями та складними верхніми поверхами та дахами. Жіночі наряди природньо завершували композицію модерних будівель та вписувались у їхній екстер'єр.

Бібліографічні посилання

1. Альбом Дитрих Тиссен и семья. URL: <http://www.tissen-familienchronik.net/thema/tisditralb.pdf> (дата звернення: 29.03.2023).
2. Бичихіна А. Жіноча мода Катеринослава часів «прекрасної епохи». Дніпро : Український інститут вивчення Голокосту «Ткума» ; Музей «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні», 2021. С. 9–43.
3. Кавун М. Дома в стиле модерн от Дитриха Тиссена. Недвижимость в движении. 2010. № 41. С. 9.
4. Карниченко М. К., знакомя Лонгиновых. Екатеринослав. Нач. XX в. ДНІМ. КП-162503/Ф-28874.
5. Молодая женщина. Екатеринослав, 1899. Ателье И. Е. Орлова. ДНІМ. КП-162498 /Ф-28869.

6. «Український дім» добродія Хрінникова: Архітектурно-історичний нарис. Бібліографія / Упорядн.: І. Голуб, В. Старостін. Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2008.
7. Фото. Дві жінки, мешканки Катеринослава. Початок ХХ ст. Майстерня Рузевича і Стамлера. ДНІМ. КП-177884/Ф-3122.
8. Худяков І. Уроки українського архітектурного модерну. *Регіональні проблеми архітектури та містобудування*. 2021. №15. URL: https://axi-pnam.com.ua/images/Csa/AxiPnam15_14.pdf
9. Tayal A. Fashion and Architecture. Shri ram school of architecture. URL: https://www.academia.edu/39339888/Fashion_and_Architecture DISSERTATION_2019_AYUSHI_TAYAL_BACHELOR_OF_ARCHITECTURE_SHRI_RAM_SCHOOL_OF_ARCHITECTURE (дата звернення: 30.03.2023).
10. Paksoy H. Architectural inspirations in fashion design. URL: https://www.academia.edu/20581337/ARCHITECTURAL_INSPIRATIONS_IN_FASHION_DESIGN (дата звернення: 30. 03. 2023).

Біловоденко Єрофій Костянтинівич,
студент 1 курсу
ДВНЗ «Український державний
хіміко-технологічний університет» (м. Дніпро)

ФЕНТЕЗІ ЮРІЯ ШКРУМЕЛЯКА «ЧОТА КРИЛАТИХ» ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Цікавим поєднанням історичного досвіду письменника (Січового стрільця, учасника Української революції) і літературних засобів є повість Юрія Шкрумеляка «Чота Крилатих». Наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. цей твір був особливо популярним серед молоді Галичини і є актуальним у наш час на тлі повномасштабної російської агресії проти України.

Юрій Шкрумеляк (1895–1965) вступив до Легіону Українських Січових Стрільців (далі – УСС) у 19 років. Він став активним учасником Пресової квартири УСС, творцем стрілецьких пісень й історичної епопеї. Після розпаду Австро-Угорської імперії Шкрумеляк продовжив боротьбу за українську державність у складі УГА (тоді для багатьох стрільців популярним було гасло «Через Київ до Львова!»). Свій бойовий досвід письменник і поет художньо представив у низці творів.

«Чоту Крилатих» (1928) написано в час, коли національно-визвольна боротьба українців зазнала поразки, а її учасники опинилися в еміграції і осмислювали у спогадах причини цієї поразки. За жанром «Чота Крилатих» – це фантастична повість, фентезі, у якій використано мотиви чарівництва, поєднані з реалістичною нарацією (у 1920 – 1930-ті рр. виник і сам термін «фентезі») [2,

с. 529]. Українська література у цей час переживала справжній бум: «З одного боку, модернізувалися традиційні формати за рахунок нових сюжетів та образів, а з іншого – автентичні сюжети вживлялися в нові жанри. У цей період у національному письменстві розробляється, хоч і спорадично, жанр фентезі» [3, 30].

Твори художньої літератури виступають окремим видом словесних джерел для істориків. Специфіка цієї групи джерел полягає у зчитуванні прихованої інформації про оцінки минулого очима сучасників [1, с. 107–108]. Метою нашої розвідки є відтворення історичного підґрунтя фантастичної повісті Юрія Шкрумеляка «Чота Крилатих».

Головними героями повісті є хорунжий Василь Крук і його кохана Марта Загаєвська, хорунжий Петро Трирозум (друг Василя) і його наречена, а пізніше – дружина Марійка. Остання страждала від нерозділеного кохання до Василя, але той був вірним другом свого побратима і кохав Марту, з якою перебував у тривалій розлуці (дев'ять років). Серед інших дійових осіб – стрілець Данилко Дятлів (чура хорунжого Василя Крука), 18-річний Юрко (молодший брат Василя), а також ціла чота Січових Стрільців (до 50 осіб). Свою назву чота отримала через «пташині» прізвиська стрільців, зокрема, до її складу входили вістуни Сойка, Зозуля, стрільці Бузько, Воробчик та інші. Прізвиська птахів або звірів стали визначальним критерієм формування цього військового підрозділу, оскільки охочих було набагато більше.

За хронологією повість охоплює період з 1902 р. (автор знайомить читача з головними героями у ранньому дитинстві – Марті виповнилося п'ять рочоків, а Василеві – сім [5, с. 7]) до перебування українців в еміграції у міжвоєнний період. У тексті художньо презентовано визвольну боротьбу Січових Стрільців і вояків УГА з жовтня 1918 р. Події розвиваються на значній території: у Галичині (Яворин, Вижниця, Коломия, Львів, Чортків), Наддніпрянщині, а також за кордоном.

23-річний хорунжий Василь Крук належав до тих добровольців, які першими записалися до лав Легіону УСС і пройшли бої у Карпатах («стара війна») [5, с. 25]. Його родина і рідне село Яворин постраждали під час Великої війни: у перший рік війни село спалили військові, батько помер від опіків. Відбудувати хату Василь зміг на третьому році війни [5, с. 32–33]. Однак він не прагнув господарювати, а відчував своє призначення бути Воїном – оборонцем України («Рідної Землі») [5, с. 25]. Важливі події в особистому житті головного героя переплітаються із загальнодержавними: в один день він пережив смерть рідної матері і воскресіння «Спільної Матері» – України, тобто Листопадовий чин [5, с. 38].

У житті головних героїв відбувається багато символічних подій і водночас фантастичних речей. Незрозумілим чином у повісті переміщуються речі, належні Василю і Марти: клаптик синьої стрічки, фотографії, дитячий м'ячик, які виступали їх оберегами [5, с. 44–45]. Кілька разів головний герой чув пророчі послання з потойбічного світу, а також неодноразово уникав смерті. Одним із таких випадків було таємниче роздвоєння хорунжого Крука перед його розстрілом. Завдяки надприроднім здібностям Марти і відбувся порятунок її коханого Василя. В основі образу «безсмертного» чури Данилка лежить герой популярної серед стрільців пісні «При каноні стояв» [4, с. 158].

Важливим складником магічної частини фентезі Шкрумеляка є віднайдення скарбу (з романтично-трагічною передісторією) і його застосування – будівництво трансформера (літак перетворюється у підводний човен), описане у фінальній частині твору «Українці в еміграції». Описаний засіб пересування (теж іменований «Чота Крилатих») є відкритим виявом жанру фантастики, а підтримка українців з боку провідних країн світу стає бажаним розвитком подій і, на нашу думку, такий сценарій розвитку міжнародної ситуації у міжвоєнний період містить риси альтернативної історії.

В історичному контексті перш за все варто зауважити використання у тексті галицизмів і слів з народного вжитку, які відтворюють колорит повсякдення. Серед таких слів зауважимо: церата (клейонка), матура (екзамен), кондоленція (співчуття), блюза (кітель), льокалька (вузькоколійна залізниця) тощо, які на сучасний слух сприймаються досить дивно.

У «Чоті Крилатих» так чи так згадується: будівництво залізниці через Яворин (1902), Велика війна (1914–1918), в якій брав участь і сам хорунжий Крук, епідемія іспанки, від якої помирає мати головного героя (1918–1920), Листопадовий зрив (31 жовтня – 1 листопада 1918), битва за Львів (1918), Акт Злуки (22 січня 1919), Чортківська офензива (1919), Київська катастрофа (31 серпня 1919), епідемія тифу, що скосила армію головного героя, а також союз УГА з білогвардійцями (1919) та більшовиками (1920).

Аналіз сюжету твору дозволяє виокремити негативне ставлення мешканців Яворина (рідного села Василя Крука) до залізниці – селяни вважали її символом біди. Передвісником майбутніх бід став інцидент з маленькою Мартою, яка застрягла між коліями (дівчинку врятував Василь). Залізниця полегшила доступ до села представників влади, капіталу (євреї-підприємці стали вирубувати ліс), пожежі стають звичними, а військові під час Великої війни знищували населені пункти поряд із залізницею [5, с. 31–32].

Можемо звернути увагу і на дотримання стрільцями правил ведення війни: вони ставилися поважно до військовополонених (комбатантів) і намагалися за допомогою суду з'ясувати вину й покарати тих цивільних, які брали зброю до

рук і чинили опір українському війську [5, с. 67]. Останнє стрільці вважали злочином, але не поспішали відразу розстрілювати цивільних, як це робили, наприклад, більшовики чи денікінці.

Багато міркувань присвячено створенню українського війська (у повісті іменується як «Рідне Військо» [5, с. 72]). Українська армія формувалася насамперед із добровольців, які розуміли за що вони воюють і чому треба захищати рідну землю. Січові Стрільці чітко визначили свою мету – боротися за Честь свого народу. Однак стрільці і вояки УГА становили кількісно незначну силу. Багато юнаків Наддніпрянщини сиділи вдома й не були готові пожертвувати життям заради свого визволення. Прикрим явищем для військових-галичан, які боролися за спільну справу, була неприхильна зустріч селянами частин УГА після їх переходу за Збруч в липні 1919 р. [5, с. 105].

Ю. Шкрумеляк докладно описав трагедію УГА – велику смертність від тифу й укладання її очільниками договору з білогвардійцями, а пізніше – з більшовиками. Більшовики вважали, що вони рятують населення, на що хорунжий Василь Крук сказав фразу, особливо актуальну для сьогодення: «Як ви можете рятувати народ, що його мовою не вмієте говорити? І ніхто ще не врятував нікого на не своїй землі, хоч би йшов на неї під ангельськими кличами» [5, с. 120]. Гасло «рятувати» людей проголосила своєю «місією» сучасна росія, але агресори не розмовляють мовою українського народу, не знають його історії й культури, тому всі спроби захопити Україну приречені на провал. Описуючи визвольну боротьбу українського народу в 1919–1920 рр., автор не пояснює причин поразки, а спонукає читачів самим шукати відповідь.

Фінальна частина повісті «Чота Крилатих» присвячена діяльності українців в еміграції. На нашу думку, ця частина була введена, щоб підняти моральний дух українців за кордоном: показати, як багато вони можуть досягти спільними зусиллями. Незважаючи на поразку у визвольній боротьбі, українці не перестали плекати надію на створення вільної, незалежної України (перший літак-човен у повісті названо «Воля України»).

Отже, можемо з впевненістю стверджувати, що твір Юрія Шкрумеляка «Чота Крилатих» актуальний для сьогодення. Повість, написана сто років тому, відтворює образи героїв, які віддавали своє життя за свободу і незалежність українського народу. Хоча за жанром це фентезі, однак історик може зчитати у ньому цінну інформацію про побут, погляди і настрої українського населення періоду 1914–1920 рр., відсутню в інших видах джерел, а також відтворити мотивацію військових-галичан, що боролися за визволення Наддніпрянщини.

Бібліографічні посилання

1. Историчне джерелознавство: підручник / керів. авт. кол. Я. Калакура. Київ : Либідь, 2002. 488 с.
2. Ковалів Ю. Фентезі. *Літературознавча енциклопедія: у двох томах*. Київ : Академія, 2007. Т. 2. С. 529–530.
3. Кулакевич Л. Код фентезі в повісті Юри Шкрумеляка «Огні з полонин». *Український смисл*. 2021. Т. 1. С. 30–39.
4. Нам воно святе! Пісні січових стрільців / упоряд. М. Маслій. Харків : Фоліо, 2016. 186 с.
5. Шкрумеляк Ю. Чота Крилатих: Дивні пригоди з воєнних часів. Нью-Йорк : Говерля, 1954. 172 с.

Задорожна Ніна Олександрівна,

*студентка 3 курсу факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет».*

СВЯТКОВА ТА САКРАЛЬНА ГАСТРОНОМІЯ ГУЦУЛІВ РАХІВЩИНИ

Багато страв небуденної гастрономії – це страви повсякдення з більш дорогими чи непоширеними складниками, які у звичайні дні гуцули не могли собі дозволити. До того ж, як і в інших етнологічних групах України, харчування у святкові дні чи при здійсненні сакральних ритуалів супроводжувалися специфічними для Гуцульщини звичаями та традиціями.

Їжа, яку готували на свята, перш за все, відрізнялася від повсякденної більшим асортиментом, вищою калорійністю і кращими смаковими якостями [12, с. 104].

М'ясо не було звичним для споживання в будні. Основою м'ясного раціону перш за все були баранина, яловичина, свинина. Курятину гуцули не споживали, курей вирощували для яєць. Рибу також уникали у своїх стравах [16, с. 31]. Із свинячого або баранячого м'яса готували *печеню*: трохи відварені шматки м'яса запікали в печі, додавали підсмажене борошно, розведене холодною водою, приправляли лавровим листом і товченим часником [10, с. 86].

Гастрономічні традиції супроводжували практично всі знакові етапи життя гуцулів, зокрема, народження, хрестини та смерть людини. Так, до прикладу, гуцули традиційно практикували влаштування не тільки хрестин, а й частування для кумів, яке називали «калачини». Калачі для кумів купували в місті, а надалі робили такі ж страви, як і в день хрестин [21, с. 7].

Якщо ж говорити про поминки, то зазвичай на Гуцульщині померлого поминали три дні після смерті («*третини*») і через півроку («*піврік-обід*») [1, арк.

3]. Основною їжею на поминках були паска, яйця, бринза, гусянка, молоко і спеціально спечені перепічки [20, с. 241–242]. Гуцули також мали обрядову поминальну страву – *коливу* [5, с. 90].

Як і в багатьох регіонах світу та України, весілля відіграє чималу роль у житті гуцулів. Ще навіть такий підготовчий етап як сватання вже включав традиції, пов'язані з їжею. Так, зокрема, наречена, вішала на шию старості сирний калач. А після того, як мати нареченої обсипала майбутнє подружжя пшеницею та овечою вовною, молодятam давали в руки склянку з медом. Вони клали туди свої мізинці, давали облизати одне одному і старостам, один з яких казав: *«Я вас благословляю так, щоб вас ніхто не міг роз'єднати, як не роз'єднаєш бджолу й мед!..»* [6, с. 62].

Якщо ж говорити безпосередньо про весілля, то центральною стравою був коровай для наречених, а також калачі [2, арк. 5]. Коровай зверху прикрашали фігурками баранчиків або голубів з прісного тіста [12, с. 105]. Основними стравами на весільному частуванні були печеня, а також буряковий борщ та голубці [2, арк. 7]. До сьогодні збереглося якнайменше 20 абсолютно різних рецептів цієї страви. Різноманітність голубців пояснюється складними економічними чи господарськими умовами. Так, зокрема, одними з найперших були голубці, завернуті в капустияне листя. Пізніше внаслідок неврожаю з'явилися голубці, завернуті, до прикладу, в бурякове та виноградне листя. У начинку додавали картоплю, гречку, моркву з часником, бриндзю. Дітям готували солодкі голубці [14, с. 25].

Також у селі Великий Бичків існує одна специфічна весільна традиція – випікати два медяники на весілля [4, арк. 2]. Рецепт цієї обрядової страви знають тільки 3-5 майстринь з десятитисячного села. У медяник входить 16 інгредієнтів, а тісто кисне десь близько 8-9 годин. Опісля тісто прикрашається яскравими фарбами, щоб життя у молодих було таке ж гарне. До того ж за медяником також гадають долю молодої пари [22].

Багато гастрономічних традицій, звісно, простежується протягом підготовки та святкування Різдва й Великодня. Загалом протягом року в гуцулів налічувалося від 16 до 19 тижнів строгого посту [11, с. 209]. Мешканці Карпат у піст споживали тільки звичайні щоденні страви, але їхня особливість була в тому, що вони були нічим не помащені або ж були помащені конопляною чи лляною олією. Специфічними стравами були вівсяний кисіль, печеня з грибів та риби, холодець із сушеної риби, відварені фрукти. Тільки в піст робили так зване *«сім'яне молоко»*: підсмажене конопляне сім'я розтирали в макітрі та заливали водою [12, с. 106].

До Різдва господині повинні були приготувати 9–12 страв з усіх рослин, які вирощували на полі чи городі. Надзвичайно важливою стравою був калач [17,

с. 207-208]. Під час святкування Святвечора була важливою кутя. Щоправда, тут її дуже часто називали або «дзьобавка», або «пшениця з медом» [3, арк. 6].

У селах північної Гуцульщини на Святвечір з кукурудзяної муки та картоплі пекли пироги («мантули») [11, с. 208]. У північно-західній частині Гуцульщини на Святий вечір із заквашеного тіста пекли спеціальний святковий хліб («василе», «василь», «василяник»). Хліб ставили на стіл як символ сімейного багатства, а на Новий рік (за старим стилем) «василя» котили по долівці і промовляли: «Аби так брцкала наша худоба і коні, як хліб нині» [15, с. 26].

Кількість страв на Святвечір не була скрізь однаковою. Тільки заможні горяни могли приготувати необхідний асортимент страв: варений біб, голубці з кукурудзяною крупою, гриби, мащені олією, або буряки з грибами, вареники з картоплею, сливами чи маком, квасолію зі сливами, капуста («росівницю»), компот із сушених фруктів. До цього свята купували оселедець або сушену рибу, з якої іноді варили холодець («студенець») [12, с. 105].

Гастрономічні традиції Великодня власне починалися в суботу. Так, під час цього дня господині допікали паски та «дори» – маленькі пасочки. У них дуже часто додавали коріння [17, с. 230]. Щоправда, існує версія, що насправді в давні часи гуцули не випікали паски самотійно. Так, у праці Шухевича можемо зустріти інформацію, що багато хто з гуцулів насправді купував паску в *паскарів* – міських пекарів [20, с. 230]. До того ж на Великдень також існувала поширена традиція випікання спеціального великого хліба «стільника» або «застівника» [12, с. 106].

У центр столу посвячену паску не ставили. Вона стояла ближче до газди, що говорив з сином:

- *Чи видиш мене, сину?*
- *Ой, виджу.*
- *Чи видиш мене, сину?*
- *Ой, виджу.*
- *Чи видиш мене, сину?*
- *Ой, виджу.*
- *Дай Боже, абис мене на другий рік не видів.*

Гуцули трактують цей обряд як бажання, щоб наступного року паска була такою великою, щоб син не зміг побачити батька, який сидить навпроти. Цей звичай походить з дохристиянських часів і в схожому вигляді зберігся в обрядовості норвезького острова Рюген [7, с. 55].

Крім несвячених страв на столі гуцулів дуже часто можна було зустріти «бабу» – це зварена мамалига, яку перекладали бриндзьюю та запікали в печі [12, с. 106].

Популярним у святковій гастрономії під час великодніх свят був також *банош* чи *бануш*. Цю страву готували з триденних вершків чи сметани та кукурудзяної муки [18, с. 58].

Не можна не згадати про чималу роль у житті гуцулів Рахманського Великодня (Правої середи чи Сухої середи), який припадав на двадцять п'ятий день після Великодня. У цей день гуцули знову ж таки їдять тільки ввечері. На стіл ставлять одну паску та одне яйця, яке ділять між усіма членами сім'ї. Варто зауважити, що зазвичай, якщо сім'я була багатого, то святили три паски, які з'їдали у власне день великоднього свята, у Провідну неділю та на Рахманський Великдень. Бідніші гуцули до цього дня зберігали тільки маленький шматок паски [7, с. 56].

Солодкі страви, на відміну від інших страв, майже взагалі не були на столах гуцулів, адже цукор був дуже дорогим продуктом.

Але солодощі були присутніми на гуцульському столі на пастуше свято, яке припадало на День святого Петра 29 червня. Газдині пекли спеціальні пиріжки – *«перевертаники»*. Аналогію перевертаників можна знайти з іншими регіонами України. Так, зокрема, *«мандрики»* випікали в Центральній Україні та на Бойківщині, а *«стульні»* – на Прикарпатті [10, с. 87].

До того ж солодощі мали чільне місце також під час поминання померлих. Живний четвер супроводжувався обрядом *«гріти діда»*. Біля ватри, тобто вогнища, клали гуску, кубок з водою та *кукуци* – маленькі обрядові хліби, які випікали із житньої муки. Далі дійство обходило ватру зі словами *«Грійте діда, дайте хліба»* [13, с. 87]. Коли ватра згасала, то діти йшли по селу із закличками *«Аби вам овечки, ягнички й телички велися»*. За побажання господарі винагороджували дітей кукуцями, яйцями (деколи писанками) та вареним бобом [17, с. 243]. Володимир Шухевич, щоправда, стверджував, що кукуци роздавали дітям у новорічну ніч [19, с. 144].

Какао гуцулам було невідомим. Так, зокрема, після світової війни Сполучені Штати Америки надсилали в цей край допомогу, зокрема, також найнеобхідніші продукти. Серед останніх було й какао. Ось яку реакцію до порошку описувала волонтер: *«Ми дали їм какао. Але вони не знали, що це їжа. Ми виявили, що вони змішують його з водою, щоб фарбувати фундаменти своїх побілених будинків»* [23].

Важливою для мешканців цього етнокультурного регіону була також сирна пластика [8, с. 151]. Вона виконувала перш за все обрядову функцію. Образи, які випікали до свята, часто відображали відродження сонця. Їх називали *«козулі»*, *«козурки»*, *«коники»*, *«коровай»*, а також *«баранчики»* [9, с. 795].

Дослідження традицій святкової та сакральної гастрономії гуцулів Рахівщини є важливою проблемою сучасних історії та етнології. Вивчення цього

питання є актуальним та необхідним, адже воно розкриває самотність як гастрономічної, так і повсякденної культури цієї етнографічної групи.

Бібліографічні посилання

1. Записано Н. Задорожною від В. Григорчак, корінної мешканки м. Рахів, 16.11.21, 17 арк.
2. Записано Н. Задорожною від Л. Совтан, мешканки м. Рахів, 15.11.21, 14 арк.
3. Записано Н. Задорожною від М. Лехман, корінної мешканки с. Розтоки, 18.11.21, 12 арк.
4. Записано Н. Задорожною від О. Шкуро, корінної мешканки м. Рахів, 15.11.21, 17 арк.
5. Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія. Київ: Наукова думка, 1977. 152 с.
6. Белойван Ю.О., Гелитович Ю.Ю., Грицюк С.Б. Інші люди. Гуцулія. Львів: Видавнича компанія «АРС», 2012. 84 с.
7. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів. Львів: Світ, 1993. 103 с.
8. Герус Л.М. Неперервність традицій – основа живої духовної сутності народного мистецтва (на прикладі гуцульського осередку сирної пластики). Київ: Родовід, 1998. 156 с.
9. Герус Л.М. Гуцульська сирна пластика. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: у 4 т. Львів: ІН НАН України, 2006. 800 с.
10. Гонтар Т.О. Народне харчування українців Карпат. Київ: Наукова думка, 1979. 138 с.
11. Гонтар Т.О. Харчування. Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1987. 480 с.
12. Етнографічні групи українців Карпат. Гуцули. Під ред. С.П. Павлюка та ін. Харків: Фоліо, 2020. 379 с.
13. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці: Молодий буковинець, 2000. 208 с.
14. Лизанчук В.В. Справжні гуцули щотижня їдять голубці. *Гражда*. 2008. №4/22. С. 25
15. Онищук А.І. Народний календар у Зелениці, Надвірнянського повіту (на Гуцульщині). Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1912. 205 с.
16. Піпаш В.В. Закарпатська Гуцульщина: історико-етнографічний нарис. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 68 с.
17. Сеньків І. Гуцульська спадщина. Праці з життя і творчості гуцулів. Верховина: Гуцульщина, 2014. 514 с.
18. Ткачук Б. Б. Банюш. Рецепт приготування. *Гражда*. 2008. №4/22. С. 58
19. Шухевич В.О. Гуцульщина. Перша частина. Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1889. 170 с.
20. Шухевич В.О. Гуцульщина. Частина 4. Івано-Франківськ: Верховина, 1999. 282 с.

21. Шухевич В.О. Гуцульщина. Частина III. Харків: Фоліо, 2019. 332 с.
22. Бичківський медяник – солодка вишивка. URL: https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-regions/3189616-bickivskij-medanik-solodka-visivanka.html?fbclid=IwAR1q_YiBYE96bDkYbp8pR3DUGZ1psJdHw4uKOcHA-rctiefOR-8ud7EmGmk (дата звернення: 19. 11. 2021)
23. Looking Back in Time at Czech Yankees. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.tresbohemes.com/2019/07/looking-back-in-time-at-czech-yankees/> (дата звернення: 20. 11. 2021)

Овчаренко Катерина Геннадіївна,
студентка 2 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

В. ПЕТРОВ (ДОМОНТОВИЧ): СКЛАДНЕ ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС

Постать Віктора Петрова як об'єкт та привід інтелектуальних дискусій постала нещодавно, сконцентрувавши довкола себе як істориків, так й літературознавців. В останні роки твори В. Петрова (Домонтовича) стають все більш читабельними, а оціночні судження щодо його діяльності та творчості набувають гостроти. Вчергове актуалізувала дискусію книга В. Агеєвої «За лаштунками імперії» (Київ, 2021), в якій творчості В. Петрова присвячено окремих розділ. Висновки В. Агеєвої підсилені її попередньою монографією «Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича». Все більше про загадкового письменника пишуть та говорять у соціальних мережах. Прикладом є відео Youtube каналу «Шалені авторки», де знов-таки літературознавці В. Агеєва та Р. Семків розбирають літературні твори В. Домонтовича, підкреслюючи його надзвичайні літературні здібності та значний внесок у розвиток української та світової літератури. Різноманітність думок та оціночних суджень підсилюють актуальність звучання теми, метою якої є у цих думках розібратися та узагальнити дискусію істориків та літературознавців.

Інтелектуал доби модерну, який встиг зникнути безвісти, бути «зрадником» та учасником любовного трикутника разом зі своїм приятелем М. Зеровим, звісно має насичену біографію, яка була відображена передусім у його літературних творах. Через суперечливу долю, та не менш контраверсійні твори, постать Віктора Платоновича отримала спірні думки серед істориків. Найгуцнішою сторінкою його життя є співпраця з Радянським Союзом.

В. Петров (Домонтович) був не тільки письменником, а й філософом, соціальним антропологом, літературним критиком, археологом, істориком та культурологом. Справжнє прізвище Петров, але у літературному світі він позначав себе як В. Домонтович (Домонтович – не Віктор, а саме В. – зауважував сам автор). У нього було ще кілька псевдонімів. Із найвідоміших варто виділити Віктор Бер або В. Вер, якими він підписував свої наукові роботи та есеї.

«Одного дня до будинку в Уфі, де працювали евакуйовані археологи з України, приїхала автомашина, з якої вийшло кілька молодиків, які зажадали бачити Петрова-Домонтовича. До тої машини всадили Віктора Платоновича і повезли його в невідомому напрямку. Ця подія справила велике враження на колектив – як місцевих, так і евакуйованих учених... Але, на здивування колег, наступного ранку Петров з'явився до інституту та зайняв своє місце на своєму стільці зі своїм столом. У відповідь на численні питання він сказав, що його мобілізують і посилають на фронт» [2, с. 379]. Ця подія відбулася у 1941 р. і викликала неоднозначні судження.

15 червня 1949 р. в газеті «Сурма» в колонці «Розшук» було повідомлено: «Прохаємо всіх, хто знав би що-небудь про долю відомого вченого проф. д-ра Віктора Петрова, повідомити листовно Редакцію нашого часопису. Проф. В. Петров вийшов дня 18 квітня 1949 р. в год. 19.30 зі свого мешкання... В таборі Мітенвальд, куди він вибирався, його немає» [8, с. 4]. Ця публікація з'явилась на підставі того, що Петров вийшов зі своєї мюнхенської квартири та безслідно зник. Були думки, що до зникнення Петрова причетна Москва. Пізніше, у 1955 р., вийшла друком стаття В. Петрова у мюнхенській «Українській вільній газеті». Ця праця мала назву «Українська інтелігенція – жертва большевицького терору». Для багатьох емігрантів ця робота стала важливим джерелом щодо політичних репресій в СРСР проти діячів культури. Стаття була вирішальним доказом того, що Петров зник з кінцями, адже у той час писати щось проти більшовицького режиму було небезпечно.

Але восени цього ж 1955 р. вийшла монографія радянського археолога О. Монгайта «Археология в СССР». Наприкінці містився вказівник радянських археологів, в якому знаходилося ім'я В. Петрова. І це при тому, що прізвища репресованих на десятиліття зникали зі сторінок офіційної науки. Тоді виявляється, що Петров нікуди не зник, а в цей час працював на Німеччину?

Життєва історія В. Петрова на сьогодні може виглядати наступним чином. Почалась Друга світова війна. НКВС запропонував співробітництво. Першим його завданням було очолити український уряд на території, окупованій нацистами. Радянський Союз виставив Петрова як «зрадника», який мусив втекти від переслідувань. Це спрацювало. Для німців В. Петров був «європейцем». Вони довіряли йому більше, ніж представникам

націоналістичного крила українських політичних діячів. Але після поразки під Москвою нацисти відмовилися від планів щодо української «автономії», а відповідно й від співпраці з українськими націоналістами. Другим завданням могла бути ліквідація Гітлера. Цей план також не був реалізований.

Через роки Віктор Платонович підтверджував своє добровільне й свідоме рішення стати розвідником. «Хоча в літературі, присвяченій вченому, цей епізод іноді трактується як наслідок бруталного примусу з боку КДБ. Я переконана, що це був вільний вибір 47-річного доктора наук» [5, с. 410]. Подібну думку можна часто побачити на сторінках історичних досліджень про В. Петрова.

Упродовж десятиліть у сприйнятті далеких і близьких колег по роботі та науковій діяльності В. Петров буде вважатися «зрадником». Український історик та сходознавець Я. Дашкевич засуджував В. Петрова. Історик не погоджувався із рішенням Ю. Шевельова, що Домонтовича слід вважати шостим неокласиком. Я. Дашкевич писав, що Ю. Шевельов використовував організаційні можливості об'єднання «Мистецький український рух», «до якого належав також приятель Шевельова, провокатор і російський комуністичний шпигун, закамouflований під треторядного літератора і вченого Віктор Петров» [3; с. 529]. Для колишнього в'язня радянських концтаборів Я. Дашкевича, Петров став уособленням ненависної для нього комуністичної системи: «У світлі сказаного зрозумілішою стає досить паплюжницька за тоном і змістом «критика» з боку тих псевдоінтелігентських, по суті, промосковських у советській модифікації кіл, у формуванні яких у післявоєнній еміграції відіграв велику, хоча й позакулісну, роль вже згаданий секретний співробітник російської сторони Петров» [3; с. 530].

Славист Ю. Шевельов, у свою чергу, судячи зі спогадів, до кінця життя вірив, що події 18 квітня 1949 р. були не добровільним виїздом, а вивезенням. Відкриття факту співпраці В. Петрова з радянськими спецслужбами не вплинуло на те, як Ю. Шевельов загалом оцінював цю постать. Науковець намагався раціоналізувати події 1949 р., міркував про елементи конформізму в поведінці В. Петрова, але рішуче відстоював його інтелектуальну свободу та принциповість у наукових та художніх текстах.

Інший український історик М. Москаленко мав ту ж позицію, що і Я. Дашкевич, особливо стосовно Петрова-неокласика та насміхався з останнього. Наприклад, щодо його псевдоніму є декілька гіпотез, найголовнішою з яких є те, що Петрову просто подобалось прізвище Домонтович, яке він знайшов в українських документах литовського періоду. М. Москаленко висміює всі здогадки стосовно псевдоніму Домонтович, пояснюючи це наступним чином: «Пам'ятайте, що життя набагато простіше: Домонтович – дівоче прізвище Олександри Михайлівни Коллонтай, відомої радянської і партійної діячки. Отож

коли Петров описує своїх сексуально небуденних героїнь, відчувається його добре знайомство з її творами» [6, с. 724]. Також історик засуджує «неморальність» Петрова у стосунках із сім'єю Зерових. Повз його критики не пройшли й літературні твори. Він наголошував: «Нема нічого сумнішого, ніж спроби збудувати якийсь модерний Олімп із таких письменників, як Ю. Косач, В. Петров, І. Костецький, кожен з яких так чи інакше співпрацював з більшовицькими спецслужбами» [6, с. 775].

Ще однією причиною для засудження В. Петрова стали його начерки до майбутньої викривальної статті під назвою «Науково-політична діяльність А. Кримського». Ця стаття не вийшла друком, але В. Петров встиг виступити зі своєю доповіддю. У цій статті Домонтович засуджував А. Кримського, якого ній проголошував «буржуазним націоналістом», а його теорії – «перекрученнями» марксистської науки.

Доктор історичних наук В. Андреев, аналізуючи діяльність В. Петрова, зазначав: «Політичні репресії кінця 1920-1930-х рр. забрали практично всіх друзів В. Петрова – М. Драй-Хмару, М. Зерова, П. Филиповича. Талановитий поет М. Рильський був змушений у своїх віршах вихвалити радянську владу. Для В. Петрова, ймовірно, все почалося 1928 р., разом із нищівним наступом на Академію наук. Саме тоді було розпочато «викриття» академіка С. Єфремова. У 1929 р. В. Петров мав брати участь у процесі цькування академіка А. Кримського - планувалося видати «викривальну» брошуру «Науково-політична діяльність А. Кримського». Однак така «творчість» давалася науковцю важко й він так і не дописав її. Усний виступ проти А. Кримського, мабуть, не переконав владу в лояльності В. Петрова» [1, с. 691].

В. Андреев звертав увагу на те, що на процесі СВУ С. Єфремов, даючи зізнання, серед інших членів антирадянського гуртка згадав і В. Петрова. Тому комісія, що проводила чистку апарату Академії наук, прийшла до висновку про необхідність зняття В. Петрова з посади керівника Етнографічної комісії. «Віктор Платонович був змушений завжди бути обережним і за будь-яких обставин більше думати не про те, що сказати, а про те чого не сказати, не домовити» [1, с. 691]. Досліджуючи інтелектуальну біографію В. Петрова В. Андреев спостерігав відсутність завзяття та великого бажання догодити режимові. Пояснював він це не надто переконливим тоном викривальних виступів проти «ворогів», підкреслене дотримання наукових позицій у критиці буржуазних учених та нехтуванням принципами соціалістичного реалізму в літературній творчості тощо.

Отже, яскрава та неоднозначна особистість в обличчі В. Петрова однозначно не залишить у спокої тих, хто почав знайомство з ним. Людина, яка у літературному світі знається як В. Домонтович та має неоднозначну біографію,

повертається в український дискурс. Чи не найпровокативнішим є період співпраці із Радянським Союзом. У істориків є різні думки стосовно цього. Від принципового засудження до розуміння тодішньої ситуації. Саме це стає підґрунтям для запальних дискусій та суперечливих суджень стосовно Домонтовича. Можливо, це і стає на заваді повного прийняття В. Петрова як письменника та актуалізації його творчості. Останнє – уподобання літературознавців.

Бібліографічні посилання

1. Андреев В. М. В. Петров: кар'єра українського радянського академічного вченого та відносини з владою (1920-ті – 1941 рр.). Історіографічні дослідження в Україні. 2012 р. Вип. 22. С. 681–712. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Andrieiev_Vitalii/V_Petrov_kariera_ukrainskoho_radian_sko_ho_akademichnoho_vchenoho_ta_vidnosyny_z_vladoiu_1920-ti_1941.pdf

(Дата звернення: 13.04/ 2023)

2. Брайчевський М. Ю. В. П. Петров (Домонтович). *Українська біографістика*. 2008 р. Вип. 4. С. 378–382. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ubi_2008_4_30 (Дата звернення: 10.04. 2023)

3. Дашкевич Я. Р. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів: Піраміда, 2007 р. 808 с. URL: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2014/09/%D0%94%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87-%D0%AF.%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96.pdf>

(Дата звернення: 13. 04. 2023)

4. Коляда І. А. Віктор Домонтович. Харків: Фоліо, 2021. 126 с.

5. Кравченко Н. М. Збагнення. *Українська біографістика*. 2008 р. Вип. 4. С. 400–415. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ubi_2008_4_34 (Дата звернення: 10.04)

6. Москаленко М. Н. Доля і доробок. Українське письменство. Київ: Основи. 2002 р. С. 1235–1273. URL: <https://knigoed.club/page-729-3541-ukrayinske-pismenstvo-mikola-zerov.html> (Дата звернення: 13. 04. 2023).

7. Портнов А. В. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. Київ: Критика, 2011. 245 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Portnov_Andrii/Viktor_Petrov_i_ioho_krytyky.pdf?PHPSESSID=memfv4o58itsnrhbr5frrl7kg5 (Дата звернення: 14. 04. 2023).

8. Розшук. Сурма. 1949 р. Ч. 8. С. 4. URL: <https://ounuis.info/library/newspapers/630/surma.html> (Дата звернення: 11.04).

9. Хомяков Родіон. Таємниці життя Віктора Петровича (Домонтовича) URL: <https://amnesia.in.ua/petrov> (Дата звернення: 13. 04. 2023).

Кіреєв Олег Ігорович,

студент 1 курсу магістратури

факультету географії, туризму та історії

Криворізького державного педагогічного університету

ІСТОРИЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ В УКРАЇНІ

Перша світова, як і інші війни в історії України, залишали по собі кладовища, поля битв, сліди від окопів та інші об'єкти. Потенційно, всі ці об'єкти є місцями пам'яті. Але лише потенційно. Останнє залежить від уваги суспільства та держави до певних історичних періодів чи подій. Індикатором такої уваги є їх стан та в який спосіб вони доглянуті і вшановані сучасниками. Першу світову не дарма називають «забутою війною», особливо на території України, землі якої в цей період і наступні роки були охоплені подіями, що стали не менш знаковими і болючими.

Так, сьогодні можна вирізнити окремі сюжети Першої світової що мають більше уваги. Такими є наприклад тематика діяльності Українських січових стрільців. Разом з тим, увага українського суспільства до подій Першої світової війни є непорівняною із країнами Західної Європи. Історична пам'ять тісно пов'язана із публічною історією, яка в останній час набирає все більшої популярності та активно розвивається. Прикладом цього стають програми та курси для вищих навчальних закладів та прояви в інших вимірах, інституційному, практичному [9].

Найбільш відомим дослідником історичної пам'яті є П'єр Нора, дослідження якого вже стали фундаментальними при розгляді цього питання. Введене ним поняття «місця пам'яті» стало ключовим в його дослідженнях і без нього не обходяться науковці в темі історичної пам'яті [8]. В Україні дослідження Першої світової в історичній пам'яті відображено в основному науковими статтями. В. Солошенко у своїй статті аналізує колективну пам'ять про Першу світову на прикладі інших країн зосереджуючи увагу на Росії та Україні [13]. Г. Денисенко та О. Денисенко зосереджують увагу на процесі формування історичної пам'яті про Першу світову в Україні, охоплюючи ХХ століття та сучасні практики [1]. Слід зауважити, що більшість статей намагається прослідкувати ці процеси з ХХ століття чому і присвячують частину своїх робіт. Історичний туризм майже не фігурує в цих дослідженнях і не є їх

метою. Це ще раз підкреслює актуальність даної статті, як спроби поглянути на історичну пам'ять про Першу світову під іншим кутом.

Важливою складовою публічної історії є туристична індустрія, яка окрім своїх економічних можливостей також допомагає в формуванні історичної пам'яті в молодого покоління на рівні з музеями. Розвиток туристичної інфраструктури пов'язаної з історичними місцями, допомагає їх зберегти та привернути увагу людей до тих чи інших історичних подій [17]. Туризм стоїть поруч із питанням історичної пам'яті, адже збереження історичних місць допомагає розвитку туризму, який в свою чергу актуалізує в пам'яті події з яким пов'язані ці місця. Виходячи з цього можна зробити висновок, що місце Першої світової в туристичних об'єктах та маршрутах потребує дослідження, та є актуальним [12]. Досліджуючи історичну пам'ять про Першу світову в Україні автори зазначають про відновлення могил та кладовищ, як складовий елемент збереження пам'яті. Цей процес був запущений ще по завершенню війни в тому числі за періоду гетьмана П. Скоропадського [18]. 100-річчя війни також стало знаковим в відновленні кладовищ в різних областях України [1].

Характерною в плані збереження пам'яті, в тому числі про події часів першої світової, є укріплення під назвою «Миколаївська фортеця». Пам'ятка опинилась на порозі знищення, адже на території планувався піщаний кар'єр, це спонукало небайдужих до підняття теми збереження місця пам'яті в перспективі зі створенням туристичного об'єкту [14].

Відновлення пам'яток та їх збереження є важливим для історичної пам'яті, особливо коли до цього процесу долучається підростаюче покоління. Так, завдяки громадській організації «Сокіл» було розчищено бункер часів Першої світової у Залізцях. Також планувалось створення туристичного об'єкту в цьому місці і було знято декілька репортажів для українських каналів [6; 7; 15].

У 2021 році все більше з'явилося статей пов'язаних з туристичними маршрутами які включали в себе пам'ятки Першої світової війни, окрім вже зазначених вище систем укріплень, також до цього списку можна додати систему ДОТів в селі Богрівка. В цьому об'єкті намагаються зберегти історичну пам'ять в виді туристичного надбання та популяризації історії [2].

Ківерцівський національний природний парк пропонує туристичні маршрути, які включають залишки систем окопів та бліндажів Першої світової [16]. Таким чином можна зазначити, що місця баталій, які містять в собі пам'ять про Першу світову входять в туристичні маршрути мандрівників, але є лише невеликою їх складовою [11].

Не менш важливим є і стан кладовищ часів Першої світової та їх вшанування. До прикладу ми маємо Французьку пам'ятку, Дуомонську кістницю

(L'Ossuaire de Douaumont), яка стала одним із найбільших місць вшануванню пам'яті загиблим солдатам Першої світової [19].

Україна не має таких масштабних пам'яток, а стан наявних кладовищ залишає бажати кращого. Процес вшанування пам'яті проходить на етапі прибирання та приведення до ладу самих поховань, що вже є першим кроком до їх збереження. У селі Павлівка працівниками комунального підприємства «Пам'ять» та волонтерами було прибрано одне з таких кладовищ та планувалось відвідати ще декілька [5]. Також поховання викликають інтерес у небайдужих, які до прикладу укладають фото-довідники та намагаються дослідити пам'ятку [3]. Як і в випадку з системами укріплень, кладовища включаються в плани туристичних маршрутів і хоча могили в основному знаходяться віддалено від міст волонтери все ж шукають маршрути, аби їх прибрати [10].

Також складений туристичний маршрут на гору Маківка, яка 1915 року стала місцем битви Українських січових стрільців. Локація має відповідний меморіал який окрім краєвидів є головною ціллю цього маршруту [4].

Розвиток туризму пов'язаного з Першою світовою набув більшої популярності в Бельгії та Франції, тут існують сайти присвячені туристичним маршрутам та подорожам на місця пам'яті. Такі організовані тури часто мають гідів і туристи не просто проїжджають місцем битви, а і дізнаються її історію. Такі ж подорожі організують для школярів та студентів, та користуються популярністю серед людей родичі яких можуть бути поховані в цих місцях. Деякі маршрути мають графік подорожі на 15 днів з урахуванням проживання та наявності історика протягом подорожі [20, 21].

На сучасному етапі в Україні туризм такого плану розвинутий значно гірше, це можна пов'язати з декількома факторами:

Стан місць пам'яті. Незважаючи на прибирання та часткове відновлення локацій Першої світової, вони залишаються не в такому гарному стані та часто досить віддалені в лісових хащах.

Місце Першої світової в маршрутах. В більшості випадків окопи чи могили є лише складовою маршруту і при цьому досить незначною, вони лише включені в загальні маршрути які не ставлять на меті відвідати лише місце пам'яті.

В висновку можна зазначити, що в туристичній галузі в Україні Перша світова залишається «забутою війною», але має свої перспективи розвитку та за умов належного фінансування, розробки професійних маршрутів до яких будуть залучені історики може стати більш цікавою для туристів. Залучивши іноземний досвід, можна запропонувати маршрути учням і студентам яким буде цікава ця тема. Запропонувати відповідні подорожі студентам історичних факультетів, які окрім емоцій вшанують пам'ять полеглих здобудуть знання про безпосередні локації Великої війни. Місця пам'яті про Першу світову є вкрай важливими для

країн Центрально-Східної Європи і історії України. Перша світова стала «забутою» на фоні інших історичних подій що відбулися в нашій державі в подальший період, тому актуалізація її досліджень в тому числі питання збереження місць пам'яті має перспективу.

Бібліографічні посилання

1. Денисенко Г. Денисенко О. Культурна спадщина про Першу світову війну у формуванні історичної пам'яті в сучасній Україні. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2015. Вип. 20. С. 372–381.
2. ДОТи у Богривці включають у туристичний маршрут "Слідами Першої світової війни" URL: <https://kurs.if.ua/history/doty-u-bogrivczi-vklyuchat-u-turystychnyj-marshrut-slidamy-pershoyi-svitovoyi-vijny/> (дата звернення 03.04.2023)
3. Зберегти пам'ять. Прикарпатець уклав фотодовідник про поховання вояків Першої світової війни. URL: <https://suspihne.media/90062-zberegiti-pamat-prikarpatec-uklav-fotodovidnik-pro-pohovanna-voakiv-persoi-svitovoi-vijni/> (дата звернення 03.04.2023)
4. На гору Маківка URL: <https://karpatium.com.ua/pokhody-karpatamy/na-horu-makivka> (дата звернення 03. 04. 2023)
5. На Прикарпатті впорядкували військовий цвинтар часів Першої світової війни URL: <https://suspihne.media/287781-na-prikarpatti-vporadkuvali-vijskovij-cvintar-casiv-persoi-svitovoi-vijni/> (дата звернення 03.04.2023)
6. На Тернопільщині розчистили австрійський бункер. URL: <https://zbruc.eu/node/106355> (дата звернення 03. 04. 2023)
7. Новий туристичний маршрут: бункери Першої світової війни відновлюють на Тернопільщині URL: https://www.youtube.com/watch?v=BChqiCq0cgM&ab_channel=24%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB (дата звернення 03. 04. 2023)
8. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ, 2014. 272 с.
9. Орлова Т. Публічна історія як складова «м'якої сили» у сучасному суспільстві: з досвіду Австралії. *Український історичний журнал*. 2021. №5. С. 165–174.
10. Під Говерлою притулився австрійський військовий цвинтар часів Першої світової війни URL: <http://rakhiv-mr.gov.ua/pid-hoverloyu-prytulyvsya-avstrijskyj-vijskovyj-tsvyntar-chasiv-pershoyi-svitovoyi-vijny-foto/> (дата звернення 03.04.2023)
11. Пішохідні маршрути в Карпатах. URL: <https://vpohid.com.ua/routes/?catid=18&start=40&limit=20> (дата звернення 03.04.2023)
12. Скубій І. В. Туристичний потенціал місць історичної пам'яті в Україні. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2017. Вип. 188. С. 162–169.

13. Солошенко В.В. Колективна пам'ять про Першу світову війну - складова перетворень у країнах Східної Європи (на прикладі України та Росії). *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 2(8). С. 121–132.

14. Суперечка довкола «Миколаївської фортеці». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/fortetsya-lviv-persha-svitova-viyna/31106284.html> (дата звернення 03.04.2023)

15. Тернопільські сокільці розчистили бункер часів Першої світової війни. URL: https://www.youtube.com/watch?v=GlexL6fUjLE&ab_channel=%D0%92%D0%9E%C2%AB%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0%C2%BB (дата звернення 03.04.2023)

16. Туристичні маршрути по Цуманській пуці URL: <http://knpp.com.ua/article/routes> (дата звернення 03.04.2023)

17. Чекаленко Л. Д. Публічна історія: виклики ХХІ століття: монографія. Київ, 2021. 272 с.

18. Шевченко В. В. Велика війна 1914–1918рр. і Україна: Історична пам'ять та комеморація. *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 2(8). С. 133-139.

19. Le mémorial de Verdun : «le mémorial des combattants». URL: <https://www.cairn.info/revue-guerres-mondiales-et-conflits-contemporains-2009-3-page-13.htm> (дата звернення 03.04.2023)

20. Tours & Travel to the 1914–1918 Battlefields. URL: <http://www.greatwar.co.uk/trip-info/tour-battlefields.htm> (дата звернення 03.04.2023)

21. WWI TOUR: WAR TO END ALL WARS URL: <https://stephenambrosetours.com/tour/wwi-tour/> (дата звернення 03. 04.2023).

Нетеса Марина Володимирівна,
студентка 1 курсу історичного факультету
спеціальності «Географія»
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

СТАНЦІЯ ЛЮБОМИРІВКА (ВЕРХОВЦЕВЕ): ПОДІЇ, ПОСТАТІ (ДО 140 РІЧНИЦІ ЗАСНУВАННЯ)

Повномасштабна війна, що триває в Україні з 2022 р., вносить кардинальні зміни в сучасну географію нашої країни в наслідок окупації території, евакуації або руйнування підприємств, зміни в логістиці та корегування планів перспективного розвитку регіонів й окремих населених пунктів. Велику роль у повоєнній відбудові будуть відігравати фактори відновлення або розміщення нових виробництв на звільнених територіях й в сферах, що найбільше постраждали. Дніпропетровщина не потрапила під окупацію з 2022 р., але

знаходиться в прифронтовій смузі і активно залучена на допомогу з деокупації України. Велику роль відіграє транспортна інфраструктура, особливо залізниця.

Придніпровська (раніше Катерининська) залізниця з кінця XIX ст. відіграла фундаментальну роль в розвитку Донбасу та Кривбасу, що стали основою індустріальної міці Східної України. Для вивозу руди потрібна була залізниця, бо коні та водні шляхи були вже не придатні. 20 лютого 1881 р. затвердили новий проект будівництва залізниці від Ясиноватої до Долинської за державний кошт. У травні 1881 р. розпочалися роботи. Будівельними роботами керував інженер Міністерства шляхів сполучення В. О. Титов [1, с. 1].

18 травня (30 травня за новим стилем) 1884 р. з Катеринослава відправились пасажирські поїзди до станції Долинське і Ясиновата. Цей день зафіксовано і як день відкриття станції Любомирівка (Верховцеве). Зі спогадів І. Г. Пастухова: «Що уявляла із себе станція Любомирівка? Невелике селище: декілька десятків будинків і землянок, церква, декілька шинків і лавок. Газету читав тільки начальник станції, який мав середню освіту. Дорожній майстер, у якого я працював, ледве умів розписуватися» [1, с. 2].

Першим начальником станції Любомирівка призначили О. А. Верховцева, коли вона тільки будувалася. Завдяки його умілому господарюванню уже в перший рік експлуатації за 7 місяців і 12 днів валова виручка майже покрила експлуатаційні витрати [1, с. 4].

Катерининська дорога з 1896 р. впевнено займала перше місце по перевезенню вантажів (вугілля, руда, зерно). Успішна робота дороги сприяла розвитку металургійної промисловості, піднявши тим самим попит на вугілля. До кожної шахти потрібні були під'їзні колії. Щоб покращити збут вугілля, О. А. Верховцев збудував з'єднуючу гілку Мушкетове – Оленівка, щоб вугілля потрапляло в Маріупольський порт для експорту [1, с. 4].

О. А. Верховцев обґрунтував необхідність другої Катерининської залізниці, подавши впевнений доказ того, що лінія Любомирівка (Верховцеве) – Авдіївка перевантажена. Начальник дороги пишався тим, що його пропозицію про будівництво залізничної колії від станції Чашино до порту Бердянськ на Азовському морі також було підтримано [1, с. 4].

За особисті заслуги в розвитку залізничного сполучення в регіоні було прийнято рішення про перейменування вузлової станції Любомирівка на Верховцеве з 1 січня 1904 року [1, с. 4].

Станція Верховцеве рік у рік розширювалася, зростав і вантажообіг. Кількість населення збільшувалося за рахунок жителів навколишніх сіл: Козинка, Іванівка, Боровківка Любомирівка, Новогригорівка, Широке та інших. Цікаво дослідити забудову самого м. Верховцеве, які архітектурні та історичні пам'ятки говорять про його минуле і роль в економіці країни.

Вже 1 вересня 1912 р. на станції Верховцеве почало функціонувати нове приміщення школи, яке знаходилось в сучасному Будинку дітей та юнацтва. Колишній будинок начальника станції (пізніше – Клуб залізничників, зараз – центр відпочинку «Юніт»). В поселені знаходився бригадний будинок для відпочинку поїздних бригад. Проти бригадного будинку розміщались амбулаторія (пізніше залізнична лікарня, зараз житлові будинки). Далі баня (пізніше теслярня). Поряд з банею знаходилась площа, де розміщувався базар [1, с. 13]. Архітектором Будівлі залізничного вокзалу був І. П. Горленський.

Впродовж 1920-1930-х років розвиток селища Верховцеве тісно пов'язаний із залізничною станцією. На станції за цей період було збудовано сортувальну гірку, контору рудорозподілу, електростанцію, локомотивне та вагонне депо. В селищі було створено машинно-тракторну станцію (МТС), яка обслуговувала навколишні колгоспи.

Після таких великих розширень Верховцеве стало мати такі пам'ятники історичних постатей, як: Матросу Залізнику, Пам'ятник загиблим воїнам 1941-1945, Миколі Білоконю, Олександрові Жабінцю.

З часів незалежності під дію закону України про декомунізацію урботопонімів, а нині під дерусифікацію підпали назви вулиць Ватутіна (сучасна вул. Сурська), Горького (сучасна вул. Івана Сірка), Ісполкомівська (сучасна вул. С. Корольова), Красна (сучасна вул. Козацька), Кошового (сучасна вул. В. Леонтовича), Кутузова (сучасна вул. Самотканська), Лермонтова (сучасна вул. В. Івасюка), Ломоносова (сучасна вул. І. Сікорського), Матросова (сучасна вул. Азовська), Некрасова (сучасна вул. Ярослава Мудрого), Первомайська (сучасна вул. Небесної Сотні), Пушкіна (сучасна вул. Авілова), Толбухіна (сучасна вул. Травнева), Чкалова (сучасна вул. Амосова), Чайковського (сучасна вул. О. Поля) [2].

На території сучасного міста виявлено поселення і могильник бронзової доби, а також курганні поховання. Про це зокрема свідчить велика колекція «кам'яних баб», зібраних видатним краєзнавцем О. М. Подем. Більшість цих пам'яток XI—XIII століть перенесена до Дніпровського національного історичного музею.

Отже, історію свого міста чи селища потрібно знати, адже це не просто якась інформація, це минули без якого не буде нашого майбутнього.

Бібліографічні посилання

1. Орлов О.С., Історична довідка. *Верхівцівська територіальна громада Кам'янського району Дніпропетровської області.* URL: <https://vmiskrada.gov.ua/istorichna-dovidka-14-34-52-17-12-2016/>

2. Перелік вулиць Верхівцівської територіальної громади. *Верхівцівська територіальна громада Кам'янського району Дніпропетровської області*. URL: <https://vmiskrada.gov.ua/perelik-vulic-14-35-18-17-12-2016/>

Губар Ярослава Юріївна,

студентка 1 курсу магістратури Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського НУ «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (м. Чернігів)

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ І РАДИ ЄВРОПИ У ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ

Рада Європи – найдавніша регіональна міжнародна організація, яка послідовно виступає на захист демократії та прав людини. До Ради Європи входить сорок шість держав-учасниць. Україна приєдналася до Ради Європи 9 листопада 1995 р., стала тридцять сьомою державою – членом Організації [1].

24 лютого 2022 р., Росія розпочала повномасштабне вторгнення проти України. Уже 25 лютого 2022 р. відбулося засідання Спільного комітету КМРЄ та ПАРЄ з метою обговорення застосування процедури згідно статті 8 Статуту Ради Європи, яке передбачало позбавлення РФ прав участі в статутних органах РЄ. 16 березня 2022 р. Комітет міністрів Ради Європи на позачерговому засіданні виключив Росію з Ради Європи [6].

27 квітня 2022 р. ПАРЄ ухвалила резолюцію «Наслідки продовження агресії Російської Федерації проти України: роль і відповідь Ради Європи» [2]. Рада Європи закликала збільшити допомогу Україні для захисту території, цивільного населення та об'єктів, зокрема лікарень, пологових будинків; створити спеціальний міжнародний кримінальний трибунал для розслідування злочину агресії, вчиненого політичним і військовим керівництвом РФ. ПАРЄ в черговий раз наголосила на необхідності припинення бойових дій, виведення окупаційних сил РФ з території України та з усіх ядерних об'єктів, негайного звільнення місцевих посадовців, а також звільнила активістів, журналістів та інших викрадених цивільних осіб.

Після деокупації Київщини, Чернігівщини, Сумщини, Європа була шокована відкриттям воєнних злочинів російської армії проти мирних жителів України. Після звірств росіян у мирних містах України Генеральний секретар Ради Європи Марія Пейчинович-Бурич заявила, про необхідність якомога

скорішого розслідування воєнних злочинів та притягнення до відповідальності всіх причетних.

13 жовтня 2022 р., першою міжнародною організацією, яка визнала режим у Росії терористичним, стала ПАРЄ. В резолюції відзначена необхідність фінансової підтримки відбудови України та надання необхідних засобів ППО; засуджені так звані референдуми проведені РФ в Луганській, Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях України з 23 по 27 вересня 2022 р [3].

Відновлення України займає важливе місце в порядку денному Ради Європи. 14 грудня 2022 р. Комітет міністрів Рада Європи ухвалив план дій для України «Стійкість, відновлення та реконструкція» з бюджетом у 50 млн. євро на 2023–2026 рр. Ці кошти будуть спрямовані на відбудову, а також на підтримку програми реформ в Україні [5].

Резолюція ПАРЄ від 26 січня 2023 р. відзначена необхідність створення спеціального міжнародного кримінального трибуналу для розслідування злочину агресії проти України. У резолюції наголошено, що Рада Європи має відіграти важливу роль у створенні спеціального трибуналу, надавати експертну та технічну підтримку. Вагомим сигналом стало визнання Білорусі співучасницею РФ у війні проти України [4].

3 квітня 2023 р. у річницю звільнення Чернігівщини від окупації, президент України Володимир Зеленський та Генеральний секретар Ради Європи Марія Пейчинович-Бурич відвідали село Ягідне. Марія Пейчинович-Бурич вже вдруге відвідує Україну з початку повномасштабного вторгнення РФ. Під час зустрічі досягнуто домовленість про створення реєстру збитків, завданих російською агресією та запровадження повноцінного механізму відшкодування.

Рада Європи надає Україні велику підтримку у розслідуванні воєнних злочинів російської армії проти українців. Докладає зусиль у створенні міжнародного кримінального трибуналу для розслідування та покарання за злочини, скоєних політичним і військовим керівництвом РФ, надає фінансову підтримку для відбудови України.

Бібліографічні посилання

1. Про Раду Європи. Офіс Ради Європи в Україні. Веб портал. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/the-coe/about-coe>
2. Consequences of the Russian Federation's continued aggression against Ukraine: role and response of the Council of Europe / PACE official web portal. URL: <https://pace.coe.int/en/files/30017/html>
3. Further escalation in the Russian Federation's aggression against Ukraine / PACE official web portal. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31390/html>

4. Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine / PACE official web portal. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31620/html>
5. Résilience, relance et reconstruction : le Conseil de l'Europe adopte un nouveau plan d'action pour l'Ukraine / Portail du Bureau du Conseil de l'Europe en Ukraine – URL: <https://www.coe.int/fr/web/portail/-/r%C3%A9silience-relance-et-reconstruction-le-conseil-de-l-europe-adopte-un-nouveau-plan-d-action-pour-l-ukraine>
6. The Russian Federation is excluded from the Council of Europe // Portail du Bureau du Conseil de l'Europe en Ukraine. URL: <https://www.coe.int/en/web/portail/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe>.

Секція «ІСТОРІОГРАФІЯ»

*Лисенко Інна Олександрівна,
студентка I курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

ЛИСТУВАННЯ ГРИГОРІЯ ФЕДОРОВИЧА КВІТКИ- ОСНОВ'ЯНЕНКА ТА ЙОГО ІНФОРМАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ

Ім'я і творчість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка (1778–1843) добре відомі кожному українцю зі школи. Класик української нової літератури, засновник української прози, один із творців національної драматургії добре відомий і науковцям. Його тексти і життєвий шлях неодноразово ставав предметом дослідження таких відомих літературознавців та істориків літератури як М. Зеров, Д. Чижевський, Г. Возняк, Ю. Луцький [2; 6; 8; 10] та багатьох інших. Вершиною літературознавчих досліджень творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка стала монографія відомого радянського дослідника О. І. Гончара [3].

Значно менше уваги до цієї персони приділяли історики, якими Квітка представлявся як один із перших діячів українського культурного руху модерної доби [4]. Історичні писання Григорія Федоровича розглядалися також під кутом зору розвитку історичних знань та історичної науки [1].

Проте, не зважаючи на достатньо високий рівень обізнаності щодо літературної і суспільної діяльності видатного письменника, недостатньо висвітленими, або взагалі поза увагою залишаються питання приватного життя та внутрішнього світу особистості. Родинні стосунки, мотиви поведінки, дружні стосунки, повсякденні практики, ставлення до жінок і дітей, емоційний світ людини, – всі ці питання «внутрішньої біографії» Квітки залишаються перспективними напрямками дослідження, які можливо розвивати, враховуючи досягнення сучасної гуманітаристики.

Для постановки і вирішення таких завдань необхідно залучати відповідні джерела, серед яких провідне місце належить комплексу его-документів (листуванню, спогадам, щоденникам, подорожнім запискам), які дозволяють зазирнути у неопублічну сферу висловлювання. В цих текстах, людина,

залишаючись сам на сам, розкриває свої почуття, потаємні думки, ділиться інтимною інформацією, переказую чутки і висловлює побоювання. Все це надає можливості поглянути на відомого персонажа з незвичного боку, зрозуміти внутрішні мотиви поведінки і творчої діяльності.

У дослідженні листування у вітчизняній науці вже накопичений певний досвід, а тому я буду намагатися використовувати напрацювання фахівців у своїй спробі представити інформаційні можливості листування Г. Ф. Квітки-Основ'яненка [5].

Метою дослідження є представлення і спроба аналізу складу та інформаційного потенціалу комплексу листів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, що був опублікований у 7-томному зібранні творів письменника, що вийшов у Києві у 1981 р. в академічному видавництві «Наукова думка» [7].

Комплекс листування письменника був відібраний і підготовлений до друку відомим радянським літературознавцем, доктором філологічних наук Сергієм Дмитровичем Зубковим, який багато років працював науковим співробітником Інституту літератури АН УРСР, а з 1974 по 1987 рр. був директором Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Окрім того він був автором крупної монографії під назвою «Григорій Квітка-Основ'яненко: Життя і творчість», що вийшла друком у 1969 р. [3]. Тобто можна сміливо стверджувати, що публікація листування письменника відбиралася і готувалася найкращим знавцем його творчості в Радянській Україні.

Листування вміщено у сьомому томі поряд із історичними та етнографічними статтями, працями літературно-публіцистичного характеру, незавершеними творами Квітки. Комплекс налічує 141 лист. Він охоплює період 1801–1843 рр., тобто час життя письменника від 23 років до самої смерті. За обсягом, як правило, це невеликі листи, найбільший сягає 4 сторінок.

Характерною особливістю комплексу є те, що укладачів цікавили лише тексти самого Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, а тому тут представлені лише його листи до своїх кореспондентів, що суттєво збіднює інформацію про взаємодію письменника із своїми адресатами. Одним із пояснень такого підходу може бути літературознавчий характер видання, коли укладачів-філологів цікавили насамперед мова і стиль властиві для манери письма Г. Ф. Квітки-Основ'яненка. Зазначу, що такий підхід не може задовільнити історика, метою якого є реконструкція внутрішнього світу людини та її соціальної значимості у різноманітних громадських, політичних та культурних контекстах. Тримавши в руках лише листи самого письменника, складно встановити характер його відносин з своїми кореспондентами.

Іще однією характерною рисою публікації є відсутність приватного листування письменника. Гадаю, що літературознавчий погляд на його творчість

визначив відсутність уваги до таких «дрібниць» як ставлення до жінок і шлюбу, до природи і тварин, до сімейних обов'язків тощо. Авторів не цікавили гастрономічні уподобання письменника та його хвороби, ставлення до забобонів та навколишнього світу речей. Все це, на мій погляд, суттєво зменшує інформаційну цінність даного джерельного комплексу, та не сприяє використанню сучасних підходів до вивчення нашого героя.

Водночас, треба віддати належне С.Д. Зубкову, який провів значну евристичну роботу в численних сховищах багатьох архівних, музейних, бібліотечних та академічних установ. Листування Квітки було представлено зразками епістолярної спадщини з Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Інституту російської літератури АН СРСР (Пушкінського Дому) у Ленінграді, Всесоюзної бібліотеки ім. В. І. Леніна, Державної Публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна у Ленінграді, Центрального державного архіву літератури і мистецтва, Центральної наукової бібліотеки АН УРСР у Києві, Харківського державного обласного архіву.

Кореспондентами Квітки, які представлені у зібранні його творів були відомі письменники, громадські діячі, видавці, науковці, – тобто значимі і відомі в публічному просторі персони. За частотою листування ієрархія кореспондентів Квітки має наступний вигляд. Найчастіше Квітка-Основ'яненко писав до Петра Олександровича Плетньова, поета пушкінської епохи, ректора і професора Петербурзького університету (48 листів), до Михайла Петровича Погодіна (16 листів), російського історика, професора Московського університету, до російського письменника Сергія Тимофійовича Аксакова (16 листів), до російського видавця та редактора Андрія Олександровича Краєвського (13), до видавця російськомовних та україномовних книг Івана Тимофійовича Лисенкова (8).

Листувався Квітка, хоча і значно рідше, і з діячами української культури та письменства. Так, у зібранні творів представлені 2 листа до ректора Київського університету, історика та фольклористу М.О. Максимовича, та чотири послання до Т.Г. Шевченка. Таке порівняння засвідчує перевагу для Квітки російських столиць як інтелектуальних центрів перед науковими та мистецькими осередками Наддніпрянщини та його орієнтацію на представників російських письменницьких та науково-освітні кіл.

Отже, листування, вміщене в 7 томі зібрання творів Квітки має суттєвий інформативний потенціал для виявлення комунікацій письменника, вивчення його творчої лабораторії, представлення ділових та дружніх контактів. Водночас принципи і підходи до укладання і публікації цього комплексу, запроваджені його укладачами обмежують дослідників у вивченні приватного життя і внутрішнього світу відомого українського письменника. Розглядаючи радянську

археографічну публікацію листування Г.Ф. Квітки Основ'яненка як важливий етап освоєння епістолярної спадщини письменника, вважаю за доцільне продовжити виявлення опублікованих та архівних листів.

Бібліографічні посилання

1. Багалий Д. И. Исторические повести и статьи Григория Федоровича Квитки. *Киевская старина*. 1893. №8. С. 15–43.
2. Возняк М. Григорій Квітка-Основ'яненко: життя і творчість. Київ: Держ. вид-во худ. літератури, 1946. 94 с.
3. Гончар О. І. Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. Київ: Наукова думка, 1969. 365 с.
4. Грицак Я. Перша хвиля національного відродження на Наддніпрянській Україні. *Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття*. Київ: Генеза, 1996. С. 24–30.
5. Дніпропетровський історико-археографічний збірник / за ред. О. І. Журби. Дніпропетровськ: Ліра, 2009. Вип. 3: На пошану професора Анатолія Григоровича Болебруха. 772 с.
6. Зеров М. Лекція XI. Григорій Квітка-Основ'яненко. Лекція XII. Григорій Квітка-Основ'яненко. Зеров М. Твори: В 2-х тт. Т.2: Історико-літературні та літературознавчі праці. Київ: Дніпро. С. 52–69.
7. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Зібрання творів у семи томах. Том 7: Історичні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті, листи. Київ: Наукова думка, 1981.
8. Луцький Ю. Квітка-Основ'яненко. *Луцький Ю. Між Гололем і Шевченком*. Київ: Час, 1998. С. 59–64.
9. Сумцов Н. Квитка (Григорий Федорович). *Энциклопедический словарь / изд. Ф. Брокгауз и И. Ефрон, 1895. Т. XIVа. С. 880–881.*
10. Чижевський Д. Український сентименталізм (від початків до доби реалізму). *Чижевський Д. Історія української літератури*. Тернопіль: Презент, 1994. С. 354–372.

Миронов Ярослав Володимирович,
студент 3 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара.

М. В. ГОГОЛЬ І РИМ: УКРАЇНСЬКИЙ¹ ОБРАЗ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МІСТА

Актуальність теми дослідження викликана тим, що в сучасній історіографії набуває популярності вивчення інтелектуального картографування. Джерельною базою таких проектів, поряд з іншими его-документами стають подорожні записки/мемуари та художня література в жанрі травелогів представників освіченого суспільства, які подорожували за кордон та фіксували свої враження, відгуки та оціночні судження. Тому, мені здалося цілком доречним і цікавим представити міркування щодо формування образу західноєвропейського міста, що відображалось у творчості Миколи Васильовича Гоголя, який репрезентував тип малоросійського/українського інтелектуала, який був не лише глибоко вкорінений в імперську культуру, але і став одним із головних її творців. Його художній твір «Рим», можна розглядати як свого роду травелог, опис мандрування Вічним містом. Така постановка проблеми, здається перспективною також через стан її наукової розробки. Справа в тому, що вивчення формування образу Західної Європи в свідомості інтелектуалів українських регіонів XVIII–XIX ст., на відміну від зворотної постановки питання (Україна і Східна Європа в уявленнях західноєвропейців), лише розпочинається.

Методологічні підходи, які використовуються в даному дослідженні спираються на досвід роботи в галузі ментальної географії класиків цієї наукової галузі. Насамперед, маю на увазі книгу Л. Вульфа «Винаходячи Східну Європу» [2]. У ній, автор не лише представляє образ цього регіону, який створювався у XVIII–XIX ст. західноєвропейськими інтелектуалами, але й пропонує новий інструментарій дослідження, який базується на використанні мемуаристики та его-документів. Йдеться про метод інтелектуального картографування, який дозволяє створювати картину світу не у звичному візуальному сенсі, а послуговуючись певними інтелектуальними образами. І хоча питання щодо ефективності цього методу, є предметом гострої дискусії [5; с.3], його ефективність підтверджується історіографічною практикою, яка надає нові результати та створює нові дослідницькі оптики. Окрім Л. Вульфа, це підтверджується монографією А. Каппелера «Від країни козаків до країни селян.

¹ В даному контексті мається на увазі скоріше інтерпретування Гоголя в сучасній історіографії як українського письменника. Сам же Микола Васильович себе мислив скоріше малоросом.

Україна на видноколі XVI–XIX ст.» [3]. Автор також використовує метод інтелектуального картографування для реконструкції образу України, який складався «в головах» інтелектуалів Заходу. Найцікавішим для мене став той розділ книги, який присвячено «відкриттю» України через ознайомлення західного читача з творами Т. Шевченка та М. Гоголя.

Оскільки моя робота присвячена аналізу тексту М.В. Гоголя, то тут наведу свідчення, які подає про нього А. Каппелер. Автор зосереджується на питанні щодо виявлення текстів, які репрезентували перед західною публікою постать і творчість М. Гоголя. А. Каппелер встановив, що найбільший інтерес викликали ранні твори («Тарас Бульба», «Вій» та ін.), а що важливіше – саме вони формували певну візію українців у читачів Франції, Німеччині, Англії. Варто відзначити, що цей образ не завжди був позитивним (наприклад у «Тарасі Бульбі» козаки постають «пияками»). Австрійський історик підкреслював, що саме ці твори М.В. Гоголя формували уявлення про Україну на Заході.

Основним дослідницьким завданням роботи стало представлення та аналіз уявлень про Рим, які були сконструйовані М. В. Гоголем у його однойменній оповіді.

М. В. Гоголю подобалося Вічне місто, куди він вперше прибув у березні 1837 р. Про свої враження він неодноразово згадував у своїх листах з Риму [4], а в творчих планах виникало значилося написання окремого роману, події якого відбувалися б у Римі. І хоча план великого твору не був реалізований, замість нього оформився нарис під назвою «Рим», який вперше був надрукований 1842 р. в журналі «Москвитянин».

Для аналізу цього тексту важливим є питання щодо того, чи є герой цього оповідання проекцією самого Миколи Васильовича, чи цілком вигаданим персонажем? Тут варто навести певні паралелі з тексту, які можна було б накласти на римське життя М. В. Гоголя. Найбільш очевидною паралеллю, на мою думку, є потрапляння головного персонажа до Риму та його захоплення містом, яке багато у чому збігається з відчуттями, які переживав сам Гоголь, коли вперше потрапив до Вічного міста. Головний герой оповідання, князь, ім'я якого Микола Васильович не вказує, що також може утвердити нас у думці, що через відчуття цього персонажа автор хоче передати власне захоплення римськими «етюдами». Також, вартій уваги соціально спільність автора та його героя. Головний персонаж «Риму», як і М. В. Гоголь, належав до дворянського стану. Це може стати додатковим аргументом щодо близькості, якщо не тотожності їхніх почуттів, вражень, емоцій.

Як же М. В. Гоголь конструював образ Риму? Одразу можна помітити, що головним прийомом є контрастне порівняння. Князь повертається до Риму з блискучого і галасливого Парижу на омріяну, рідну батьківщину: «Тільки

Париж со всем его блеском и шумом сделался для него тягостной пустыней и он невольно выбирал отдаленные, глухие концы его... И стала чаще представляться ему Италия, и наконец решился он писать отцу, чтобы позволил ему возвратиться в Рим» [1, с.197]. Зверну увагу, що Рим представлений тут як «омріяне для повернення» місто. Порівняння ж з Парижем, на мою думку, викликане бажанням М. В. Гоголя підкреслити власне захоплення Римом та його переваги. Париж, який вважався, і справді був, законодавцем мод, головним політичним та інтелектуальним серцем континентальної Європи, для головного героя видавався сірим, відштовхуючим, чужим. Натомість Рим з усіма його контрастами, архаїчністю і провінційністю став для М.В. Гоголя та його героя бажаним, затишним, рідним місцем [1, с.204].

Звертаючись до опису самого Риму, автор знайомив нас з вуличками, палацами, галереями, лавками торговців тощо. Його ставлення до міста неоднозначне, воно немовби роздвоюється. З одного боку, автор виказує захоплення розміреним, спокійним та дещо простим життям міста та його мешканців, а з другого – невдоволення нововведеннями, які мали місце у добу Відродження [1, с. 204, 212]. Але загалом у читача складалося глибоке розуміння того, що Рим викликав значно більше позитивних емоцій у М. В. Гоголя, про що свідчать подані ним теплі та яскраві описи міста.

Останній значимий тематичний блок оповідання присвячений карнавалу у Римі. Ця частина передає, на мою думку, глибину захоплення М. В. Гоголя Римом. Тут, автор описує і сам карнавал: князь милується вуличками міста, задивляється на невідому йому красуню Анунціату, за святковою традицією його осипають борошном. Зачарований герой відправляється до свого знайомого Пеппе, щоб той дізнався більше про незнайомку.

Найцікавішим у жвавій оповіді про прогулянку став епізод, коли мандруючи містом, князь заходить до району Риму, звідки відкривається чудовий вид на захід сонця, про який, схвильований цим видовищем М.В. Гоголь пише: «Князь, об'ятий видом, позабыл и себя, и красоту Аннунциату, и таинственную судьбу своего народа, и всё, что ни есть на свете» [1, с.224]. Цей момент, на мою думку, став кульмінаційним у твору. Саме через опис подій карнавалу та емоцій, які викликав у головного героя римський захід сонця, автор передавав і своє захоплення містом, конструюючи втаємничено-казковий образ, який властивий більшості його ранніх творів.

У підсумку, можна відзначити, що у оповіданні М. В. Гоголя «Рим» яскраво простежуються паралелі з його власним періодом життя у цьому місті. Тут виявлені враження та емоції письменника щодо Вічного міста, описані міські ландшафти, населення, міський карнавал. Отже, оповідання «Рим», не зважаючи на властиві художньому твору особливості, можна сприймати як свого

роду еґо-документ, близький за жанром до трaвeлогів. Можна припустити, що не зважаючи на відсутність в оповіданні найменших натяків на українські (малоросійські) та російські сюжети і мотиви, яскраво контрастне протиставлення модерному Парижу природнього, вишуканого та архаїчного Риму нав'язано підсвідомими споґадами і глибоко емоційними переживаннями М. В. Гоголя стосовно своєї малої Батьківщини та протиставленням її образу пихатого, холодного, глибоко праґматичного світу імперських столиць. Все це знаходить підтвердження як в художній творчості письменника (малоросійські повісті vs петербурзькі повісті) так і в його листуванні.

Перспективи вивчення уявлень української (малоросійської) інтелектуальної еліти щодо Західної Європи пов'язані із розширенням джерельної бази дослідження, тобто залученням листування, щоденників, споґадів, художніх творів освічених верств та виявлення основних параметрів колективного образу Заходу.

Бібліоґрафічні посилання

1. Гоголь Н. В. Рим. *Гоголь М. М. Собрание сочинений в шести томах.* М., 1949. Т. 3. 250 с.
2. Вулф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / пер. з анґл. С. Біленький, Т. Цимбал. Київ, 2009. 592 с.
3. Каппелер А. Від країни козаків до країни селян. Україна на видноколі Заходу у XVI–XIX ст. / пер. з нім. В. Кам'янця. Львів: Літопис, 2022. 360 с.
4. Джуліани Р. Гоголь-Гете-Рим, или треугольник с арабесками. *Имагология и компаративистика.* 2016. Т.5 (№1). С. 82–102.
5. Котенко А. Повернення простору. *Український гуманітарний огляд.* Київ, 2010. Вип. 15. С. 45–60.

Оверченко Олександр Юрійович,

студент I курсу магістратури історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеса Гончара.

ЖУРНАЛ ГРИГОРІЯ ГАЛАґАНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ СЕСУАЛЬНОСТІ ДВОРЯНСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Історія сесуальності є однією з нових течій у світовому історіописанні, яка зародилась у 60-х роках XX ст. під впливом цілого ряду факторів, у тому числі й сесуальної революції [4]. В українській історіоґрафії даний напрямок поки що є мало розробленим. Причому в поле зору науковців переважно

потрапляють сюжети з історії сексуальності селянства, зрідка міщанства, основою для дослідження яких стають різноманітні фольклорні матеріали [6]. Поза увагою дослідників все ще залишаються інші соціальні групи та різні періоди вітчизняної історії. Це стосується й елітарних груп суспільства, зокрема й дворянства. Така ситуація дещо дивує, адже саме його представники залишили по собі чимало свідчень, які можуть прислужитись для вивчення історії сексуальності.

Однією з таких пам'яток можна вважати юнацький щоденник («Журнал») Г. П. Галагана (1819–1888), великого поміщика, відомого мецената, громадського та державного діяча, представника інтересів Лівобережної України перед місцевим та центральним урядом і водночас репрезентанта дворянської культури свого часу. Вперше, у вигляді цензурованих фрагментів, щоденник був оприлюднений у «Киевской старине» О. Лазаревським. У 2020 р. дане джерело було опубліковано повністю, завдячуючи наполегливій праці М. Будзар та Є. Ковальова, які виступали в ролі його упорядників. Причому, що важливо у даному разі, у вступній статті до сучасного видання підкреслено, що перший публікатор, обираючи для читачів фрагменти тексту, практично «залишив у таємниці» все, що стосувалось інтимного життя юного Григорія Галагана [5, с. 9–10]

Даний текст, який Г. Галаган почав писати 16 річним юнаком у 1836 р. і довів його до 1841 р, являє собою взірць для дослідження внутрішнього та зовнішнього світу дворянства ХІХ ст. Цей «Журнал» уже досліджувався крізь призму різних дисциплінарних вимірів – жіноча історія [1; 9], інтелектуальна біографія [2], імагологія та ментальна географія [8]. Однак під кутом зору історії сексуальності дане джерело так і не було розглянуто.

Мета дослідження – виявити інформаційний потенціал юнацького щоденника Г.П. Галагана для дослідження сексуальної культури дворянства ХІХ ст.

При першому прочитанні «Журналу» Григорія Павловича можна сплутати його з якимось художнім текстом у дусі доби Романтизму. Це враження виникає через стилістичні особливості, які були притаманні текстам тодішнього дворянства Російської імперії [7, с. 75]. Така жанрова особливість щоденника дозволяла її авторам бути більш щирими, проникливими в своїх духовних пошуках людьми, що не соромились розмірковувати про своє інтимне життя [7, с. 76]

Тема жінки, що розглядалась молодим Галаганом у сексуальному та в естетичному сприйнятті, була домінантою майже на всіх сторінках «Журналу», яка впливала із роздумів, мрій, сновидінь та життєвих ситуацій молодого дворянина. Це й не дивно, якщо враховувати вік Григорія Галагана, коли він

почав писати свій журнал, а саме з 16 років і до 22 років, період його юнацтва, що було предтечою *«совершенной возмужалости»* [3, с. 82]. Саме в цьому віковому просторі, коли ти ще студент, який оточений таким же молодим товариством, починаєш все частіше думати про жінок, у контексті власних сексуальних зацікавлень.

Початок появи сексуального, почуттєвого зацікавлення жінками ми можемо простежити через культурне дозвілля Г. Галагана. Це і походить до петербурзького балету, постановки та танці яких могли містити певні елементи еротичної просвіти або бути для молодих дворян взірцем естетичних зацікавлень жіночою вродою: *«В пятницу я был в театре с Чижовым и видел «Сильфиду». Я восхищен! я очарован, я... не знаю что! ах, какой балет и какая высокая мысль: поэт имеет невесту, но, как поэт, прельщен другою идеєю»*[3, с. 26]. До культурного дозвілля можна віднести й читання книжок, що містили романтичні або навіть еротичні моменти. Зокрема, автор загадував цілий ряд таких – *«Мертвий віслук і гільйотинована жінка»* Жуля Жанена [3, с. 78], *«Валентина»* Жорж Санд [3, с. 151], *«Джуліо Мості»* Кукольника [3, с. 25] чи *«Луїза»* Й. Фосса [3, с. 56].

Важливо відзначити й певну сексуалізацію символічного, ментального простору Г. Галагана. Так, він уявляв Європу в формі жінки: *«...взгляните на форму Европы, вы увидите, что она немного похожа на женщину, коей сердце есть Франция...»* [3, с. 27], що може говорити про те, наскільки сильно образ жінки вкоренився в ментальний світ українського дворянина. Григорій Павлович виділяв жінок і в своїй градації світостворення: *«Сотворение земли было сделано ни по чьей воле, хаос, не знаю, по каким законам, собрался, и все творилось на нем по градации восходящей, начиная от рыбы до женщины»* [3, с. 48]. Як бачимо, жінка посідає високий щабель у даній градації.

Говорячи про жінок, неможливо не обійти й той ідеал, який формувався у нашого героя. Так, можемо зустріти описи естетичного ідеалу жінки, який з віком змінювався. Одним із домінуючих довгий час ідеалів краси була жінка білявка з сумним меланхолічним виразом обличчя [3, с. 71–73, 88]. Вона повинна бути доброю та з витонченим смаком [3, с. 65]. Саме таку він не один раз уявляв і згадував у своїх мріях та у майбутній повісті. Під впливом життєвих обставин, нових знайомств з жінками, які мали сексуальний і характер, ці естетичні канони змінювались і ставали більш реалістичними. Та незмінною з часом залишались його любов до жіночих губ і поцілунків, жіночих ніг, що сильного його збуджували [3, с. 50]. Такі от канони сексуальних вподобань у чоловіків були типовими для XIX ст.

Варто відзначити, що в сексуальних уявленнях Григорія Павловича проявились і певні етнічні стереотипи щодо жінок. Так, автор за етнічною

ознакою визначав три типи коханок – німкеня або ж швейцарка, французенка та гречанка. При цьому з певною гіркотою він зауважував про неможливість мати коханку. [3, с. 56–57].

Не обійшлося й без оповіді про любовні пригоди молодого хлопця. Так, він зробив опис свого першого скороминущого «кохання без закоханості» до Надії Борковської та їх флірту; про свій перший сексуальний досвід з наложницею [3, с. 90]; секс з проституткою у компанії студентських друзів [3, с. 108–109]. Був описаний досвід й емоційні переживання щодо венерологічного захворювання (сифілісу). Особливо підкреслювався страх того, що про це дізнається матір. Тут же можемо у подробицях уявити, як проходило лікування і повсякденне життя такого хворого [3, с. 121–123, 162].

Простежуючи лінію любовних пригод, можемо зустріти й сюжети про стосунки Галагана та Дуняші, яка була покоївкою його матері, про вагітність цієї дівчини, про інші походеньки та їх наслідки, що обговорювалось у колі товаришів. І знову страх, у першу чергу за себе, страх перед матір'ю, можливим розголосом [3, с. 148–151, 155].

Для розуміння особливостей сексуальних стосунків та ставлення до жінок, у тому числі й з соціальних низів, значний інтерес становить інформація про невдалі спроби спокусити сокиренську козачку Оксану, про її відмову паничу та спокійне сприйняття цього самим Галаганом [3, с. 156–157]. Багато уваги у щоденнику приділено й певною мірою романтичним відносинам з кріпачкою Тетяною, з якою він проводив свій вільний час та, через спілкування з якою, пізнавав народну культуру. [3, с. 161–163].

На сторінках цього «Журналу» зустрічаються й сумнівні з точки зору моралі думки та відомості щодо поведінки Григорія Галагана. Так, відвідуючи церкву під час трауру, 17-річний Галаган знаходив час для флірту з дівчиною [3, с. 57]. Можемо прочитати його думки в еротичному ключі й стосовно своїх кузин, що є по своїй сутті натяком на інцест. Водночас саме факт того, що вони пов'язані родинними стосунками, й відмовляє його від пристрасті до цих дівчат: *«...кажется, меня очень любят обе и непрерывно со мной ходят и сидят; но как бы хорошо было, если бы они не были кузины, особенно Катенька, пламенная, любящая, о, тогда как бы можно было блаженствовать»* [3, с. 98].

Доречно буде згадати й про прояви інтимної фізіології, що є невід'ємною частиною історії сексуальності. Так, автор не раз згадував і описував акти мастурбації і полюції [3, с. 52, 89, 117]. Даний опис супроводжувався відчуттям сорому, юнак називав це гидотою, розпустою та навіть гріхом [3, с. 78]. Зрозуміло, це було результатом впливу соціокультурного середовища того часу.

Отже, щоденник Григорія Галагана містить величезний пласт матеріалів щодо історії сексуальності дворянства першої половини XIX ст. Цілий ряд

аспектів стосуються й особливостей статевого життя дворянства, їх сексуальних та естетичних вподобань, ментальних уявлень про протилежну стать, відносини та почуття щодо різних категорій жінок. Однак, дане дослідження не презентує повний перелік всіх аспектів і тем, що можуть розглядатись в контексті сексуальної культури. Тому дана тема ще потребує свого подальшого дослідження.

Бібліографічні посилання

1. Будзар М. М. Місце жінки в сімейній історії українського панства: чотири Катерини родини Галаганів. *Київські історичні студії*. 2016. № 1. С. 115–126.
2. Будзар, М. М. «Друга стать»: біографічний світ жінок з роду Галаганів. *Українська біографістика*. 2020. Вип. 20. С. 19–40.
3. Григорій Галаган, *Журнал* (1836–1841). / упоряд., вступна та прикінцева статті, коментарі: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2020. 248 с.
4. Діса К. Історія сексуальності ранньомодерної доби: уявлення і дискусії на зламі ХХ і ХХІ століть. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2010. Вип. 9. С. 392–401.
5. Ковальов Є. А. Юнацький щоденник («Журнал») Григорія Галагана: історія тексту. *Григорій Галаган. Журнал (1836–1841)* / упоряд. М. Будзар, Є. Ковальов. Київ: StreamArLine, 2020. С. 7–17.
6. *Криптадії Федора Вовка: винайдення сороміцького. Етнографія сексуальності на межі ХІХ–ХХ століть* / упоряд. М. Маєрчик і О. Боряк. Київ: Критика, 2018. 464 с.
7. Лисицына О. И. Секс, любовь и брак в контексте российской дворянской культуры конца XVIII – первой половины XIX века. *Адам и Ева. Альманах гендерной истории*. 2019. Вып. 27. С. 75–112.
8. Литвинова Т. Ф., Шелест А. І. Образ Заходу в уявленнях Г. П. Галагана. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки / Studies in history and philosophy of science and technology*. Дніпро: ДНУ, 2021. Т. 30. № 1. С. 61–71.
9. Чабан Ю. Образ жінки очима Григорія Галагана. *ХІІ Дніпропетровська обласна історико-краєзнавча конференція «Історія Дніпровського Надпоріжжя», 09.11.–12.11. 2021, м. Дніпро: матеріали доповідей* / відп. ред. С. І. Світленко. Дніпро: Ліра, 2021. С. 222–226.

*Платонов Ілля Віталійович,
студент 3 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара.*

**ПУБЛІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ДНУ
НА СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»
(1992–2022)**

П'ятдесят два роки минуло з того часу, як у червні 1971 р. тодішній ректор університету академік В. І. Моссаковський видав наказ про створення історичного факультету. Це було третє відновлення цього підрозділу. А загалом, саме з утворенням історико-філологічного факультету в Катеринославському університеті (тепер ДНУ ім. Олеся Гончара) у 1918 р. пов'язані початки вищої гуманітарної освіти нашого краю. Перше покоління істориків представляли відомі вчені: М.К. Любавський, Д.І. Яворницький, М. Ф. Злотников, В. О. Пархоменко, М. В. Бречкевич та інші. Вже у той період закладалися підвалини ґрунтовної фахової підготовки випускників-істориків на основі поєднання навчальної і науково-дослідної роботи [1].

Історіографія питання та завдання дослідження. Накопичений за цей час досвід, формування наукових шкіл, дослідницьких напрямків та факультетських традицій викликали глибоку внутрішню потребу осмислення історії факультету як історіографічного та науково-культурного явища, діяльності його підрозділів, характеру та результативності роботи корпорації факультетських фахівців. На цьому шляху уже багато зроблено: накопичився значний інформаційний ресурс, представлений спогадами студентів та викладачів, збірниками на пошану провідних учених факультету, ювілейними та некрологічними текстами, нарисами історії окремих підрозділів, аналізом творчої продукції факультету, рецензіями на монографії істориків факультету. Нарешті, на цій основі була зроблена перша спроба синтезувати накопичений матеріал у колективній монографії, присвяченій 100-річчю факультету [4]. Проте, не зважаючи на досягнуте, вивчення історії факультету у різноманітних проблемних, дисциплінарних, методологічних контекстах зберігає свою актуальність. Однією із таких проблем є стратегії репрезентації представників регіональної історіографії у зовнішньому, міжнародному та загальноукраїнському просторі, виявлення і реконструкція колективного наукового обличчя дніпропетровського/дніпровського цеху професійних істориків.

Дослідження характеру репрезентації істфаку ДНУ на сторінках головного періодичного видання українських істориків – не лише новий проблемний

розворот, але й важливий інструмент у дослідженні як регіональної історіографії, так і стратегій комунікації самого УІЖу.

Методологічною основою такого дослідження можуть стати напрацювання в галузі регіональної історії та історіографії останніх років в працях Т. Попової [7], О. Журби [3], І. Колесник [6], М. Кирчаніва [5], Я. Верменич [2].

На сторінках УІЖу доби незалежної України виявлено 22 статті, які факультетських істориків. Більшість з них (19) написані одним автором, дві – двома, одна – трьома авторами. Загалом свої тексти надрукували 14 викладачів. Ієрархія продуктивності виглядає так: Т. Литвинова – 5 статей, О. Шляхов – 5, С. Світленко – 2, О. Журба – 2, інші – по одній. Тобто четверо науковців надрукували 59 % публікацій факультету, а інші 10 викладачів – 41%.

Табл. 1. Публікації викладачів на сторінках УІЖу

№	Автор	Назва	Ревкізити
1	Мицик Ю.	Максим Кривонос	1992 № 12
2	Голуб А., Іваненко В., Польовий Л.	Інтернаціоналізм: химера чи реальність?	1994, № 2, 1994, № 3
3	Жук С.	Західна історіографія та епістемологічні проблеми історичної науки	1994, № 1
4	Світленко С.	Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему	1997, № 3
5	Стороженко І.	Збройні сили України від останньої третини XVII ст. до кінця XVIII ст.	1998 № 1.
6	Колесник І.	Українська культура та історіографія: історія ментальностей	2002, № 1
7	Журба О.	Ф. Й. Туманський	2003, № 3; 2003, № 6. 2004, № 1.
8	Литвинова Т.	«Сословные нужды и желания» дворянства Лівобережної України на початку XIX ст.	2005, № 2
9	Шляхов О.	Судновласники Азово-Чорноморського басейну наприкінці XIX – на початку XX ст.	2006, № 1
10	Литвинова Т.	Соціально-економічні погляди й господарські інтереси Ф. Й. Туманського	2007, № 1.
11	Ващенко В.	«Історія як фізика»: М. Грушевський у пошуках універсальних законів історичної дії	2007, №4
12	Литвинова Т.	«Земледельческая газета» як джерело до історії соціально-економічної думки України 30-50-х рр. XIX ст.	2008, №4.
13	Воронов В. І.	О. М. Лазаревський як історик та археограф	2009, №3
14	Архірейський Д.	Протидія радянських митників контрабанді наприкінці 1920-х – у 1930-х рр	2013, № 2
15	Шляхов О.	«Ми менше за все бажали б, щоб нам дорікали у крайовому шовінізмі» (До історії створення та діяльності Ради з'їздів представників промисловості й торгівлі Півдня Росії)	2014, №6

16	Литвинова Т.	Роздуми над «малою українською трилогією» Даниеля Бовуа	2015, № 6.
17	Посунько О.	Катеринославський совісний суд (1784 – 1855 рр.): етапи та особливості діяльності	2020, № 6
18	Шляхов О., Донік О.	Практики та структура дозвілля робітників України в контексті індустріальних трансформацій кінця XIX – на початку XX ст. (за матеріалами Катеринославської губернії)	2020, № 1
19	Шляхов О.	Підприємці Півдня України в політичних практиках Російської імперії початку XX ст.	2021, № 1
20	Світленко С.	Л. Жебуньов: від російського народництва до свідомого політичного українства (до 170-річчя від дня народження)	2021, № 1
21	Шляхов О. Донік О.	Промисловці Півдня України та їхні підприємницькі практики наприкінці XIX – на початку XX ст.	2022, №3
22	Журба О. Литвинова Т.	Інтеграційний проект Г. Галагана середини XIX ст.	2022, №3

Хронологічна динаміка публікацій характеризується поступовим наростанням їхньої кількості та значною перервністю. Без жодної статті факультетських науковців УІЖ виходив у 1993, 1995–1996, 1999–2001, 2010–2012, 2016–2019 рр. У першому десятилітті (1992–2002) було надруковано 6 статей, у другому (2003–2012) – 7, а в третьому (2013–2022) – 9.

Серед причин збільшення продуктивності не лише нарощування наукового потенціалу, але й неоднозначне за своїми наслідками переформатування простору фахової історичної періодики. Воно призвело до ліквідації, або втрати статусу численними науковими збірниками історичного факультету та до різкого скорочення фахових видань, особливо категорії А, публікація в яких всіляко стимулюється запровадженими Міністерством освіти та науки ліцензійними вимогами. За таких обставин потрапляння статей саме до УІЖу, який зареєстрований у наукометричній базі Web of Science, набуло для науковців особливо значення, посилюючи наукову конкуренцію і професійну статусність авторів.

Важливим якісним параметром, що визначав наукове обличчя історичного факультету стали проблемні пріоритети. Безумовна перевага віддавалася студіям з інтелектуальної історії та історіографії (12), за ними розташувалися статті з соціально-економічної (4) воєнно-політичної (2), інституційної історії (2), історії національно-визвольного (1) та культурного руху (1).

Таблиця 2. Проблемні пріоритети публікацій

Воєнно-політична історія	Інституційна історія	Національно-визвольний рух	Культурний рух	Інтелектуальна історія та історіографія	Соціально-економічна історія
--------------------------	----------------------	----------------------------	----------------	---	------------------------------

1, 5,	15, 17,	20	18	2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 16, 22	9, 14, 19, 21
-------	---------	----	----	---	---------------

Серед хронологічних пріоритетів історіографічного комплексу завдяки роботам, насамперед О. Шляхова та С. Світленка, найповніше представлений період бурхливих модернізаційних процесів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (9), а завдяки працям Т. Литвинової, О. Журби та О. Посунько – час інкорпорації українських земель до структур Російської імперії другої половини ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. (7). Хронологічний відрізок найдавнішої історії до середини ХVІІ ст. залишився взагалі поза увагою викладачів істфаку ДНУ.

Таблиця 3. Хронологічні пріоритети публікацій

ІХ – початок ХІV ст.	Друга половина ХІV – перша половина ХVІІ ст.	Друга половина ХVІІ – середина ХVІІІ ст.	Друга половина ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.	Друга половина ХІХ – початок ХХ ст.	ХХ – початок ХХІ ст.
_____	_____	1, 5	7, 8, 10, 12, 16, 17, 22	4, 9, 11, 13, 15, 18, 19, 20, 21	2, 3, 6, 14,

Отже, проведений аналіз продемонстрував, що дисциплінарне обличчя історичного факультету, яким воно відображалось на сторінках УІЖу, визначалося насамперед студіями з інтелектуальної та соціально-економічної історії, а також з історіографії (загалом – 16 публікацій; 72 %). Що ж до хронологічних пріоритетів, то в головному журналі істориків України переважали публікації з історії дорадянської доби (18; 82%), а серед них – роботи в часовому діапазоні другої половини ХVІІІ – початку ХХ ст. (12; 54%).

Одержані результати дослідження публікацій наукових праць учених історичного факультету в УІЖі можуть стати внеском у вивчення проблем регіональної історії, дніпровського цеху професійних істориків та історії історичного факультету ДНУ.

Бібліографічні посилання

1. 40-річчя відновлення історичного факультету. URL: <https://www.dnu.dp.ua/news/782> (дата звернення 05. 04. 2023).
2. Верменич Я. Поняття «рґіональна історія» як структурна модель територіальних досліджень. *Регіональна історія України*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 2. С. 9–28.
3. Журба О. Проблеми історіографічного районування та пошуки регіональних ідентичностей. *Регіональна історія України*. К., 2008. Вип. 2. С. 47–58.

4. Історичний факультет Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара (1918–2018). Дніпро: Ліра, 2020. 444 с.
5. Кирчанів М. Регіональні дискурси української історії. *Регіональна історія України*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 1. С. 79–88.
6. Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія. *Регіональна історія України*. 2007. Вип. 1. С. 205–220.
7. Попова Т. Історіографічний процес в регіональному измеренні: підходи и поняття. *Історико-географічні дослідження в Україні*. 2004. Вип. 7. С. 290–324.

Сільванович Сергій Борисович,

студент I курсу магістратури історичного факультету

Дніпровського національного університету

імені Олеся Гончара

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЮВІЛЕЇВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Феномен ювілею, як урочистого святкування з нагоди круглої річниці події, персони або явища, сьогодні може розглядатись як широке предметне поле дослідження. Саме поняття «ювілей» має специфічну етимологію² та еволюцію. Спочатку в юдейській, а потім у християнській традиції ним позначали особливий рік, коли допускається прощення усіх гріхів. В XIV ст. в католицькій церкві святкування ювілею стало тісно пов'язаним з практикою паломництва до священних місць кожні 100, з 1470 р. – кожні 25 років. Поряд з релігійною в Новий час формується стійка традиція святкування круглих дат пов'язаних з перебуванням на троні монарха або визначних династичних подій. В XIX ст., який дослідники називають «віком ювілеїв», виникає «історичний» ювілей, як частина дієвої практики колективної (національної, соціальної чи групової) коммеморації.

В українській історіографії за останні 20 років можна констатувати відсутність узагальнюючих теоретичних досліджень, предметом яких виступав би ювілей або ширше – ювілейна культура. Але так чи інакше кількість робіт з ювілейної проблематики накопичується, а отже потребує історіографічного

² Походить від давньоєврейського «йовель» - бараний ріг, горн, але пізніше цим словом позначали свято, яке супроводжувалось звуком від дмухання в цей ріг. Святкове значення «jubilee» стало синонімічним до «jubilation» (радість, свято). За F. Ricciardelli *The Journey of Faith: The Jubilee from it's Origin to the Present*. 2000. P. 4-5.

аналізу та рефлексії. Мета дослідження – проаналізувати стан розробки та підходи до вивчення проблеми, запропонувати нові шляхи її дослідження.

Феномен ювілею не отримав належної методико-теоретичної розробки в українській історіографії. З цим пов'язана термінологічна невизначеність та розмитість понять, які можна зустріти в існуючих дослідженнях, наприклад: «історичний ювілей» [21], «національний ювілей» [9, с. 214], «імперський ювілей» [6, с. 75]. Нечіткою також залишається межа між приватним та публічним ювілеєм в історичній ретроспективі, відсутні адекватні типології ювілеїв за рівнем організації, цільовою аудиторією та формою проведення.

Критерієм відбору для історіографічного аналізу став розгляд ювілею як об'єкту дослідження. Під сучасною українською історіографією розуміється корпус досліджень опублікований в межах України та введений до історіографічного обігу з початку ХХІ ст. Діаспорна та чисельна краєзнавча література знаходяться поза рамками дослідження з огляду на обмеженість її впливу на формування якісно нових підходів.

Помітну групу складають роботи присвячені ювілеям українських міст. Одним з перших на проблему ідеологічного навантаження міських ювілеїв в компаративному розрізі звернув увагу Я. Ісаєвич [6]. Поділяючи ідеї американської дослідниці П. Домбровські, він пропонував погляд на ювілей, як на ідеологічно спрямований засіб передання та інтерпретації історичної інформації задля інтеграції спільнот різного рівня або для підтвердження самоідентифікації існуючих груп. Однак в своєму дослідженні Я. Ісаєвич на прикладі радянських ювілеїв Львова (1956), Києва (1982) та українського Львова (2006) фокусувався переважно на ідеологічному аспекті ювілейних святкувань, доводячи тезу їх залежності від держаної кон'юнктури. Подібний погляд на ювілей імперського і радянського міста суто як на продукт владного дискурсу розділяють І. Кочергін [8] та Н. Христан [19].

В. Бабюх у статті «Регіональні особливості відзначення ювілеїв міст» [1] протиставляв європейську та пострадянську регіональні моделі способів влаштування міського ювілею. Якщо першому притаманна традиція сприйняття міста як окремої соціокультурної одиниці, здатної до підтримання власної ідентичності городян, то для другого, як зазначав дослідник, на першому плані стояли мотиви політичного та економічного порядку.

На перетині урбаністичних та історіографічних студій проблемі ювілею присвячене дослідження О. Леонової, яка розглянула 100-ліття Катеринослава (1887) як стимул до розвитку регіональної та міської історіографії [10]. В своїй рецепції дослідниця трактувала ювілейний історіографічний резонанс з точки зору патріотизму місцевої громадськості. Натомість І. Кочергін навпаки

розглядав історіографічну ситуацію, яка склалася у місті з нагоди ювілею, як таку, що нав'язувала населенню владний, імперський дискурс [12, с. 252].

Ще одну умовну групу складають роботи присвячені персональним ювілеям М. Грушевського та Т. Шевченка, які отримали широкий резонанс в публічному просторі. Дослідження практики прижиттєвого циклу ювілеїв М. Грушевського, за визначенням В. Тельвака, можуть служити додатковим інструментом до реконструкції наукового та публічного образу історика [17; 18]. Водночас ювілеї історика розглядаються дослідниками як важливі реперні точки для мобілізації та переоцінки колективної української історіографії [11].

Дослідження посмертних ювілеїв Т. Шевченко в українській історіографії тісно пов'язані з практиками націєтворення та розглядаються як національні святкування [15]. Останні все частіше досліджуються крізь призму студій з пам'яті, як процес публічної комеморації, який на перший план висуває ритуал в якості основної аналітичної категорії [4; 7].

Характерною рисою для досліджень ювілеїв кінця XIX – початку XX ст. є застосування концепції «свята», який передбачає його публічність, перформативність та ідеологічне навантаження. Змінюючи оптику у ставленні до останнього, історики дещо по-різному досліджують ювілей. В рамках національної парадигми він виступає як публічний захід, за допомогою якого кристалізується почуття національної єдності [9, с. 213], спільна пам'ять та цінності. Такий підхід наперед визначає параметри селекції святкових заходів, які досліджуються – це переважно ювілеї визначних українських письменників та громадських діячів, що їх С. Іваницька називає «свята-маніфестації»: М. Котляревського (1899), М. Лисенко (1893, 1903), І. Нечуя-Левицького (1904) [5], М. Шашкевича (1892) [9].

Інструменталізація ювілею поза межами національного дискурсу, в українській історіографії часто розглядається як спроба нав'язати «простір влади» чужої ідентичності [3]. О. Тарасенко аналізуючи публічні ювілеї Чернігівської єпархії наприкінці XIX ст. називає їх імперсько-релігійною пропагандою на підставі їх обслуговування діючої влади [16, с. 38].

З огляду на ідеологічну заангажованість дослідження локальних варіантів проведення загальноімперських свят в українській історіографії знаходяться на периферії уваги науковців. Наявні розвідки зі святкування 200-ліття Полтавської битви (1909) [2; 13; 14] та 100-річчя Вітчизняної війни 1812 р. [20] демонструють існування цього ідеологічного бар'єру. Щоправда Д. Чорний в контексті святкувань річниці війни 1812 р. в Харкові робить спробу поглянути на ювілей, як елемент міської дозвільної культури на початок XX ст. Легітимність святкування як «свого» ювілею в такому випадку визначається

меншою мірою через зміст свята, а більшою через форми та засоби репрезентації, на які суспільство реагує своєю участю.

Серед останніх досліджень увагу привертає стаття О. Музичка [12], в якій автор фокусується на проблемі відзначення ювілеїв історичних товариств Півдня України межі XIX – XX ст. І хоча основний контекст, в який поставлено феномен ювілею – історіографічний, серед іншого автор намагається поглянути на проблему дещо ширше, крізь призму культурної (хоча у випадку товариств скоріше мова про соціальну) пам'яті. Такий аналіз на мікрорівні, на наш погляд, корисний з точки зору можливості прослідкувати логіку та функції свята, які на нього покладала сама спільнота.

Можна констатувати, що в українській історіографії ювілей широко використовується як інструмент для досліджень (реконструкції) владного дискурсу та націєтворчих процесів, які зазвичай вступають в контраверсію та виключають один одного (не важливо, чи мова про ювілеї міст, чи про ювілеї знакових подій/персон). Спроби збалансованого, системного погляду на ювілейні святкування натикаються, в першу, чергу на методико-теоретичну невизначеність. В зв'язку з цим, видається необхідним розробка поняття «ювілейна культура», яка б акумулювала вже виділені в дослідженнях перформативну та комеморативну компоненти ювілею, організованого в рамках певного дискурсу. Такий підхід дозволяє суттєво розширити, власне, поле дослідження ювілею, як частини історичної культури та культури публічних святкувань.

Бібліографічні посилання

1. Бабюх В. Регіональні особливості відзначення ювілеїв міст. *Регіональна історія України*. 2010. Вип. 4. С. 217–226.
2. Болотина Н. Полтавська викторія в пам'яті потомков: торжества во второй половине XVIII – начале XX вв. *Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав: зб. матер. міжнарод. наук.-практ. конф.* Харків, 2009. С. 345–356.
3. Будзар М. Погляд очевидця: 900 річний ювілей Хрещення Русі у Києві у листі Петра Васильчикова до Григорія Галагана. *Київські історичні студії*. 2018. 1 (6). С. 121–131.
4. Іваницька С., Ляшко С. Шевченківські роковини в житті та творчості Михайла Могилянського в контексті теорії колективної пам'яті. *Українська біографістика*. 2014. Вип. 11. С. 9–36.
5. Іваницька С. Ювілеї як форма комеморативних практик у середовищі української ліберально-демократичної еліти на початку XX ст.: внесок Сергія Єфремова. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2019. Вип. 30. С. 110–134.

6. Ісаєвич Я. Ювілеї міст: Львів, Київ і знову Львів. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. Вип. 16. С. 75–87.
7. Короленко Б. 125-літній ювілей Тараса Шевченка : комеморації 1939 року. *Національна та історична пам'ять: зб. наук. пр.* 2012. Вип. 2. С. 348–367.
8. Кочергін І. Святкування сторіччя міста Катеринослава як елемент формування імперської урбаністичної традиції. *Наукові записки. Збірник наукових праць молодих вчених та аспірантів*. 2009. Т. 18. С. 231–238.
9. Лазурко Л. Святкування українських національних ювілеїв у Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *З історії західноукраїнських земель / за ред. І. Орлевич. Л., 2015. Вип. 10–11. С. 184–206.*
10. Леонова О. Перший ювілей Катеринослава як історіографічне явище. *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки*. Вип. 8, 2011. С. 193–201.
11. Марченко Н. Столітній ювілей Михайла Грушевського на сторінках діаспорної періодики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2013. Вип. 21. С. 189–198.
12. Музичко О. Відзначення ювілеїв історичних товариств Південної України як чинник історіографічного процесу кінця ХІХ – на початку ХХ ст. *Записки історичного факультету ОНУ*. 2018. Вип. 29. С. 64–81.
13. Панькова С. 200-річчя Полтавського бою у висвітленні тогочасної української преси. *Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав: зб. матер. міжнарод. наук.-практ. конф.* Харків, 2009. С. 392–405.
14. Ревегук В. Святкування 200-річчя «Петрової перемоги» в Полтаві. *Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав: зб. матер. міжнарод. наук.-практ. конф.* Харків, 2009. С. 405–412.
15. Реєнт О. Сім Шевченкових ювілеїв. *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 22–29.
16. Тарасенко О. Святкування ювілеїв і визначних подій у Чернігівській єпархії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Сіверянський літопис*. 2013. № 4–6. С. 34–40.
17. Тельвак В. Життєвий і творчий шлях М. С. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 111–125.
18. Тельвак В. П'ять ювілеїв Михайла Грушевського. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 4–50.
19. Христан Н. Міста України та їх ювілеї в радянській історичній думці. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. 2016. № 2. С. 122–128.
20. Чорний Д. 100-річчя Вітчизняної війни 1812 року: загальнонародне свято чи пропагандистська кампанія (особливості урочистостей по містах Лівобережної України). *Вісник ХНУ. Серія : Історія України*. 2013. № 1088, Вип. 17. С. 46–53.
21. Чорновол І. Націоналізм та ювілеї. *Критика*. 2005. 10 (96). С. 18–19.
22. Ricciardelli F. *The Journey of Faith: The Jubilee from it's Origin to the Present*. 2000. Режим доступу: <https://cutt.ly/75novV7>

Секція «ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ»

Заричанська Оксана Русланівна,
студентка 3 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

ВИКОРИСТАННЯ ЛІКУВАЛЬНИХ ТРАВ В МЕДИЧНИХ РЕЦЕПТАХ ДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Хоча в давньому Єгипті мали уяву і про хірургічні операції, і про діагностику серйозних захворювань, цілющі рослини були однією з найбільш важливих складових давньоєгипетської медицини і медичних рецептів. Цей аспект є незвичайно важливим для комплексного дослідження стародавньої медицини в цілому, бо мова йдеться про період, коли існувало не так багато способів створення ліків і успішного їх використання. Рецепти з використанням лікувальних трав містить більшість відомих нам папірусів, і з них же ми дізнаємося, що їх використання було дуже різноманітним. Одна й та сама рослина могла використовуватися в різних галузях лікування, різними способами, прийматися з магічними закляттями чи без них, а в Еберському папірусі навіть могли вказувати, з якої частини Єгипту має бути та чи інша рослина [3, с. 27]. Можна допустити, що ця особливість була зумовлена різними кліматичними умовами, які впливали на властивості рослини. Використання рослин дає нам змогу зрозуміти, як, у поєднанні з чим, і що лікували у давньому Єгипті. Так чи інакше, ми маємо констатувати, що багато використовуваних трав мають визнані і в сучасному світі цілющі властивості, що робить накопичений досвід давніх Єгиптян у цій галузі ще більш значущим як і для історії розвитку медицини, так і для комплексного розуміння розвитку давньоєгипетської цивілізації.

Якщо аналізувати медичні рецепти, то ми побачимо, що давні Єгиптяни започаткували багато розповсюджених і по сьогодні засобів в народній медицині з використанням рослини та речовин рослинного походження. Наприклад, саме в Еберському папірусі ми знаходимо пораду приймати рицинову олію як проносний засіб [3, с.44]. Найпростіший рецепт містив пораду ковтати її разом з пивом, а складніший, але менш ефективний, складався з листя рицини, фініків

(при цьому було зазначено, що вони мали бути з чоловічої пальми), смикавця, стебла маку, коріандру та холодного пива [3, с. 45]. Наприклад, коріандр, і досі радять приймати при діареї. Для регуляції проблем з сечею брали воду з пташиного ставка, бузину, рослин під назвою гревія (зараз вважається рідкісною і росте переважно в південній або західній Африці), квіти огірків, пиво та свіже молоко, варили з цього суміш, проціджували та давали пацієнту приймати протягом чотирьох днів [1, с.79]. В наступному рецепті з папіруса ми зустрічаємо приклад використання однієї рослини, що росла в різних місцевостях: так, рецепт для лікування циститу містив крокус з долин а також з Дельти Нілу, рослину під назвою «абу» з Верхнього та Нижнього Єгипту, ягоди дерева «юан», свіжу кашу, насіння льону, рослину «уам», рослину «дуат» і воду. Це потребувалося зволожити, процідити і приймати чотири дні [3, с. 79–80]. Нажаль, в даному випадку ми можемо констатувати про те, що назви більшості рослин залишаються невідомими для сучасного дослідника, але це не зменшує цікавості поданого рецепту. Ні папірус, ні інші джерела не подають наслідків лікування і чи був цей засіб ефективним.

Одним із цікавих свідчень, які ми можемо дізнатися з папірусу, це те, що в давньому Єгипті намагалися не тільки контролювати народжуваність, але й мали засоби, які мали спричиняти викидень. В одному з таких рецептів використовували фенхель та часник, сік «серт», свіжу сіль та екскременти осі, які скатували в кульку та клали у піхву [3, с. 84]. Нажаль, невідомо, наскільки «безпечним» цей спосіб був для самої жінки, і яким був рівень смертності в наслідок цієї «процедури».

За допомогою органічних речовин намагалися лікувати шкіряні захворювання, опіки, набряки і так далі. Наприклад, при для лікування стегна використовували припарку з цибулі, сушених бобів, червоний натрон, морської солі і прокислого молока. Одним із найбільш цікавих рецептів з папірусу є рецепт який пов'язаний, на думку перекладача, з нервовою системою, який складається з 37 інгредієнтів. Окрім іншого, він включає в себе ягоди бузини, мирт, часник, цибулю, фенхель, ячмінь, кавун, та різні дерева [3, с. 114-116].

В розділі, присвяченому діагнозам зустрічається хвороба, схожа за описом на туберкульоз. Подається такий рецепт: полин, ягоди бузини, рослина з роду вересковоквітних (*sebesten*). Це ще одне показове свідчення що Єгиптяни знали цю хворобу (інше підтверджується в археологічних знахідках) [2, с. 73-74]. До речі, свідчення про рослину *sebesten arboris* надає Просперо Альпіні використовували при ортопноє, плевриті, періпневмонії та охриплості голосу. Це цікаві свідчення, бо дають змогу зрозуміти що у Єгипті не тільки мали уяву про такі захворювання, але вміли діагностувати їх намагалися лікувати [2, с. 29].

Загалом свідчення, що надає Просперо Альпіні, можуть бути дуже цікавими для розуміння використання лікувальних трав у давньому Єгипті. Так, наприклад, він зазначає, що тамариск використовували для лікування меланхолії [2, с. 33]. І хоча логічно припустити, що Альпіні робить висновки на базі світогляду людини епохи Відродження, існують підстави вважати що в давньому Єгипті вже існує уявлення про те, що подібні стани є хворобливими і потребують лікування, хоча також немає достатньо свідчень, щоб стверджувати про чітке розуміння давніми єгиптянами зв'язку між подібними станами і конкретними системами організму.

Все це дає нам підстави констатувати що використання цілющих рослин в давньому Єгипті було дуже різноманітним і залишається сповненим цікавими для дослідників нюансів, які допомагають нам більше зрозуміти культуру давнього Єгипту і рівень впливу, що його медицина, в тому числі натуральна, створила на подальші, в тому числі Грецьку, цивілізації. Вивчення цього аспекту є важливим для розуміння безлічі нюансів, як умови, в яких виникали хвороби, вплив клімату на захворюваність, розуміння того, намагання зрозуміти як працюють різні системи організму і як можна їх лікувати. І хоча в сторінках медичної історії давнього Єгипту існує багато білих плям, таких як питання як хвороби сприймалися у суспільстві, соціальні аспекти лікування і використання цілющих рослин, як набувався досвід і якими були при цьому ризики, ми можемо констатувати що медичні папіруси проливають світло на безліч запитань, що поставлені з різних кутів зору, пов'язаних з лікуванням, і відповіді на них можуть бути невичерпним джерелом знань з історії медицини загалом, а різноманітні дослідження з цієї теми є значним внеском в розуміння картини давнього світу.

Бібліографічні посилання

1. Nunn John F. Ancient egyptian medicine. University of Oklahoma Press, 2002.
URL:
<https://books.google.com.ua/books?id=WHfEnVU6z8IC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
2. Prosper Alpini. De plantis Aegypti liber (Venezia, F. de Franceschi di Siena, 1592).
3. The Papyrus Ebers / translated from the German version by Cyril P. Bryan ; with an introduction by G. Elliot Smith. URL:
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=coo.31924073200077&seq=9>

Бреславець Андрій Романович,

студент 3 курсу факультету географії туризму та історії

Криворізького державного педагогічного університету

ПРО ПОХОДЖЕННЯ ВОЙОВНИЧОСТІ АССИРІЇ

Новоассирійська держава відома як перша завойовницька імперія, яка, як і будь-яка імперія в історії людства, була величезною державою, побудованою на завоюваннях, жорстокості і «паразитуванні». У цій статті я пропоную дослідити питання феномену войовничості, що привів Новоассирійську державу до утворення такої імперії. Основна теза, яку я висую та обґрунтую у цій статті, полягає у тому, що Ассирійська імперія у різних її виглядах існувала дуже довго, її історія сповнена численними війнами, піднесеннями імперії і різкими падіннями. Тому, на мою думку, саме прагнення до виживання породило в ассирійців жорстокість до своїх ворогів, що виражалось у прагненні постійних завоювань. В традиції стародавнього Сходу, держава-володар може робити все, що завгодно з державою, яку вона перемогла, й ассирійці це відчували сповна. Впродовж значного періоду своєї багатовікової історії Ассирія перебувала в ролі «володаря», однак і довгий час – у ролі «раба». Тому, щоб довести висунуті ідеї, пропоную дослідити життєвий цикл феномену войовничості ассирійців.

Перш за все варто відмітити, що суровий характер ассирійців розвивався у складних умовах природи, що їх оточувала. В передгір'ях і чагарниках водилися ведмеді, леви та леопарди, що нападали на стада і завдавали великої шкоди їхнім господарствам. Суворі умови життя змушували звичайного пастуха-ассирійця займатися також і полюванням. У боротьбі з дикими звірами він гартувався, ставав безстрашним тощо. Усі ці якості передавалися з покоління до покоління, і ставали частиною повсякденного життя ассирійців.

Завдяки, зокрема, вказаному фактору, ці люди в подальшому ставали доволі войовничими солдатами [1, с. 5–6].

На межі IV-III тис. до н.е. на територію Ассирії прийшли з півдня племена семітів, які називали себе «синами Ашшура», за іменем їхнього верховного божества. Спочатку Ашшур виступав богом полювання і зображувався з луком та стрілами, а вже згодом він стає богом війни. Кочовий характер життя ассирійців, основним заняттям яких було полювання і зумовило, на наш погляд, основний успіх, що забезпечив у ряді війн з арамейцями повний переможний «бліцкриг» [1, с. 36; 3, р. 63].

Із цього ми можемо зрозуміти, що навіть на початковому етапі своєї історії, коли відбувалося лише заселення території майбутньої держави, ассирійці проявляли явно войовничу схильність. Напевне, така войовничість була

передусім сформована кочовим способом їхнього життя, адже подібні успіхи у войовничій справі кочовиків ми можемо спостерігати також у кіммерійців, скіфів, гунів, монголів. У подальшому, під дією певних факторів, вона буде еволюціонувати і призведе до появи першої в історії імперії.

Досліджуючи історію Ассирії у період III-II тис. до н.е., історикам важко уявити, що вона невдовзі перетвориться на могутню державу. Однак, саме в цей час відбувалися важливі процеси. Завдяки боротьбі з постійно наступаючими ворогами ассирійці виховували в собі мужній і войовничий характер. Велику роль у цьому «зміцненні» відіграла небезпечна на той час торгівля. Наприклад, перша їхня столиця – Ашшур, була важливим торговельним форпостом, який постійно зазнавав нападів. Це змушувало жителів постійно перебувати в бойовій готовності для того, щоб обороняти свої території. Аналогічною була й ситуація в інших ассирійських містах, адже майже всі важливі шляхи Передньої Азії проходили через міста Ассирії, тому ситуація з постійною загрозою нападів була актуальною для всіх міст регіону. Саме з цієї причини розвиток військової справи Ассирії можна логічно пов'язати з досить розвиненою в регіоні торгівлею. Відомо, що вже в ті часи каравани, які потребували постійного захисту, знаходилися під захистом воїнів – так званих «реду» [2, с. 41–44]. Як бачимо, навіть звичайні буденні заняття ассирійців сприяли постійному вдосконаленню їхньої військової справи.

Враховуючи всю важливість міст в економічному плані, закономірно, що володарі Ашшура намагалися взяти їх під свій контроль. Таким чином, ще в XX–XIX ст. до н.е., або в період розквіту держави Ашшура (Старо-ассирійський період), – держава, яка позиціонувала себе як таку, що обороняється, в процесі свого розвитку змушена була ставати державою все більш войовничою. Таким чином, після падіння Третьої династії Ура, коли ассирійцям випав довгоочікуваний шанс, держава Шамші-Адада I набула яскраво вираженого войовничого характеру. Уже в ті часи, лише позбувшись залежності від III династії Ура, Ассирія стає на шлях завоювань, хоча вони ще не були такими масштабними, як у подальші періоди [2, с. 44–47].

Варто зауважити, що постійні війни з ворогами не тільки загартовують ассирійців, а й сприяють постійному запозиченню військових технологій у ворогів. Так, відомі ассирійські колісниці були запозичені у хетів. За аналогією з ними, ассирійські колісниці обладнувалися великим списом, на випадок рукопашного бою. Розвиток військової технології в ассирійській армії призвів до появи нового роду військ – кінноти, і це пояснюється «розширенням війни на територію, менш пристосовану для колісних транспортних засобів. Кавалерія як мобільна ударна сила остаточно витіснила колісниці, і використовувалася для

перестрілок, флангових атак або погоні по гарячих слідах, але збільшену колісницю зберегли як вогневу платформу» [3, р. 72].

Іншим важливим фактором зародження неабиякої войовничості асирійців можна назвати політичну нестабільність. Надзвичайно яскраво це простежується в Середньо-асирійський період. Так, ця держава зазнала піднесення в XV ст. до н.е., за Ашшурбаліта I та його наступників. Однак період могутності минув у XIII ст. до н. е. Наступне піднесення відбувається при Тіглатпаласарі I, а занепад на 200 років – після його смерті [2, с. 45–62]. Таким чином, ми бачимо, яка нестабільна ситуація була в названий період. Однак головне в іншому, всі підйоми Ассирії так чи інакше пов'язані з завоюваннями та експансією. Це створює цікаву тенденцію: якщо володар хороший – то і війни вдалі, якщо ситуація інша – настає період занепаду. Можна сказати, що вже в Середньо-асирійський період, у результаті завоювань, ця держава потроху стає державою-паразитом, хоча це ще не проявляється повною мірою.

З усього вище переліченого може скластися думка, що завойовницьку політику ведуть виключно царі. Однак, завойовують території і підкоряють міста зовсім не володарі, а армії, які складаються зі звичайних людей. Так чия це була ініціатива? Чи хотів народ вести війни? І відповідь тут закономірна – так. Відома французька історикиня Жозетт Елаї-Ескейх зазначає, що «неможливо було утримувати величезну імперію лише ідеологічно підкріпленими та наступальними операціями, проведеними асирійським царем. Листування свідчать про намісників, які мали великий масив військовослужбовців та техніки, що була в їх розпорядженні, проводили власні військові експедиції у своїх провінціях і навіть у віддалених областях» [4, р. 128].

Ми з'ясували, як саме еволюціонував цей народ, і в яких умовах це відбувалося. Саме тому в асирійців війни та боротьба стали основними цінностями. Асирійський володар лише міг вдало втілював в життя ці прагнення і бажання народу, у якого було достатньо причин для ведення війн:

1) прагнення до розширення торгівельного та економічного потенціалу. Насамперед це прагнення заволодіти торгівельними шляхами (Ассирія на початку позиціонувала себе як регіон з розвиненою торгівлею);

2) отримання доступу до необхідних ресурсів (олово, деревина, метали та коні);

3) бажання захистити себе від постійних вторгнень гірських племен зі сходу;

4) намагання повернути собі минулу могутність, торгові колонії і відновити державу Шамші-Адада.

Підводячи підсумки, можна зазначити, що саме процеси активної оборони на перехресті торгових шляхів і привели Ассирію Нового періоду до масштабних

завоювань і кривавих навал на ворогів. З початкового періоду асирійське суспільство носило яскраво виражений войовничий характер: кочовики, які полювали на хижих тварин, добре воювали з постійними ворогами і поклонялися Ашшуру як богу війни. Війна оточувала їх всюди, усе це розвивало сильних і витривалих людей, які просто жили війнами, запозичуючи воєнні хитрощі і постійно вдосконалюючи військове мистецтво. Саме тому кожне піднесення Ассирії виливалося в масштабні завоювання, які після кожного занепаду ставали ще більш масштабними, руйнівними і жорстокими для інших народів Сходу. Усе це передавалося з покоління в покоління, від царства до царства, і в решті-решт породило могутню Ново-асирійську імперію.

Бібліографічні посилання

1. Галенко О. Елітні вершники Ассирії і початки работоргівлі у Східній Європі. *Східний світ*. 2005. № 1. С. 34–52.
2. Садаев Д. Ч. История древней Ассирии. Москва: Наука, 1979. 248 с.
3. Cotterell A. The First Great Powers: Babylon and Assyria. London, 2019. 301 p.
4. Elayi J. Sargon II, King of Assyria. Atlanta, 2017. 298 p

Варченко Микита Олександрович,

студент 1 курсу магістратури історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

ТРАДИЦІЇ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОСКАНДИНАВСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНІ: ПЕРЕКЛАДАЧІ, ТЕКСТИ, ЧИТАЧІ

Мета дослідження – висвітлити перекладацьку діяльність літературних творів древньої півночі в Україні.

Спочатку хотілося б позначити, що мається на увазі під давньоскандинавською літературою. Нею зазвичай прийнято називати корпус текстів (поезію та прозу), який був створений (спочатку побутував в усній формі, а пізніше був записаний) у період з IX по XIII ст., у притаманних лише для Північної Європи жанрах. Нордична поезія поділяється на еддичну та скальдичну. Перша отримала свою назву від поетичного збірника пісень про богів і героїв скандинавської міфології та історії – «Старшої едди». Еддична поезія відтворювала давню традицію усної народної творчості скандинавів, була сюжетною, анонімною, художньо забарвленою. Спиралася на алітерацію, але, на відміну від поезії скальдів, мала простішу форму та ритміку. Скальдична же

поезія являла собою більш високий рівень поетичної майстерності. Мала велику кількість яскравих метафор (кеннінгів та гейті) та, що не менш важливо, була авторською. І це авторство було спрямовано в першу чергу на форму вірша [14]. Вірші були вкраплені в велику кількість саг, доповнюючи і пояснюючи основний зміст оповіді. Саги то і були основним жанром прозових оповідань скандинавів. Для саги характерні такі риси: розгалужені генеалогічні відомості, практицизм, реалістичний напрямок, беземоційність, суто-хронологічна послідовність подій та внутрішній зв'язок між ними, характеристика дійових осіб, що виправдує її зміст оповідання [15]. І ці напрочуд цікаві твори несуть в собі найцінніші відомості про діяння королів і героїв, про звичайних людей, про сім'ї і цілі роди. Про побут, релігію, звичаї, суспільний устрій та культуру людей тієї епохи. І ця інформація є абсолютно унікальна і неодмінно необхідна для дослідження даної тематики.

Одним з перших перекладачів давньоскандинавської літератури в Україні був видатний український поет, письменник, науковець – Іван Франко (1856 – 1916). У 1908 р. – 1909 рр. у «Літературно-Науковому Віснику» з'явилися його перші переклади нордичних саг та скальдичних віршів. Перекладацький доробок І. Франка складає: п'ять коротких і влучних новел, цикл «Повість про Сіґріду Гордючку...», [12, с. 68–71]. Окрім цього ним ще були переведені 39 пісенних творів (в тому числі і балади більш пізнього періоду) [11, с. 170], особливо цікавою з яких є «Пісня про дівчину з Руської країни» [5]. Окремо слід зазначити, що переклади І. Франка були в більшій мірі автентичними, аніж тогочасні російські переклади, хоча і зі своїми нюансами. На той час російські дослідники (Н. А. Львов, І. Ф. Богданович, М. М. Карамзін, О. К. Толстой та ін.) пропонували переклади лише поезії, робивши їх не з ісландської, а з французької чи латинської мов, і більшість цих текстів була белетризована, становлячи собою дуже вільні перекази. Франко ж вирішив користуватися німецькими джерелами, вважаючи, що спільність германської та скандинавської міфології полегшить ідентифікацію художніх мотивів [12, с. 68–71].

Ще одним тогочасним перекладачем літератури древньої Півночі був український поет-неокласик, літературознавець Юрій Клен (псевдонім Освальд Бурггард) (1891–1947). Він народився в Хмельницькій області, навчався в Університеті св. Володимира у Києві (1920), де вивчав романську, германську і слов'янську філологію, перекладав твори англійських, німецьких, французьких класиків. З давньогерманської літератури ним були перекладені уривки «Пісні про Нібелунгів» (втрачені під час Другої світової війни) [9]. Із скандинавської творчості ним було перекладена одна з пісень «Старшої Едди» – «Виправа про молот» (або «Пісня про Трюма») [2].

Ще одним дослідником перетину XIX та XX ст. був Іван Шаровольський (1876–1954). Народився він на Полтавщині, отримав освіту на філологічному факультеті Київського університету, де у 1906 р. захистив магістерську дисертацію на тему «Сказание о мече Тюрфинге», провівши ґрунтовний текстологічний аналіз давньоісландської «Саги про Гервар». Ініціював створення романо-германського відділення при філологічному факультеті, викладаючи історію західних літератур, а також романську і германську філологію [4]. Інтерес представляє його наукова розвідка, присвячена ісландським сагам, де він для практичного ознайомлення додав переклад уривку з «Саги про Торіра Курятника» (1930 р.). Ця робота цікава тією обставиною, що в ній здійснена спроба дати відповідь на питання, чому саги, як унікальний жанр північної народної творчості, виникли та склалися переважно в Ісландії [15].

І в принципі то це все, що можна сказати про перекладацьку діяльність давньоскандинавських творів в Україні протягом XX ст., і як ви можете зауважити, ті переклади, що були зроблені протягом даного періоду, є лише краплею в морі. І до доби незалежності України в цій царині зіє доволі значна прогалина. Для нашої науки це все ще залишається нерозв'язаним питанням. Можливо причиною незатребуваності українських перекладів вбачається насадження російської мови та культури за радянської влади. В наслідок чого українські переклади і не могло з'явитися на світ.

Деякий «перелом» відбувся у 2020 р., коли вийшла напрочуд змістовна антологія найважливіших творів європейської середньовічної літератури під назвою «Європейське Середньовіччя: літературний флорілеґіум». В ній були зібрані та опубліковані поряд з перекладами творів з давньоанглійською, давньофранцузькою, латинською та інших давніх мов, наукові доробки перекладачів з давньоісландської та давньонорвезької, які працювали над ними протягом останніх років. З деякими із цих перекладачів я контактував особисто. На вітчизняних теренах це, мабуть, найповніша антологія літератури цього періоду, тексти у якій подано винятково українською мовою [6].

Однією з цих перекладачів була кандидатка філософських наук, провідний науковий співробітник Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського, письменниця Ольга Смольницька. У згаданій антології, окрім інших, були опубліковані її переклади скальдичної поезії та ісландська рунічна поема [10]. Окрім цього, вона є автором низки наукових статей на тему перекладацької діяльності І. Франка, де вона проводила компаративіський аналіз його творів у площині психоаналізу та юнгіанства. Окремо інтерес представляє одна із статей, присвячених порівнянню архетипічних систем давньоукраїнського та скандинавського мислення, визначенню їх спільних та відмінних рис [13].

Іншим перекладачем був Віталій Кривоніс – уродженець м. Дніпра, випускник 2006 р. нашої альма-матер за спеціальністю «Журналістика» [9]. В флорилегіумі були надруковані уривки його перекладу «Старшої Едди», яка також публікувалася окремо «Видавництвом Жупанського». Нині веде блог на нордичну тематику, займається перекладами з англійської, шведської та ісландської мов, хоча за його особистими свідченнями, жодну з них фахово не вчив. Проте це не завадило йому робити чудові переклади, якість яких відмічається читачами.

Ще одним сучасним українським ентузіастом-перекладачем є херсонський журналіст Ілько Біленко-Шумахер. Він закінчив університет ім. Івана Франка у Львові, де і зацікавився давньоскандинавською літературою. Він був стурбований відсутністю україномовних перекладів цих чудових творів, що спонукувало його створити інтернет-портал «edda.in.ua», на якому він і публікував свої переклади тієї ж «Старшої Едди», які жодного заробітку йому не приносили. І перелом відбувся тільки в тому ж 2020 р., коли вийшов літературний флорилегіум і в ньому були надруковані деякі з його перекладів скандинавських саг [1].

І ці останні два кейси, на мою думку, яскраво характеризують ситуацію з перекладацькою освітою та вивченням іноземної літератури, що скалася в Україні на даний момент: перекладами навіть найвідоміших та найважливіших творів повинні займатися люди на чистому ентузіазмі, поза своєю повноцінною професійною практикою. На думку О. Смольницької, проблема полягає ще й у тому, що скандинавські мови зараз не базові (у тому числі давні), і вони не такі популярні, як, наприклад, англійська. І старше покоління перекладачів-скандинавістів спочатку вивчало інші іноземні мови. Сучасні германісти мають шведську чи інші скандинавські мови як додаткові [8]. Зі слів В. Кривоноса, прозову частину тих же саг перекладати зазвичай неважко. Мова саги досить суха, формульна, майже не носить слідів авторського стилю [7]. Та з поезією, особливо скальдичною, справа вже зовсім інша. Особливо вдаватися в нюанси не буду, але робота ця доволі кропітка та трудомістка. Вимагає багато творчих та інтелектуальних зусиль, що становить труднощі для публікації саг, в супроводі яких дуже часто зустрічаються вірші скальдів. Іншою причиною обмеженої кількості перекладів цієї літератури залишається її «нішевість» та комерційна не вигідність для великих видавництв. За словами пана Ілька, перед ним буквально «закривали двері», і казали що: «Така література дуже специфічна, люди її не читатимуть, не купуватимуть, а отже нема сенсу її видавати» [1].

Щодо аудиторії читачів, мушу зазначити, що на даний момент, нажаль, література древньої Півночі ще не набула широкої популярності. Аудиторія цих

творів зараз складається переважно з професійних філологів, істориків, літературознавців. Наскільки я знаю, в шкільній програмі зарубіжної літератури їх ще не вивчають, і навіть славнозвісний англосаксонський епос – «Беовульф», який, до речі, був перекладений ще у 2014 р. Оленою О'Лір і видавництвом «Астролябія», теж ще не став частиною навчальної програми. Але в останній час суспільний запит на цю літературу все ж таки прослідковується. Його помітили відносно молоді видавництва «Жупанського», «Астролябія», «Навчальна книга – Богдан», які намагаються його реалізувати. Віталій Кривоніс готує переклад «Молодшої Едди» та «Саги про Егіля». Ілько Біленко-Шумахер висловлював бажання перекласти ті з саг, що конкретно пов'язані з давньоруським минулим. Ольга Смольницька продовжує займатися перекладами скальдичної поезії.

Тож на останок варто зазначити, що хоча сталої традиції україномовних перекладів давньоскандинавської літератури в нашій країні так і не склалося, проте гідні дослідники цієї тематики у вітчизняній науці безумовно були і є сьогодні. Наше покоління позбавлене тих обмежень (технологічних, політичних, ідеологічних), з якими стикалися наші попередники. Тому саме нам і слід плідно працювати й заповнювати цю наукову нішу.

Бібліографічні посилання

1. Біленко-Шумахер І. Література, яка стала на часі: інтерв'ю з херсонцем, який перекладає давньоскандинавські твори. Кавун.City. URL: <https://kavun.city/articles/119392/literatura-yaka-stala-na-chasi-intervyu-z-hersoncem-yakij-perekladae-davnoskandinavski-tvori?fbclid=IwAR3xHTRc1fV0Oc1Z5yFEIYlpBYCHX6DCY1LxIqBZAdMtKWXdJuXgS9aF428>
2. Бургардт Освальд Федорович. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 3. 2004. URL: <https://esu.com.ua/article-38025>
3. Виправа про молот (Пісня про Трюма) / Пер. О. Бургардта. *Література західноєвропейського Середньовіччя*. Вінниця: Нова книга, 2003. С. 109–111.
4. Відбулись наукові читання до 130-річчя І. В. Шаровольського. *Офіційна сторінка КНУ імені Тараса Шевченка*. 04. 10. 2006. URL: <https://web.archive.org/web/20140714174900/http://pressa.univ.kiev.ua/news.php?id=816>
5. Гаральд Гардраді. Пісня про дівчину з Руської країни / Перекл. Франко І. Я. 1907. URL: <http://www.edda.in.ua/teksti/inshi-sai-ta-pasma/pisnia-pro-divchinu-z-ruskoyi-krayini>
6. Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум. / Упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. 944 с.
7. Інтерв'ю з В. Кривоносом. *Особистий архів автора*.
8. Інтерв'ю з О. Смольницькою. *Особистий архів автора*.

9. Кривоніс В. Конкурс творчої молоді «Літературна надія Дніпра - 2011». – Gorod. dp. ua. URL: <https://gorod.dp.ua/tema/litera/?pageid=1659>
10. Презентація книги «Європейське середньовіччя літературний флорилегіум». 11. 07. 2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=56_HT6RaW8E&t=1147s
11. Смольницька О. О. Особливості жанрових змін у перекладеній Іваном Франком староісландській баладі «Сестра сестру топить»: компаративний аналіз британських, українських та марійських казок. *Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі»*. 2021. Кн. 2. С. 170–185.
12. Смольницька О. О. Перекладацька діяльність І. Я. Франка: внесок у дослідження давньої скандинавської літератури. *Культура народів Причорномор'я. Межвузовский центр «Крым»*. Научный журнал. 2006. № 83. С. 68–71.
13. Смольницька О. О. Перекладацька діяльність І. Франка: компаративістський аналіз архетипних систем давньоукраїнського та скандинавського мислення. URL: <https://lib.if.ua/franko/1309173204.html>
14. Стеблин-Каменский М. И. Поэзия скальдов. СПб., 2004. URL: <http://norroen.info/articles/steblink/scaldic.html>
15. Шаровольський І. В. Ісляндські саги. *Записки Київського Інституту Народної Освіти*. Кн. IV. К., 1930. URL: <http://norroen.info/articles/sharovolsky/kurjatnyk.html#saga>

Сеневич Василь Юрійович,

студент 4 курсу факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

**ТЕВТОНСЬКИЙ ОРДЕН ТА ЙОГО РОЛЬ В ПОЛІТИЦІ
УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА (1211–1225 РР.).**

Протягом 1190-х років на Близькому Сході було сформовано новий духовно-рицарський орден – Тевтонський. Орден не обмежував діяльністю в Палестині, а завдяки заходам великого магістра Германа фон Зальци (1209 – 1239 рр.), ставав дедалі більш активним і в Європі. Зокрема, молодий на той час орден отримав запрошення до Трансільванії від короля Угорщини Андраша II (1205–1235 рр.). За своїм масштабом та правовим статусом це дарування відрізнялося від усіх попередніх, які, наприклад, отримували госпітальєри і тамплієри, що призвело до конфлікту між короною та орденом.

В українській історіографії проблематика історії Тевтонського ордена висвітлена досить спорадично. Окремих аспектів торкалися в своїх працях Л. Войтович [1], Т. Горбач [2] та О. Масан [3, 5], котрий в тому числі досліджував трансільванські володіння рицарів [4]. Проте, тевтонські володіння в Угорщині

здебільшого цікавлять саме зарубіжних істориків, що відображено в працях загального характеру з історії ордену А. Форей [6] та Ю. Сарновські [14]. Із дослідників, що найбільш систематично досліджували цей аспект, слід відзначити угорського історика Л. Посана [10, 11, 12, 13], свій внесок має Ж. Гуньяді [8] та Х. Глассель [7]. Документи, що стосуються даного періоду, опубліковано в німецькому збірнику «*Tabulae Ordinis Theutonici*» [15]. Недостатня висвітленість в українській історіографії ролі Тевтонського ордену в Угорській політиці, спонукає до вивчення взаємовідносин ордену та Угорщини, і визначення, які наслідки це мало для їх подальшого розвитку.

Навесні 1211 р. Андраш II запрошує Тевтонський орден із завданням захистити Угорщину від язичників – половців (куманів), що грабували угорські землі, їм був запропонований регіон Бурцланд, що у Трансільванії. В цей час, Орден утвердився на службі в Гогенштауфенів, їх нова місія могла допомогти розширити Св. Римську імперію [14, s. 26]. Дані археології засвідчують, що в Бурцланді на той час вже були поселення із німецькими колоністами [12, s. 18-19].

Акцент, зроблений королем Угорщини на Тевтонському ордені, може бути пов'язаний із впливом угорської королеви Гертруди фон Андекс-Меран (1205 – 1213 рр.), що походила з Імперії, а також династичними відносинами герцогів Тюрингії (звідки походив великий магістр ордену Г. фон Зальца) та Андраша II. Свою роль відіграли німецькі радники при угорському дворі [14, s. 27].

Тевтонський орден отримав такі привілеї, яких до цього жоден духовно-рицарський орден не отримував. Зазвичай дарування обмежувалися невеликими феодами, а тевтонці отримали цілу область на «постійне та вільне володіння», звільнені від сплати податків, отримали дозвіл на будівництво дерев'яних замків, власне судочинство та частку із єпископської десятини [8, p. 152].

Після щирих привілеїв, за рицарів «забули» майже на десять років, в період між 1213 і 1222 рр., про що в цей час свідчить мала кількість джерел. Андраш II був зайнятий внутрішніми справами, боротьбою за Галицько-Волинське князівство, участю в П'ятому хрестовому поході (1217–1218 рр.) та навіть претендував на трон в Латинській імперії [13, p. 11]. За цей час тевтонці не були слухняними васалами, а почали завойовувати нові території у кочівників, просуваючись на південь до Дунаю, та на Схід до Чорного моря. Розбудували Кронштадт і ряд німецьких сіл, побудували шість кам'яних замків, що порушувало домовленості [9]. Більше того, рицарі порушили територію Секейської області – привілейованої території, заселеної угорським етносом секеїв [11, p. 129]. З'являлись перші передумови для вигнання ордену.

Але поки цього не сталося, вони намагалися легітимувати своє становище шляхом отримання привілеїв від пап та імператорів. Булла Гонорія III (1216 –

1227 рр.) від 15 грудня 1220 року, який оголосив майно ордену під папський захист, а ордену дозволялося «*usus vestros convertere*» (перетворити на власний вжиток), того що рицарі візьмуть від язичників, а на зайнятих землях дозволялося засновувати поселення, церкви та цвинтарі, але при цьому не турбувати інших християн [15, № 306, s. 275–279]. У 1214 р., Орден отримує права *feodis imperii* від Фрідріха II (1194–1250), що затвердив Папа 22 червня 1219 року [15, № 173, s. 160]. У 1220 р. імператор взяв Тевтонський орден під свій захист та надав права, як в церковних князів [10, р. 62]. Папські та імператорські привілеї викликали до підозри Ордену, який невпинно йшов до будівництва свого *Ordenstaat* (Орденської держави) в Трансільванії.

В 1222 р. король Андраш II спробував позбутися Тевтонського ордену, але конфлікт швидко вичерпався, король навіть визнав будівництво кам'яних фортець. В 1224 р. за клопотанням ордену Папа взяв Бурцланд під «захист святого Петра» – стверджуючи, що брати хочуть свої території у «особисте підпорядкування апостольському престолу». Схоже, що Орден прагнув остаточно вийти з-під влади угорського короля, чого не сталося, адже у 1225 р. рицарі були вигнані силою [6, р. 35.]. Це був результат внутрішньої опозиції в Угорському королівстві, провідну роль у вигнанні рицарів відіграв старший син та співправитель Андраша II Бела IV (1206–1270 рр.) та трансільванський єпископ Регінальд [7, s. 43]. Загальною тенденцією правління Андраша II було наростання антинімецьких настроїв серед угорської аристократії. Королева Гертруда, що сприяла запрошенню рицарів, загинула внаслідок змови ще у 1213 р. Знать прагнула повернення своїх прав, відчужених короною [6, р. 35]. Ліквідація трансільванського осередку ордену насправді сприяла стабілізації внутрішнього становища Угорського королівства.

Також, розміщення хрестоносців на кордонах переставало бути актуальним, адже половці були розбиті монголами в 1222 р. Деякі з них, ще під егідою тевтонців та домініканців, піддавалися християнізації [8, р. 162].

Отже, запрошення Тевтонського ордену до Трансільванії було віддзеркаленням німецького впливу на Угорщину, що відобразилося, як на становленні, так і на вигнанні рицарів із Бурцланду. Потреба захисту кордонів, німецька колонізація та вплив німців при дворі, зумовили досить щирі дарування, як для духовно-рицарського ордену. Вони отримали область із особливими правами, де можна було вправлятися в колонізації, християнізації та навіть державному будівництві. Папа римський та імператор Фрідріх II не штовхали рицарів до завоювання, вони лише легітимували той стан речей, який вже існував в Бурцланді, створюючи передумови для відчуження тих територій. Тевтонський орден був «лакмусовим папірцем» становища тогочасної Угорщини. Німецьке засилля починає слабшати зі смертю королеви Гертруди, а

ігнорування тевтонцями влади короля викликає невдоволення та зневагу із боку угорської знаті та духовенства, що відіграло свою роль у внутрішній кризі Угорського королівства. Вигнанням рицарів Андраш II та його син Бела дещо стабілізують ситуацію, а тевтонці, в свою чергу, встигли отримали безцінний досвід, який знадобиться їм вже у Балтиці.

Бібліографічні посилання

1. Войтович Л. В. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства. *Український історичний журнал*. 2010. № 6. С. 4–17.
2. Горбач Т. С. *Inter pacem et bellum: Польща і Німецький орден у XIII – на початку XV ст.* Київ: НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2017. 200 с.
3. Масан О. Дипломатичне забезпечення Німецьким орденом вторгнення у Пруссію (1225–1235 рр.). *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. 2015. Т. 2. С. 219–245.
4. Масан О. Німецький орден у Семигороді. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. 2002. Т. 1. С. 74-94.
5. Масан О. Урбанізація у державі Німецького ордену в Пруссії (перший етап: 1231–1309 роки). *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. праць*. 2013. Т. 1 (35). С. 90–103.
6. Alan Forey. *The Military Orders: From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*. London: Macmillan, 1992. 295 p.
7. Glassl H. *Der deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211–1225)*. *Ungarn Jahrbuch*. 1971. Vol. 3. S. 23–49.
8. Hunyadi Z. The Teutonic Order in Burzenland (1211–1225): recent reconsiderations. *L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico. Incontri e scontri tra religioni, popoli e culture. Atti del Convegno internazionale (Bari-Lecce-Brindisi, 14-16 settembre 2006)*. 2008. P. 151–162.
9. König Andreas II. von Ungarn beruft den Deutschen Orden nach Siebenbürgen (Burzenland). *Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen*. [online]. URL. <https://kulturstiftung.org/zeitstrahl/friede-von-christburg-zwischen-dem-deutschen-orden-und-den-preussen> (дата звернення: 09. 04. 2023).
10. Posan L. Das Verhältnis zwischen dem Deutschen Orden und den siebenbürgischen Bischöfen im Burzenland (1211–1225). *Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the study of the military Orders*. 2019. Vol. 24. P. 39–90.
11. Posan L. Der Deutsche Orden in mittelalterlichen Ungarn. *Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the study of the military Orders*. 2012. Vol. 17. P. 123–136
12. Posan L. Die Einladung für den Deutschen Orden nach Ungarn (1211). *Akkon - Venedig - Marienburg. Mobilität und Immobilität im Deutschen Orden*. 2022. S. 16–30.

13. Posan L. Die ungarische Beurteilung des Deutschen Ordens zu der Zeit von Andreas II. *The Image of States, Nations and Religions in Medieval and Early Modern East Central Europe*. 2018. P. 8–17.

14. Sarnowsky J. *Der Deutsche Orden*. München: C. H. Beck Wissen, 2007. 128 s.

15. *Tabulae Ordinis Theutonici ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum*. ed. E. Strehlke. Berolini: Apud Weidmannos, 1869. 490 s.

*Ємельянов Микита Сергійович,
студент 2 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

РОЛЬ НІМЕЦЬКОГО СХІДНОАФРИКАНСЬКОГО ТОВАРИСТВА У КОЛОНІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ НІМЕЧЧИНИ

Через колоніалізм пройшло багато світових держав, в тому числі і Німеччина. Колоніалізм у цілому та в історії Німеччини зокрема, – складне та суперечливе явище, тому воно постійно перебуває в полі зору наукових досліджень як німецьких, так і українських фахівців [1–5].

Головною фігурою у політиці Німецької імперії наприкінці XIX ст. був канцлер Отто фон Бісмарк. На початку діяльності він був противником колоніальної політики, але вже в 1884–1885 роках Бісмарк кардинально змінює свої плани і позицію щодо колоній, проголосивши Камерун, Того, Німецьку Східну Африку, Південно-Західну Африку та Німецьку Нову Гвінею своїми власними протекторатами.

Початок німецької активності в Східній Африці було покладено в 1884 році, коли німецький уряд надав право на освоєння африканських територій для захисту німецьких інтересів компанії «Товариство німецької колонізації», заснованої Карлом Петерсом 28 березня 1884 р. Карл Петерс зіграв велику роль в отриманні колоній для Німеччини. Після отримання охоронного листа від німецького уряду 2 квітня 1885 року він заснував «Deutsch-Ostafrika Gesellschaft Karl Peters und Genossen» (Німецьке східноафриканське товариство Карл Петерс і товариші). Вже в 1887 р. воно стало «Німецьким східноафриканським товариством» (DOAG).

Товариство активно розширювало свої володіння в Східній Африці. Корпорація підписала договір про кордони з Великобританією 29 жовтня 1886 р.: було домовлено про поділ Східної Африки на зони інтересів, але німецькі колонізатори все ще не мали виходу до моря, і вже з 1886 року Петерс почав

вести перемовини з султаном про отримання портів. DOAG уклала договір із новим султаном Занзібара Халіфою ібн Саїдом, згідно з яким компанія повинна була взяти на себе управління Занзібарською територією. У серпні 1888 р., компанія спробувала керувати прибережними містами Занзібара відповідно до Прибережного та митного договору із султаном. Договір викликав хвилювання серед місцевих жителів, які переросли в насильницьке протистояння через поведінку місцевого агента DOAG. Доки воно тривало, Петерс у складі німецької експедиції М. Емін-Паші спробував розширити територію DOAG у районі озера.

Однак ці плани були зруйновані німецько-британським Гельголанд-Занзібарським договором 1890 р. У березні 1890 р. пішов у відставку Бісмарк. Новий уряд очолив керівник військово-морського відомства генерал Лео фон Капріві. Капріві гадав, що колоніальна політика Німеччини призведе до неодмінного протистояння з Великобританією. І вже 1 липня 1890 р. в Берліні Англія та Німеччина підписали договір. Німеччина віддавала Англії частину своїх колоній та острів Занзібар в обмін на острів Гельголанд у Північному морі. Найбільше договором були невдоволені колоніальні та шовіністичні кола німецького суспільства. Дуже негативно відреагував на укладення Гельголанд-Занзібарського пакту і Карл Петерс, який намагався створити опозицію.

Реакцією на договір стало повстання Абуширі, спрямоване проти передачі влади від султана Занзібара до Німеччини. Повстання було придушено німецькою владою силою, а компанія Петерса втратила свої володіння Компанії її володіння, перетворивши їх на колонію. Це призвело до трагічних наслідків для компанії, яку Петерс залишив у 1891 р.

Компанія DOAG інвестувала значні кошти у розвиток інфраструктури регіону, включаючи залізниці, порти, склади, шляхи, що сприяло покращенню транспортних зв'язків та розвитку торгівлі колонізованого регіону. Було створено потужну торговельну мережу, яка забезпечила експорт низки товарів зі Східної Африки до Німеччини, а саме – каучуку, кави, діамантів тощо. Проте, експорт сировини та відсутність розвитку власної промисловості у регіоні, не дозволило реалізувати увесь потенціал економіки Східної Африки. Крім того, компанія використовувала робочу силу місцевого населення і відносила до нього не так, як до німців. Це призвело до їх експлуатації та тяжких умов життя. Робочі умови на підприємствах DOAG були важкими, що призводило до захворювань та травм працівників.

Компанія будувала житлові будинки для своїх співробітників, включаючи робітників та управлінський персонал. Ці будівлі будувалися в європейському стилі, та були набагато якіснішими за місцеве житло. Будувалися також лікарні для своїх працівників та місцевого населення, яке могло отримати медичну

допомогу. DOAG також фінансувала будівництво храмів та церков у своїх колоніях, щоб забезпечити духовні потреби своїх німецьких робітників.

Таким чином, Німецьке східноафриканське товариство зробило вагомий вклад у створення колоній, не дивлячись на великі складнощі, з якими їй довелося зіткнутися. Карл Петерс розширяв межі компанії та вів активну дипломатію як з місцевим населенням, так і з метрополією, відстоюючи права DOAG перед німецькою та місцевою владою. Тобто, політика Німеччини стосовно колоній була суперечливою: з одного боку, відбувалася експлуатація ресурсів колонії, як природних так і людських, з іншого – життя окремих місцевих жителів покращилось, завдяки збудованим лікарням, залізницям, шляхам. Саме за керівництва Петерса було закладено той потенціал, який став поштовхом для подальшого розвитку колоній Німеччини у Східній Африці.

Бібліографічні посилання

1. Троян С. С. Англо-Франко-Німецьке колоніальне протистояння в Африці (остання третина XIX ст.) : монографія. К.: Кондор, 2016. 245 с.
2. Троян С. С., Троян П. С. Отто фон Бісмарк і колоніальне питання в Німеччині (1840–1890 рр.). Монографія. Рівне: РІС КСУ, 2011. 224 с.
3. Троян С.С. Німеччина у боротьбі за «місце під сонцем» (колоніальна та «світова політика» в 1884–1900 рр.): Монографія. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 152 с.
4. Pesek M. Eine Gründungsszene des deutschen Kolonialismus. Carl Peters' Expedition nach Usagara, 1884. URL: https://www.academia.edu/1249747/Eine_Gr%C3%BCndungsszene_des_deutschen_Kolonialismus_Carl_Peters_Expedition_nach_Usagara_1884
5. Zimmerer J. Bismarck und der Kolonialismus. 20. 03. 2015. URL: <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/202989/bismarck-und-der-kolonialismus/>

Вегеря Ірина Володимирівна,
студентка 4 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

ПРЕРЕФАЕЛІТИ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ ВІКТОРІАНСЬКОЇ АНГЛІЇ

Прерафаелізм, як частина культурної спадщини Великобританії, є не лише художнім, але й соціальним явищем епохи правління королеви Вікторії (1837–1901 рр.). Діяльність прерафаелітів була свідченням бурхливого розвитку

світової культури і мистецтва та суттєвих змін у всіх сферах життя вікторіанського суспільства.

Об'єднавши у своїй творчості елементи романтизму, соціальний та побутовий реалізм і навіть модерн, прерафаеліти сформувавши власне осмислення мистецтва і вплинули на його подальший розвиток вже в ХХ столітті. Прерафаелізм став початком перелому у британському академічному мистецтві, тому він є важливим для осмислення готовності традиційного та консервативного англійського суспільства до змін не лише в соціальній та промисловій, а й в культурній сфері.

Мета дослідження – вивчення процесів сприйняття прерафаелітів вікторіанським суспільством другої половини ХІХ ст. Це дозволить проаналізувати вікторіанське суспільство, його стан та готовність сприймати інновації] на етапі модернізаційних перетворень та пошуків нових смислів в умовах розвитку суспільства в епоху вікторіанського консерватизму та традиціоналізму.

«Братство прерафаелітів» утворилося у 1848 році, і це був дуже важкий час для всієї Європи: суспільство переживало процес трансформації, складалася нова система відносин. Не дивлячись на те, що 1840-х роках відбулося багато змін у соціально-політичній сфері, вікторіанське суспільство залишалося досить традиційним та консервативним, і тому поява прерафаелітів викликала справжню революцію в англійському мистецтві.

До прерафаелітів відносять Джона Еверетта Мілле, Д. Г. Росетті, Медокса Брауна, В. Г. Ганта, Едварда Берн-Джонса, Вільяма Морріса, Артура Г'юза, Вольтера Крейна, Джона Вільяма Вотергауса та інших [1, с. 240]. Вони писали свої картини на релігійні, літературні та історичні теми. Відтворюючи сцени тогочасного побуту, прерафаеліти намагалися дати моральний коментар щодо тих відносин, які спостерігали [3, с. 116].

Метою прерафаелітів стало підвищення значення образотворчого мистецтва. Прерафаеліти звернулися до стилістики епохи Раннього Відродження та Пізнього Середньовіччя, що увібрали у себе досягнення англійського живопису. Також прерафаеліти протидіяли академізму, який панував на той час у мистецтві [2, с.66].

Визначальною рисою творчості прерафаелітів став історизм. В середині ХІХ ст. в Англії змінився спосіб життя та духовні цінності. Це підштовхнуло суспільство до переосмислення сенсу історії, і прерафаеліти намагалися відшукати у минулому сенс сьогодення. Антиакадемічний бунт прерафаелітів на ґрунті консервативної Англії був досить авангардним, незважаючи на готовність художників повернутися до минулого. Рух прерафаелітів став одним із найоригінальніших втілень історизму в живописі.

У своїх творах прерафаеліти неодноразово висвітлювали соціальні проблеми вікторіанської Англії. Незважаючи на критику з боку суспільства, прерафаеліти продемонстрували своє прагнення та вміння привернути увагу публіки до реалій суспільного життя.

Вікторіанське суспільство не відразу прийняло прерафаелітів і спочатку (на початку 1850-х років) навіть організувало сильну відсіч в особі консервативних критиків, зокрема відомого англійського письменника Чарльза Діккенса.

Таке ставлення до творчості прерафаелітів можна пояснити вічним небажанням суспільства до змін. Публіка, яка століттями, починаючи з епохи Відродження, бачила лише класицистичні роботи, вже мала усталений смак і не хотіла змінювати своє сприйняття мистецтва. Нова композиція, колористичні рішення і тематика картин, новий погляд художників на вічні теми – усе це глядачеві потрібно було переосмислити, відмовитися від свого колишнього, класицистичного досвіду, що робилося з великим протестом і небажанням.

Прерафаеліти передусім виділялися своїм невдоволенням станом занепаду англійського живопису того часу. Тому їх метою стало підвищити значення образотворчого мистецтва, повернувшись до мистецтва XV століття. Вони звернулися до стилістики епохи Раннього Відродження та Пізнього Середньовіччя, використовуючи досягнення англійського живопису [4, с. 267].

Заслуга прерафаелітів полягає в тому, що вони вперше у англійському мистецтві приділили серйозну увагу соціальним проблемам сучасного вікторіанського суспільства. Одна з них — проблема праці та трудової людини. Ця тема зовсім була відсутня у творах членів Академії мистецтв, які часто зверталися до міфологічних тем, які були далекими від реального життя.

Для багатьох творів прерафаелітів характерна тенденція до реалізму, що проявляється, зокрема, у зверненні до соціальних тем, зображенні робочих сцен, образів робітників. Це «Дробильник каменів» Джона Бретта, «Робота» та «Прощання з Англією» Форда Медокса Брауна та «Залізо і вугілля» Вільяма Скотта [5, с. 57].

Однією з найскладніших проблем Великобританії XIX століття була еміграція. До 1840-х років у країні відчувалися всі ознаки депресії. Невипадково цей період називають "голодним" десятиліттям. Картина «Прощання з Англією» (1855 р.) Ф. Брауна присвячена такому явищу англійського життя середини XIX століття, як масова еміграція людей. Цей сюжет був дуже актуальним для Англії того часу: багато англійців у пошуках роботи та засобів до існування вирушали, наприклад, до Австралії чи Америки [5, с. 22].

Ще однією соціальною темою, яка була присутня в картинах прерафаелітів «першого покоління», була тема «пропащої жінки», тих, хто через певні обставини стали утриманками або повіями.

Вікторіанське суспільство було одержиме етичними проблемами, постійно звертаючись до проблеми морального занепаду у таких формах, як позашлюбні зв'язки, проституція та позашлюбні діти. І хоча вони були невід'ємною і значущою частиною англійського суспільства, вікторіанське мистецтво завзято ігнорувало їх, вдаючи, що цих жінок взагалі не існувало. Прерафаеліти одними з перших звернулися до теми «пропащої жінки» у своїй творчості без моралізаторства. Картина «Пробуджений сором», яку написав В. Хант у 1853 р. присвячена темі жінки, яку утримував багатий чоловік. Ф. Браун розвинув тему морального занепаду у незакінченому творі «Візьміть свого сина, сер» (1851–1857 рр.). Художник звернув увагу на те, що в цій комплексній проблемі є дві «діючі особи», а не одна: не лише «занепала жінка», яка стала об'єктом засудження суспільства, а й чоловік, який, на рівні з нею «взяв участь» у гріхопадінні і повинен був взяти на себе відповідальність за нього [5, с. 63].

Також можна згадати й інші твори прерафаелітів, в яких порушуються соціальні проблеми вікторіанської Англії: наприклад, «Сліпа» (проблема безпритульних та дітей-інвалідів) та «Дочка дроворуба» (проблема позашлюбних дітей) Дж. Мілле, «Недбайливий пастух» (відображення тодішніх англійських дебатів про релігію) В. Ханта.

Отже, незважаючи на те, що подібні сюжети у творах прерафаелітів були скоріше епізодами, «вікторіанські бунтарі» продемонстрували своє прагнення та вміння привернути увагу публіки до реалій суспільного життя. Соціальна тема у творчості прерафаелітів дуже важлива. Вона показує їх зв'язок з пошуками гуманістичного ідеалу та впевненістю, що краса може не лише врятувати світ, але й змінити та покращити його.

Цінність прерафаелізму полягала не тільки у появі художніх шедеврів. Це було широке явище, що охопило різні сфери творчої діяльності. Прерафаеліти заявили про себе в живописі, графіці, скульптурі, літературі та декоративно-ужитковому мистецтві. Хвиля захоплення прерафаелітами захопила такий величезний простір, що тепер ніхто не може визначити точку, де починається і закінчується вплив прерафаелітів на мистецтво.

Отже, прерафаеліти дали розвитку мистецтва вікторіанської доби свій варіант світогляду. Братство прерафаелітів та «молодше покоління» прерафаелітів відчували потребу в тому, щоб принести в живопис критичний погляд на сучасність. Прерафаеліти спробували направити смак публіки в нове русло через створення чистих образів та правдиве зображення природи, на противагу умовностям академічного живопису. Це цілісний пошук

оригінальності більш простим способом, ніж той, що практикувався з часів занепаду італійського мистецтва в Середньовіччі.

Оцінка історичної спадщини прерафаелітів досить суперечлива та неоднозначна, але в соціокультурному розрізі тема є актуальною і перспективною для подальших досліджень.

Сьогодні, на тлі колосальних змін, що відбулися у мистецтві ХХ–ХХІ століть, мистецтво прерафаелітів може здатися не надто сміливим чи авангардним. Але немає жодних сумнівів у тому, що прерафаеліти стояли біля витоків змін, які зрештою привели до сучасного мистецтва.

Бібліографічні посилання

1. Нісевич С. І. «Прерафаелітське братство» і «Молода муза» в типологічному аспекті. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Філологічна.* 2012. Вип. 27. С. 240–243.
2. Новак С. В. К вопросу о влиянии прерафаэлитов на творчество О. Уайльда (на примере романа «Портрет Дориана Грея»). *Вестник Новгородского государственного университета.* №41. 2007. С. 65–67.
3. Польщак А. Л. Прерафаеліти та літературне християнське відродження у Великій Британії. *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство.* 2022. С. 115–119.
4. Прерафаеліти. *Літературознавча енциклопедія* : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2 : М – Я. С. 267.
5. Шестаков В. Тайное очарование прерафаэлитов. Москва: Белый город, 2011. 240 с.

Власюк Віктор Русланович,

*студент 4 курсу факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ІМПЕРАТОР ХІРОХІТО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЕВОЛЮЦІЮ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЯПОНІЇ (1926–1937)

Історія Японії традиційно привертає увагу дослідників. Нині ця країна є одним з помітних гравців міжнародних відносин, має свої вагомні економічні і культурні здобутки тощо. Особливу увагу вчених-істориків привертає міжвоєнний період японської історії, коли ця країна проводила агресивну зовнішню політику, що різко контрастує з сучасною миролюбністю цієї острівної держави. З іншого боку, одним з традиційних сюжетів японістики є вивчення життя і діяльності важливих постатей японської історії, їх ролі в житті країни.

Метою дослідження є аналіз впливу імператора Хірохіто (1926–1989) на еволюцію зовнішньої політики Японії (1926–1937).

Актуальність даного дослідження визначається необхідністю комплексного вивчення історії Японії, а також специфічною роллю імператора країни, який нині визначається її сучасним законодавством як символом країни, а не повновладним керівником.

Аналіз останніх досліджень. Вплив імператора Хірохіто на розвиток зовнішньої політики Японії донині залишається предметом дискусій серед істориків. Так, англomовна історіографія представлена чисельними біографічними дослідженнями постаті Хірохіто, як от роботи Герберта Бікса [4], Хати Ікухіто [3], Петера Ветцлера [11] та Стефана Ларджа [8]. Допоміжними в цьому сенсі є праці з військової історії та історії дипломатії Японії, як от дослідження таких авторів, як Іана Ніша [5], Джона Куена [7], Джона Стефана [6] та Ріджі Хатторі [9]. Джерельна основа нашої роботи представлена як політичними промовами [1; 2], так й іншими документами, зокрема текстом знаменитого «Меморандуму Танаки» (1927 р.) [10].

Імператор Хірохіто у віці 25 років зійшов на трон після смерті батька Тайшю 25 грудня 1926 року. Його правління прозвали періодом «Шьова», що буквально означає «просвітлений мир». Він обіцяв дотримуватись конституції та культивувати успадковані чесноти і зберігати недоторканими славні традиції [4, р. 171–172]. В одному з рескриптів (чокуго) той передбачав світле майбутнє Японії під час свого правління [8, р. 3]. З одного боку, імператор мав повну інформацію про всі сфери життя країни від підданих, а з іншого, був конституційним монархом [4, р. 178–180].

В сусідньому Китаї з 1924 року відбувалась боротьба між Чаном Чзолінем і Чаном Кайші. Така нестабільність шкодила інтересам Японії в Маньчжурії. Новий прем'єр-міністр генерал Танака Гіічі 27 травня відправив до Шаньдуна експедицію «для захисту японського населення», але вона була не довготривалою [5, р. 58–59]. В промовах за 25 і 26 квітня 1928 р. Танака зауважив, що приводом є захист японського населення [1, 2].

У квітні 1928 року Танака санкціонував друге розгортання військ. Це призвело до зіткнення з військами Чана Кайші на захід від Циндао. Цзинаньський інцидент призвів до того, що уряд Танаки у відповідь пішов на ще більші кроки та запровадив третє розгортання у Шаньдуні [9, р. 160].

Імператор та його придворні були стурбовані такою політикою Танаки, бо ж ще при вступі на посаду останнього імператор попереджав його про обережність у відносинах з об'єднавчим рухом в Китаї. Хоч імператор був інших поглядів, але був вимушений санкціонувати експедиції Танаки і водночас був готовий до таких рішень задля відстоювання інтересів Японії [8, р. 35].

В червні 1928 року Чжан Цзаолін з мукденської кліки був підірваний в потягу. Стало відомо, що виконавцем замаху був підрозділ Квантунської армії. Танака запевняв, що винні понесуть суворе покарання, але через тиск з боку армії винні його не зазнали. Це призвело до того, що імператор Хірохіто оголосив Танаці догану, а потім і відставку всього кабінету міністрів у липні 1929 року [9, р. 160, 170].

Хірохіто справді був роззлучений спробою прикрити армійських радикалів. З публікацією в 1990 році його «монологу» 1946 року стало відомо, що в 1929 році він прямо попросив Танаку піти у відставку [11, р. 162].

З іншого боку, існують дискусії з приводу існування так званого «Меморандуму Танаки», який був поданий Танакою Гіічі імператору Хірохіто 25 липня 1927 року. В цьому документі було викладено програму економічного проникнення Японії до Маньчжурії, Китаю та Монголії, що мало підготувати Японію до підкорення Азії та Європи. Вперше цей меморандум був опублікований китайцями в 1929 році і тези, як звучали в цьому тексті, певною мірою збігались з політикою Японії цього і наступного часу. [6, р. 733]. Тому доволі агресивно звучать тези з тексту, як, наприклад: «Історично Маньчжурія та Монголія не є володіннями Китаю» [10, р. 6].

Текст меморандуму набув розголосу лише після публікації 24 вересня 1931 року в «The Spina Critic». Саме друге видання зацікавило багатьох читачів на тлі агресії Японії в Маньчжурії. Але, за свідченням очевидців та згідно тексту протоколів, відомо, що про такий текст чи подібні тези взагалі не йшлося на Східній конференції, на якій нібито її представив Танака. На сьогодні існує думка, що цей «меморандум» є фальсифікацією з огляду на різні ознаки: купа стилістичних невідповідностей, фактичних помилок і внутрішніх суперечностей [6, р. 737–738, 740].

Хірохіто хоч і виявляв інтерес до зовнішньої політики, але його ресурс був направлений на зовнішню, а в зовнішній політиці зберігався дух примирення. Про це свідчать укладення пакту Келлога-Бріана у серпні 1928 року та Лондонського військово-морського договору у квітні 1930 року [4, р. 202].

Головним делегатом на Лондонській морській конференції був Вакацукі Сейдзіро. В результаті перемовин 13 березня була вироблена компромісна формула, і Сейдзіро, підтриманий імператором, 22 квітня заявив, що «Японія з радістю погодилася на цей договір». Він був підписаний того ж дня і мав залишатись чинним до 31 грудня 1936 року [5, р. 67-68].

Розглядаючи суперечки довкола договору, який був ратифікований таємною радою 1 жовтня 1930 року, імператор переклав всю роль та відповідальність на уряд. В цьому сенсі простежується обережність імператора в порівнянні з подіями 1928–1929 рр. В якомусь сенсі, саме після 1930 року

почало простежуватися зменшення впливу імператора на державні справи [8, р. 44–45].

З ініціативи військових офіцерів Ісівари Кандзі та Сейшіро Ітагакі в 1931 році відбувся вибух поблизу японського гарнізону в Мукдені вздовж залізниці, подальше звинувачення та реалізація агресивного плану без консультацій з Токіо. А на початку 1932 р. Маньчжурія була приєднана до Японії, та було проголошено державу Маньчжоу-го на чолі з останнім імператором династії Цин Пу І, а Японія в 1933 р. вийшла з Ліги Націй. [7, 185–187].

Хоча ще до початку інциденту 1931 року імператор зробив велику кількість зауважень чиновникам з приводу дисципліни у військах, це не дало свого поштовху, і відтак не ясно, чим саме керувався імператор: справедливістю чи престижем імператорського двору. Та в цілому занепокоєння Хірохіто були непослідовними. 21 вересня 1931 року імператор сказав міністрам армії і флоту, що не можна допустити розширення конфлікту, але командувач Квантунської армії Хондзьо Сігеру не дотримувався вказівок з Токіо [11, р. 169–172].

Показовими в цьому сенсі є спроби перевороту в Японії 26 лютого 1936 року, здійснені молодшими офіцерами. Хоча він і зазнав поразки, та спонукав суспільство, військових та інших чиновників до радикального та агресивного мислення [7, р.190–191]. Ще більш важливим є те, що не зважаючи на ранній час (05:40) та обставини, імператор швидко проявив свою волю та наказав негайно придушити переворот. Водночас, імператора переповнювало нерозуміння того, що відбувалось. Разом з тим він розумів свою силу та наслідки своїх рішень [3, р.18–20].

Отже, вплив імператора Хірохіто на розвиток зовнішньої політики міжвоєнної Японії був неоднозначним: з одного боку він був верховним головнокомандувачем країни, з іншого, поступово втрачав свій реальний вплив. А вже з 1937 року, з початку другої японо-китайської війни, імператор буде перебувати у більш важкому положенні, і його вплив зменшуватиметься.

Бібліографічні посилання

1. 第55回帝国議会（特別会）における施政方針演説 / Політична промова на 55-му імператорському сеймі (спеціальна сесія, 1928. 04. 25). URL. <https://worldjpn.net/documents/texts/pm/19280425.SWJ.html>. (дата звернення: 29. 04. 2023).
2. 第55回帝国議会（特別会）における施政方針演説 / Політична промова на 55-му імператорському сеймі (спеціальна сесія, 1928. 04. 26). URL. <https://worldjpn.net/documents/texts/pm/19280426.SWJ.html>. (дата звернення: 29.04.2023).

3. Hata. I. Hirohito: The Showa Emperor in War and Peace. Global Oriental, 2007. 288 p.
4. Herbert P. Bix. Hirohito and the Making of Modern Japan. New York: Harper Collins Publishers, 2000. 800 p.
5. Ian Nish. Japanese Foreign Policy in the Interwar Period. Westport and London: Praeger, 2002. 212 p.
6. John J. Stephan. The Tanaka Memorial (1927): Authentic or Spurious? Cambridge University Press. Modern Asian Studies. Vol. 7. No. 4 (1973) Pp. 733-745.
7. John T. Kuehn. A Military History of Japan: From the Age of the Samurai to the 21st Century. Santa Barbara, CA: Praeger, 2014. 299 p.
8. Large S. S. Emperor Hirohito and Show Japan: A Political Biography. London: 1992. 262 p.
9. Ryuji Hattori. Japan at war and peace: Shidehara Kijūrō and the making of modern diplomacy. Canberra, ACT, Australia: Australian National University Press, 2021. 362 p.
10. Secret memorial concerning Manchuria, Mongolia, China, USA and the world / submitted by General Tanaka to the Japanese Emperor in 1927. Special Collections & Archives, Queen's University Belfast; Shanghai: China Critic: 1927. 11th ed. 42 p.
11. Wetzler P. M. Hirohito and War: Imperial Tradition and Military Decision Making in Prewar Japan. University of Hawaii Press, 1998. 294 p.

Карпович Андріана Іванівна,

*студентка 4 курсу факультету історії та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

НАРОСТАННЯ СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ ЧЕХАМИ ТА СЛОВАКАМ У 1970–1980-Х РОКАХ

1. «Політика нормалізації». Окупація Чехословаччини військами ОВД зупинила спроби соціалістичних реформ у країні і дозволила кремлівському керівництву зберегти «радянську імперію» у Східній Європі; на засіданні ЦК у квітні 1969 року А. Дубчека було звільнено (і призначено головою Федеральних національних зборів), а Г. Гусака було обрано Першим секретарем ЦК КПЧ.

Програма «нормалізації», запропонована керівництвом на чолі з Г. Гусаком, по суті, передбачала повернення до неосталіністських методів управління. Вона передбачала відновлення єдності партії та повернення їй керівної ролі в суспільстві на «марксистсько-ленінських засадах»; посилення функціонування соціалістичної держави як органу влади робітничого класу і трудящих; вирішення нагальних соціально-економічних проблем; визнання відносин з Радянським Союзом і країнами соціалістичної співдружності пріоритетними у зовнішньоекономічній сфері [1, с. 126].

Ці напрями політики були закріплені не лише в наступних партійних рішеннях, а й у відповідних законодавчих актах, і стали основою для зміцнення суспільства в цілому. Реформаторів Празької весни тепер називали «контрреволюціонерами», «правими ревізіоністами» та «антисоціалістичними силами».

На пленарному засіданні ЦК КПЧ у травні 1969 року було вжито заходів для відновлення керівної ролі партії в усіх сферах життя суспільства, очищення партії від «ревізіоністів», скасування економічних реформ 1968 року та зміцнення «інтернаціональних» відносин з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами. З Центрального комітету було виключено сім членів, у тому числі Ф. Кригеля, О. Шика та Я. Спачека. Майже півмільйона «неблагонадійних» членів було виключено з КПЧ під приводом обміну партійних квитків. Чистки також відбулися в молодіжних, профспілкових та інших організаціях.

У грудні 1969 року в Празі відбулася зустріч чехословацьких діячів культури, на якій режим продовжував чинити тиск на непримиренні чеські творчі спілки. Щоб заспокоїти бунтівну інтелігенцію, влада вирішила заборонити професійну діяльність тих, хто активно підтримував реформи; кожен четвертий професор втратив роботу. З різних структур АН ЧССР було звільнено 1,2 тис. наукових працівників та закрито п'ять інститутів. Припинили існування літературні та культурні журнали, а 117 письменників взагалі позбулися права публікації своїх творів. Майже сорок відсотків працівників театральних закладів стали безробітними. Судових переслідувань зазнали письменники Л. Вацулик, В. Гавел, П. Кугут, журналісти Й. Гохман, М. Юнгман та ін. Багато діячів культури мусили стати вантажниками, кочегарами тощо. За рік, який пройшов після окупації, з країни емігрувало майже 140 тис. осіб [2, с. 70].

Разом з «нормалізацією» економічного і соціального життя відбулося відродження адміністративно-бюрократичних методів управління і політичних репресій проти прихильників Празької весни: лише з КПЧ було виключено близько 500 000 осіб, які втратили партійні квитки, а також роботу і соціальне забезпечення. Деяких понизили в посаді, а інших звільнили, оскільки вони були дискредитовані. Технічний персонал, кваліфіковані робітники, науковці, лікарі, журналісти, письменники та актори стали кочегарами, вантажниками, прибиральниками, мийниками вікон та конторськими працівниками нижчого рівня.

2. Розгортання громадського опозиційного руху.

Економічна стагнація, ідеологічний тиск з боку правлячої партії та переслідування вільних ідей призвели до стихійного опору серед інтелігенції. Спочатку заарештовували лише інтелектуалів-дисидентів з найближчого

оточення лідерів «Празької весни», а згодом це коло розширилося. Однак, починаючи з 1976 року, самвидавні публікації розкрили масштаби репресивних дій проти опозиції. Тоді ж з'явилися перші напівлегальні правозахисні організації, які інформували громадськість про репресії та порушення прав людини. Вся ця діяльність виходила з підсумків Народи з безпеки та співробітництва в Європі і підписаного 1 серпня 1975 р. у Гельсінкі «Заключного акту» [3, р. 198].

Важливою подією в Чехословаччині стала публікація декларації («Хартії») на початку січня 1977 року, яка містила не лише критику існуючої політичної системи, але й конструктивні пропозиції щодо демократизації суспільства. Серед 248 підписантів Хартії були В. Гавел, Л. Вацулик, Й. Гаек, які закликали до дотримання прав людини і політичних свобод. Незважаючи на переслідування, ініціатори опозиційного руху швидко стали шанованими лідерами опору в очах громадськості [4].

Загалом, у 1980-х роках вже існувало кілька різних груп громадянської опозиції, головним чином рух «Хартія 77», за участю яких було підготовлено звернення під назвою «Декілька слів». У ньому містився заклик до влади розпочати діалог щодо здійснення демократичних змін у країні: широка кампанія збору підписів вимагала звільнення В. Гавела, заарештованого в січні 1989 року, а в червні того ж року представники клубу «Відродження» вимагали звільнення політв'язнів, свободи громадських рухів та проведення дебатів з ключових питань національної історії. Восени 1989 року кількість підписів під назвою «Декілька слів» сягнула 40 000. У цей період опозиційний рух спирався на підтримку «мовчазної більшості» чехословацького суспільства. Внутрішня ситуація була критичною.

Активно діяли в Словаччині групи економістів і соціологів, які включилися в обговорення програми «Словаччина в 2010 році». В опублікованих статтях вони гостро критикували становище Словаччини в складі Чехословаччини, говорили відверто про чеський гніт, викривали режим, який прирік країну на відсталість, відірвав її від Європи і світу, відверто заявляли, що в Чехословаччині назрівав соціальний вибух [5, с. 10].

Бібліографічні посилання

1. Криль М. М. Історія Словаччини: навч. посібник. Львів: В-цтво Львівськ. ун-ту ім. І. Франка, 2006.
2. Мотрук С. М. З історії дисидентського руху в Чехословаччині (70-ті – середина 80-х рр.). *Питання нової та новітньої історії: Міжвід. наук. зб. Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка*. Вип. 42. Київ, 1996.

3. Bugajski J., Pollack M., East European Fault Lines: Dissent, Opposition and Social Activism. San Francisco-London: Westview Press, 1989.

4. Promeny Pražského jara 1968–1969. Sbornik studii a dokument. Uspom. J. Pecka, V. Preiss. Brno: Doplněk, 1993. 446 s.

5. Юрійчук Ю. Національний фактор у суспільно-політичному розитку Чехії та Словаччини (1989-середина 90-х рр.). Чернівці: Чернівецький державний університет, 2000.

Івасюта Юлія Василівна,

*студентка 2 курсу факультету історії, політології
і міжнародних відносин*

*Прикарпатського національного університету
ім. В. Стефаника*

СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ У ДЕКОЛОНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ США ТА УКРАЇНИ В 2022–2023 РР.

До лютого 2022 р. декомунізаційні процеси в Україні мали доволі високі показники. Щоправда в більшості випадків вони стосувались перейменування вулиць, в окремих випадках населених пунктів чи навіть військових частин. З приводу монумента в честь радянського маршала Г. Жукова в Харкові виникали численні дискусії в соціумі, яке ще довго було якщо не проросійське, то доволі «совкове». Через цей та сотні інших випадків промальовувалися чіткі впливи технологій «руського мира». Безумовно, що і активна проросійська політика ОПЗЖ, партії Шарія та інших проросійських сил, зокрема діяльність мерів Харкова та Одеси, відтягувала дуже потрібні речі стосовно очищення громадського простору від пережитків колоніального минулого.

У часи пандемії питання про деколонізацію, на наш погляд, вийшло на нові рейки. Після вбивства темношкірого кримінального злочинця в Техасі Дж. Флойда весною 2022 р., для багатьох захисників прав афроамериканців знайшлися формальні приводи боротьби з монументами шанувальникам рабовласництва. Даний крок у південних штатах США був розцінений як спроба деколонізувати південь від пережитків расових обмежень і сегрегації. Насамперед, це стосувалося погрудь чи скульптур на честь генералів і політичних діячів КША (конфедератів). Даною ситуацією на свою користь зміг скористатися Джо Байден протягом всієї виборчої кампанії 2020 р. Зазначимо, що понад 160 пам'ятників і меморіалів Конфедеративним Штатам Америки (КША) та пов'язаним із ними діячам були демонтовані з громадських місць у

Сполучених Штатах, усі, крім п'яти, починаючи з 2015 р. В окремих випадках, ці акції провадились державними та місцевими органами влади, але більшість були знесені протестувальниками [5].

Понад 700 таких пам'ятників і меморіалів було створено на громадських землях, переважна більшість – на півдні США в епоху законів Джима Кроу з 1877 по 1964 рр. Зусилля щодо їх усунення посилилися після стрілянини в церкві в Чарльстоні в 2015 році, мітингу організації Unite the Right у 2017 р. та вбивства Джорджа Флойда в 2020 р. Водночас, у Сполученому королівстві цей абсурд дійшов до того, що ледь не було знищено провокаторами монумент на честь двічі прем'єра Великобританії сера Вінстона Черчилля. Тобто деколонізація на Заході носила доволі двозначний характер і не була справжньою деколонізацією [6]. Тим не менш, після того, як у 2021 р. було демонтовано або перейменовано 73 пам'ятники Конфедерації, тепер у США залишилося 723 [5].

Разом із тим, вона відкрила і нові можливості для врегулювання проблем з адміністративним поділом в США. Зокрема, 22 квітня 2021 р. палата представників США схвалила законопроект про створення на базі округу Колумбія 51-го штату. Цілком ймовірно, що він буде названий на честь борця за права темношкірих Фредеріка Дугласа. Як саме буде названий штат – невідомо. Є варіанти як штат Дуглас, так і Співдружність Дугласа і т. д. [7].

В Україні в рамках закону про декомунізацію в 2016 р. свої назви змінили два обласних центри – Кіровоград став Кропивницьким, а Дніпропетровськ став Дніпром. Однак, процес щодо перейменування областей, де розміщені ці міста на честь більшовиків Г. Петровського (Дніпропетровська) та С. Кірова (Кіровоградська) не є закінченим. Він був розпочатий ще у лютому 2019 р. за каденції ВРУ VIII скликання ухвалили відповідне рішення щодо ребрендингу – Кіровоградська область мала стати Кропивницькою, а Дніпропетровська Січеславською. Незважаючи на ухвалені рішення парламенту та рішення Конституційного суду України про те, що така ініціатива не є порушенням Конституції і законодавства в цілому, перейменування і другого читання станом на 2023 р. і досі не відбулось. Ми не виключаємо, що процеси по деколонізації в Україні і в тому числі зі змінами до конституції пришвидшаться. Це стане можливим після ухвалення 21 березня 2023 р. законопроекту №7253, котрий забороняє іменувати географічні об'єкти назвами на честь символів росії [3].

Чому це важливо? Справа в тім, що російське повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. докорінно змінило в Україні ставлення до залишків російської та радянської культури. Слово «декомунізація», яке стало дратівливим для кремлівського диктатора в його зверненні в перші години нападу, стали не погрозою, а закликком ще більше її посилити самим українцям. Це відбувалося на тлі активних бойових дій та бомбардувань території України російськими

військами [2]. Звичайно, що ми не можемо в повному обсязі досягнути всіх причин та наслідків нового витoku декомунізації після початку повномасштабної війни у 2022 р. На це вплинула як російська агресія, заклики «бункерного щура» (путіна), та й загалом ворожа пропаганда. Тому й не дивно, що досліджуваний нами процес з 2022 р. трансформувався з декомунізації в деколонізацію. В даному випадку ми говоримо про дерусифікацію, яка була розпочата тільки в 2014 р. Без початку справжньої війни та загрози зникнення держави, вона, на нашу думку, б не відбулась.

Уважаємо, що протягом 2022 р. дерусифікація мала місце лише на просторах соцмереж, відеохостингів, через кіно, продукти ЗМІ, ініціативи щодо антипропаганди від блогерів і громадських активістів та освітні програми. З лютого 2022 р. в Україні стає все менше людей, які в побуті вживають російську мову і поступово переходять на українську [1, арк. 2].

Найдинамічніше такий процес триває в Києві, Харкові, Одесі і поступово охоплює усі регіони, де колись панувала російська імперія. В рамках цього ж руху було розпочато новий тренд – пушкінопад, який прийшов на заміну уже не актуальному лєнінопаду. Вперше погруддя Пушкіну було зруйновано природою ще у м. Золочів на Львівщині влітку 2018 р. «Першого» Пушкіна було демонтовано 7 квітня 2022 р. у м. Мукачево Закарпатської області. Слідом за ним естафету перейняли такі міста як Тернопіль, Житомир, Кролевець, Кременчук, Чернівці, Чернігів, Краматорськ та інші міста України. Загалом, за 2022 р. було знесено 28 Пушкіних, 9 Горьких, 4 Островських і т. д. Саме тому, можна погодитись з думкою В. В'ятровича про те, що Україна позбавляється ворожого маркування території і повертає собі державну ідентичність [4].

Доволі дискусійною була проблема щодо демонтажу монумента Катерини II у Одесі. Війна довкола комплексу скульптур на честь засновників Одеси тривала ще з 2007 р. на громадському, а з 2012 р. – на судовому порядку. Урешті 28 грудня 2022 р. Одеса остаточно позбулась цього імперського символу. Однак, великою проблемою залишається подальша доля найстарішого в Україні погруддя на честь О. Пушкіна в Одесі, який розміщений на Приморському бульварі перед міськрадою [2]. Незважаючи на окремі звернення активістів до кабміну та міністерства культури, його доля буде вирішена тільки через рішення обласної ради в Одесі. Окрім Пушкінопаду, активно демонтуються з публічних місць і монументи на честь російського полководця О. Суворова [1, арк. 3].

Отже, ми можемо говорити про те, що західна деколонізація 2020–2023 рр. стосується більше боротьби за права темношкірого населення, ніж звільнення від колоніального минулого. Боротьба не відбувається за звільнення від пережитків іноземної держави, а скорше спроба переосмислити значення історичних постатей у США та Європі для національної історії. У випадку з Україною

відбувається реальне очищення від спадщини колоніального минулого. В 2015 р. було ухвалено окремий пакет законів про декомунізацію, весною 2023 р. стають актуальними законопроекти про дерусифікацію як частину деколонізації України від російського впливу.

Бібліографічні посилання

1. Інтерв'ю з Вадимом Поздняковим, головою ГО «Світанок» та одним із головних громадських декомунізаторів України в 2014–2023 рр. Записане Ю. Івасютою 17 січня 2023 р. в м. Івано-Франківськ в письмовій формі. 3 арк.
2. Тотальна дерусифікація: які пам'ятники в українських містах знесли у 2022 році. *Слово і діло: культура*, 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/03/infografika/kultura/totalna-derusyfikacziya-yaki-pamyatnyku-ukrayinskyx-mistax-znesly-2022-roczy>
3. Ухвалили закон, що заборонив пов'язані з росією географічні назви. *Читомо*, 2023. URL: <https://chytomo.com/ukhvalyly-zakon-shcho-zaboronyv-pov-iazani-z-rosiieiu-heohrafichni-nazvy/>
4. Шевченко О. В'ятрович про те, чому «пушкінопод» є природною реакцією українців. *Радіо Свобода: Політика*, 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vyatrovych-pro-te-chomu-pushkinopad-ye-pryrodnoyu-reaktsiyeyu-ukrayintsiv/32137426.html>
5. 73 Confederate monuments were removed or renamed last year, report finds. *CNN*, 2022. URL: <https://edition.cnn.com/2022/02/02/us/confederate-monuments-removed-2021-whose-heritage/index.html>
6. Black Lives Matter protest: Why was Churchill's statue defaced? *BBC*, 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/av/uk-england-london-52972531>
7. Cowan R.U.S. House passes bill to make Washington, D.C., the 51st state. *Reuters*, 2021. URL: <https://www.reuters.com/world/us/us-house-passes-bill-make-washington-dc-51st-state-2021-04-22/>

Баланда Михайло Владиславович,

студент 1 курсу магістратури історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

РЕЛІГІЙНИЙ СИНКРЕТИЗМ У МЕКСИЦІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

В українській історіографії феномен релігійного синкретизму в Мексиці висвітлений слабо, натомість він є актуальним для розуміння не тільки латиноамериканського суспільства, його специфіки, а й українського.

Дослідження цього феномену відкриває можливості для порівняльних досліджень.

Мета дослідження – охарактеризувати явище синкретизму традиційних вірувань та католицизму в сучасній Мексиці на прикладі релігійного свята «День мертвих».

Вітчизняна, радянська та зарубіжна історіографія з цієї проблематики має певну традицію [1; 2; 6–9;], яка пов'язана з вивченням і публікацією джерел. Завдяки пошукам нам доступні твори Бартоломео де Лас-Касаса, Берналь Діас дель Кастильо, Бернардіно де Саагуна та листи Ернана Кортеса. Значний внесок в ацтекознавство здійснили наші співвітчизники С. А. Купрієнко та В. М. Талах [11–14].

Для початку визначимося з термінами. Релігійний синкретизм – це процес змішування різних релігійних вірувань та практик, що відбувається, коли дві або більше релігій взаємодіють між собою. Це може статися з різних причин: політичних, культурних, соціальних або історичних. У процесі релігійного синкретизму можуть змінюватися релігійні практики та ритуали, додаватися нові боги або святі, або ж утворюватися нові релігійні групи [10].

Виходячи з чітко окресленого терміну, в контексті обраної теми треба зазначити, що в релігійний синкретизм в сучасній Мексиці є поєднанням католицьких вірувань та доколумбової релігії ацтеків, що сталося в результаті складних історичних та культурних причин. Витоки релігійного синкретизму лежать в далекому XVI ст., коли військовий похід Ернана Кортеса обернувся для ацтекської імперії повною військовою поразкою. Саме ця сторінка історії майбутньої Мексики є вирішальною. В рамках поданої теми треба зазначити, що військова поразка не означала поразку культуру. Зі встановленням іспанської влади на мезоамериканських землях швидко почалося розповсюдження «істинної віри» та католицької церкви. Такі добровільно-примусові переходи в іншу релігію сприйнялися автохтонним населенням складно [2, с. 45]. Водночас, рівень толерантності католицизму до язичництва ацтеків був мінімальним.

З огляду на предмет доповіді, умови становлення мексиканського релігійного синкретизму в Мексиці заслуговують на більш розгорнуте дослідження, тому зосередимо увагу на його «кінцевий» варіант на початку XXI ст. Зазначимо, що синкретизм так чи інакше проник в усі сфери життя, і спостерігається як в побутовому, так і в релігійному житті сучасних мексиканців. Актуальність теми синкретизму полягає в тому, що в Мексиці частка вірян католицької церкви становить більше, ніж 95%, рівень релігійності мексиканців є доволі високим, церкву відвідує більша частина населення майже щодня [7, с. 123]. Рівень впливу церкви на побутове, соціальне, економічне та політичне життя Мексики є дуже вагомим. Тобто, католицька церква і життя пересічного

мексиканця настільки тісно переплелися між собою, що уявити їх роз'єднаними неможливо.

Вважаю за потрібне розглянути найцікавіші та найголовніші прояви релігійного синкретизму. Необхідно звернути увагу на свята. Свята в будь-якій релігії мають дуже велике значення для вірян. Католицька церква має десятки різних свят з чітким сенсом та значенням. Язичництво давніх ацтеків не є винятком: в цій релігії теж було багато свят, присвячених різним подіям та богам. Багато з цих свят відійшло в історію, але деякі все ж пережили важку сутичку з католицизмом на культурному «полі бою». Саме ці свята та культурні надбання ввійшли в симбіоз з іспанським католицизмом та утворили той самий релігійний синкретизм.

Яскравим проявом синкретизму можна вважати свято під назвою «День Мертвих», яке відзначається 1 та 2 листопада. Окреслимо католицький та язичницький аспекти святкування цього дня.

1 та 2 листопада в католицькій традиції відзначається Свято Всіх святих, яке являє собою день пам'яті всіх шанованих Церквою святих. Термін «Усі святи» охоплює як канонізованих святих, так і тих, хто залишився невідомим за життя. Зазначу, що це свято має найвищий ранг – ранг торжества. Крім того, воно входить до числа так званих «обов'язкових днів», коли всі віряни неодмінно повинні відвідувати месу. У день Всіх святих католики зазвичай відвідують церкву та моляться за своїх померлих родичів та друзів.

Натомість, в традиційній релігії ацтеків існувало свято «Богині Мерців» під назвою Міктекакіуатль, історія свята на честь якої налічує більше ніж 2000 тисячі років. Сенс свята полягає у вшануванні пам'яті мертвих. Саме ці дві традиції та різні культури зустрілися під час вторгнення іспанців на континент. Програвши військові битви, традиційна культура продовжила боротися за своє право на існування, і все ж таки зайняла певну нішу, де утворилося свято під назвою «День Мертвих» [16].

Синкретичне свято відзначається 1 та 2 листопада, як прийнято у католиків. Але вигляд та сенс майже повністю походять від традиційного, язичницького свята. Загалом, свято присвячене мертвим людям, що нібито «відроджуються» в ці дні та відвідують свою родину та найкращих друзів. Ці дні не є сумними, навпаки – це можливість для живих побачитись і поспілкуватися із близькими душами. В цей день люди відвідують кладовища або споруджують у себе вдома певне святилище. Люди зносять туди все те, що любив покійний за життя. Обов'язковою умовою є наявність квітів, фруктів, цукрових черепів під назвою калавера та традиційних фігурок Катріни, що фактично є пережитком тієї самої давньоацтекської богині Міктекакіуатль [2].

Таким чином, «День Мертвих» є унікальним синкретичним святом сучасної Мексики, яскраве поєднання християнської культури та культури ацтеків, явище, що пройшло та витримало довгий 500-річний період, попри насадження католицтва. Давнє вірування перетворилося на свято з частковим збереженням ацтекської автентичності, яке можна спостерігати в наш час.

Бібліографічні посилання

1. Баглай В. Е. Ацтеки: Империя крови и величия. *Энциклопедия «Исчезнувшие цивилизации»*. Москва: Изд-во Терра, 1997.
2. Баглай В. Е. Ацтеки: история, экономика, социально-политический строй (доколониальный период). Москва: Изд-во «Восточная литература» РАН, 1998. 432 с.
3. Бартоломео де Лас-Кас. Кратчайшее сообщение о разрушении Индий. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Las_Kasas/kratk_soobsc.phtml?id=794
4. Берналь Диас дель Кастильо. Правдивая история завоевания Новой Испании. URL: <https://www.indiansworld.org/pravdivaya-istoriya-zavoevaniya-novoy-ispanii.html#.X9mnTPLPzIU>
5. Бернардино де Саагун. Общая история о делах Новой Испании. Книги X–XI: Познания астеков в медицине и ботанике. URL: <https://kuprienko.info/bernardino-de-saagun-s-a-kuprienko-obshhaya-istoriya-o-delah-novoj-ispanii-knigi-x-xi-poznaniya-astekov-v-meditsine-i-botanike/>
6. Брэй У. Ацтеки. Быт, религия, культура. URL: <https://historylib.org/historybooks/Atsteki--Byt--religiya--kultura/>
7. Гуляев В. И. По следам конкистадоров. Москва: «Наука». 1976. 160 с.
8. Кинжалов Р. Белов. А. Падение Теночтитлана. Ленинград.: ГИ МП РСФСР. 1956. 264 с.
9. Кинжалов Р. В. Орел, кецаль и крест: Очерки по культуре Месоамерики, СПб.: «Наука», 1991. 179 с.
10. Кравчук Л. А. Синкретичні релігійні вчення: історія і сучасність. *Релігієзнавство*. 2002. № 4. С. 141–145.
11. Куприенко С. А., Талах В. Н. (редакторы) «Кодекс Мальябекки». URL: <https://kuprienko.info/codice-magliabecchiano-al-ruso/>
12. Куприенко С. А., Талах В. Н. «Кодекс Мендоса». URL: <https://kuprienko.info/codice-mendoza/>
13. Куприенко С. А., Талах В. Н. Мексиканський рукопис 385. «Кодекс Теллеріано-Ременсіс» (із доповненнями з «Кодексу Ріос»). URL: <https://kuprienko.info/codice-mexicano-385-telleriano-remensis-con-codice-rios-codex-azteca/>
14. Куприенко С. А., Талах В. Н. Сказання про Сонця. URL: <https://kuprienko.info/skazaniya-o-solntsah-mify-i-istoricheskie-legendy-naua/>
15. Паркс Г. История Мексики. Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1949. 374 с.

16. Селиванов В. Н. Латинская Америка: От конкистадоров до независимости. Москва: Наука, 1984. 176 с.
17. Alonso de Zorita, Life and Labor in Ancient Mexico: The Brief and Summary Relation of the Lords of New Spain, trans. Benjamin Keen. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1963. 328 p.
18. Cortes, Hernan. The Despatches of Hernando Cortes, the Conqueror of Mexico, Addressed to the Emperor Charles V.
19. Diego Durán, cited in Doris Heyden, «Diego Durán», in Encyclopedia of Mexico, vol. 1, Chicago: Fitzroy and Dearborn, 1997. 421 p.
20. Duran D. The Aztecs: The History of the Indians of New Spain. N. Y., 1964. 382 p.

*Качур Єгор Олегович,
студент 4 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

ВЕЛИКА СТІНА І СПІВПРАЦЯ КИТАЮ І ЮНЕСКО З ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ СВІТОВОЇ СПАДЩИНИ

Велика стіна у Китаї – пам'ятка світового значення, яка є важливим об'єктом наукових досліджень та туризму, як внутрішнього, так і зовнішнього. Збереження цієї пам'ятки, зважаючи на її вік та масштаб, становить серйозну проблему для китайської влади. Включення Стіни до Списку світової спадщини ЮНЕСКО дозволило залучити відому організацію до процесу збереження відомої пам'ятки історії та культури.

Мета цієї доповіді – дослідити взаємодію китайської влади і ЮНЕСКО щодо збереження і підтримання в належному стані Великої китайської стіни. Основу джерельної бази дослідження склали документи Державної ради КНР і ЮНЕСКО [1; 4]. Найбільш інформативними є щорічні звіти про стан збереження пам'ятки на офіційній сторінці [2]. Узагальнення про стан збереженості, загрози руйнації споруди, заходи по відновленню, що проводяться різними організаціями, відображені у публікаціях Мін Мін Су [3] та Раїна Тана [5].

Головними захисниками і піклувальниками Великої стіни виступають китайський уряд, міжнародні організації, насамперед ЮНЕСКО, та громадськість. Починаючи з 1948 р., китайська влада надавала великого значення захисту Великої стіни. З 1961 р. декілька її ділянок було оголошено ключовими національними одиницями охорони культурної спадщини. У 1984 р. Ден Сяопін закликав «любити Китай і будувати Велику стіну», що сприяло розвитку робіт із її захисту.

Наслідком активності китайської влади у питаннях збереження культурної спадщини, загальної лібералізації життя у державі та на міжнародному рівні, стала співпраця з ЮНЕСКО.

У 1987 р. Велика стіна була включена до Списку світової спадщини ЮНЕСКО, увійшовши до першої групи пам'яток світової культурної спадщини в Китаї. Комітет всесвітньої спадщини ЮНЕСКО високо оцінює значення Великої стіни. Це простежується за критеріями, які комітет представив. Першим критерієм є ідеальна архітектура. «Як єдина рукотворна споруда, видима з Місяця, Велика стіна охоплює величезний континент і є ідеальним прикладом архітектури, інтегрованої в ландшафт». Другим критерієм є використання «загальнокитайських» концепцій будівництва фортифікації та поширення народної культури через міграції населення. Третій критерій полягає в тому, що знайдені стіни та вежі – унікальні відображення китайської цивілізації. Тривалість будівництва і перебудови стін та їх адаптивність до нових викликів висувається як четвертий критерій. Символічне значення Великої стіни як китайського охоронця від «варварів» і зберігача власної культури та ідентичності лежить в основі останнього критерію [1]. Через довжину Стіни та значну територію, по якій вона проходить, в Конвенції про Світову спадщину відзначалося, що неможливо захистити тисячі кілометрів, тому слід обрати конкретні ділянки відповідно до основних періодів будівництва або головних регіонів. Згідно цієї тези було обрано 3 найбільш репрезентативні секції: Бадалін у Пекіні, Шаньхайгуань у провінції Хебей і Цзяюйгуань у провінції Ганьсу. Ці місця офіційно визнані відповідно до Конвенції про Світову спадщину [3, с. 47–50].

У цілому, з часу включення Стіни до Списку, КНР та ЮНЕСКО налагодили тісну співпрацю. З 1988 р. організація витрачає значні кошти на підтримання Великої стіни. Наприклад, в листопаді 1988 р. з Фонду Світової спадщини Міжнародним комітетом з охорони Венеції та Великої китайської стіни було виділено 146 тис. доларів на відновлення секцій Стіни. ЮНЕСКО, ICOMOS та ICCROM регулярно проводять спільні місії для оцінки витрачених коштів та контролю за проведенням відбудови пам'ятки.

Звіти ЮНЕСКО кінця 1980-х – початку 1990-х рр. присвячені переважно проблемі руйнації секцій через вплив природних чинників. З середини 1990-х рр. діапазон затверджених завдань розширюється. До проблеми про руйнацію секцій додаються проблеми впливу туризму і розважальних комплексів, екскурсійних заходів, інфраструктури й транспорту. Потужний розвиток туристичного комплексу створив необхідність побудови канатних шляхів, тобоганів, залізниць. Але рекомендації ЮНЕСКО по зменшенню темпів розвитку інфраструктури китайським урядом неодноразово ігнорувалися. Прикладом

може слугувати проблема будівництва залізничної лінії Пекін – Чжанцзякоу, що гостро постала в середині 2010-х рр.

При цьому Китай витримував основні вимоги ЮНЕСКО. У 2006 р. Державна рада оприлюднила «Положення про захист Великої стіни», яке уточнювало статутні обов'язки влади на усіх рівнях. Після XVIII-го Національного з'їзду Комуністичної партії Китаю в 2012 р. генеральний секретар Сі Цзіньпін дав вказівки щодо захисту Стіни. Її становище значно покращилося. У 2012 році Державне управління культурної спадщини завершило ідентифікацію ресурсів Великої стіни та оприлюднило висновки. Історичні споруди, побудовані в різні епохи, визначаються як ресурси Великої стіни. Ці ресурси розташовані в 404 округах у 15 провінціях [2].

Ґрунтовними є китайські звіти другої половини 2010-х рр. Вони засвідчують вдосконалення нормативно-правової бази, залучення більшої кількості волонтерів-пам'яткоохоронців і організацію для них тренінгів для підвищення кваліфікації, розвиток наукових досліджень та їх популяризацію, зниження оптимальної пропускну здатності секцій тощо. У 2019 р. було розпочато будівництво Національного парку культури Великої стіни. Такі Національні парки були включені як основні національні культурні проекти в п'ятирічні плани економічно-соціального розвитку країни протягом 2016–2025 рр. [4].

Були значно розширені можливості для ремонтних робіт. Так, 19 вересня 2020 р. під керівництвом Національного управління культурної спадщини муніципалітет Пекіну створив Практичну базу для збереження та реставрації Великої стіни, яка є першою в Китаї. Вона спрямована на узагальнення, вдосконалення та поширення практик, розроблених для секції Цзянькоу. Впроваджується використання сучасних технологій. 3D моделювання, картографування за допомогою БПЛА, інтерактивна візуалізація, гідролокаційні підводні вимірювання й цифрова фотографія слугують для виявлення небезпек, оцінки ремонту, посилення регуляції проекту тощо.

Таким чином, з часу включення Великої стіни до Списку світової спадщини, налагоджена активна співпраця китайської влади та ЮНЕСКО. Документи свідчать, що триває постійна робота по відновленню, дослідженню і збереженню Великої стіни, хоча і з деякими негативними «побічними ефектами». Останні обумовлені інтенсивним розвитком туристичних ресурсів навколо відомої пам'ятки. Основними напрямками співпраці ЮНЕСКО з китайською владою є розвиток нормативно-правової бази, організація якісного волонтерського руху, розвиток наукових досліджень, покликаних, зокрема, популяризувати об'єкт, створення національних парків, керування кількістю туристів на Стіні, розширення ремонтних робіт і залучення сучасних технологій.

Бібліографічні посилання

1. Велика стіна на сторінці UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/438>
2. Сторінка Великої стіни «The Great Wall Heritage of China». URL: <http://www.greatwallheritage.cn/CCMCMS/>
3. Ming Ming Su. Preservation and Development at the Great Wall World Heritage Sites, China. Waterloo, Ontario, Canada, 2009. 311 p. URL: https://uwspace.uwaterloo.ca/bitstream/handle/10012/4989/Su_MingMing.pdf?sequence=1
4. REPORT ON THE STATE OF CONSERVATION OF THE GREAT WALL (CHINA) (2019–2020). National Cultural Heritage Administration of China, 2020. 2019 p. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjqqNS91oL7AhWJDuwKHTbyAx4QFnoECDsQAQ&url=https%3A%2F%2Fwhc.unesco.org%2Fdocument%2F185233&usg=AOvVaw11BsIbJAEa1FRmDk1UqSH8>
5. Ruying Tang. Sustainability of Badaling Great Wall heritage site in Beijing, China: from a tourist perspective. Linné universitetet, Kalmar Växjö, 2017. 75 p. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1114114/FULLTEXT01.pdf>

Секція «АРХЕОЛОГІЯ»

*Мороз Валерій Миколайович,
студент 4 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДІЛЕННЯ ЛОКАЛЬНИХ ВАРІАНТІВ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Розробляючи питання систематизації та поділу локальних варіантів черняхівської культури, варто розглянути самі поняття термінів археологічна культура (АК) та локальний варіант. Цими визначеннями активно послуговуються у дослідницькій діяльності, проте дотепер виникають питання про зміст цих понять, в першу чергу через їх «розмитість» у трактуванні.

Існують два головні підходи в осмисленні терміну АК: 1) АК – це комплекс типологічно схожих пам'яток, що локалізуються на певній території; 2) АК – аналог давніх соціально-історичних організмів, що вивчаються за системою залишків створених їм предметного світу [6, с.13]. Найчастіше для визначення поняття застосовують перший варіант, як такий що надає можливість систематизувати археологічне знання у чітко визначених межах. Проте, визначення АК не може існувати самостійно: для цього необхідно розглядати конкретні історичні конфігурації та визначати їх характерні особливості. Тому тут основними параметрами, що визначають зміст поняття, виступають: відміна, схожість, розвиток зовнішніх форм предметів, споруд, тощо. Вони є ключовими для розгляду АК та надають їй конкретного історичного значення [3, с.7–8].

В той же момент кожна АК окрім притаманних їй матеріальних рис має низку відмінностей, які мають місцеве походження та приналежність. Зазвичай такі риси характерні групі пам'яток, які займають визначені територіальні рамки [1, с.2]. Такі групи можуть об'єднувати у локальний варіант АК, на основі їх схожості за особливостями матеріальної культури та загальною приналежністю до конкретної АК.

Однак, використання формулювання локальний варіант є доволі умовним. Багато хто з дослідників використовує його як одиницю поділу археологічних пам'яток, частину більш великомасштабної одиниці – АК [6, с.15]. Таких варіантів

на території поширення культури може бути декілька, і усі вони матимуть як загальні риси що притаманні для конкретної історичної доби так і відмінності яких немає на інших варіантах культури. Основним критерієм для визначення локальних варіантів є територіальний принцип, який визначає групу пам'яток АК з власними особливостями. Проте такий підхід не враховує соціальну складову, адже кожен локальний варіант окрім матеріальних особливостей часто свідчить і про етнічну різноманітність.

Таким чином, відсутність соціального аспекту призводить до того, що виокремлення локальних варіантів АК має суто службовий характер або такий що лише зменшує масштаб дослідження конкретної культури.

Застосовуючи вище наведену методологічну основу та аналізуючи багаторічні вивчення черняхівських пам'яток можна дійти висновку, що вони не становлять одноманітну культурну групу, позбавлену будь-яких відмінностей [2, с.14]. Ця видимість єдності матеріальної культури населення лісостепової частини Південно-Східної Європи у другій чверті 1 тис. н.е. створюється за рахунок зовнішніх факторів, зумовлених впливами провінціально-римської культури, характерними для всієї північної периферії римської імперії. Територія, на якій сформувалася черняхівська культура, була заселена в перших століттях нашої ери в основному племенами скіфо-сарматів, пам'ятки яких простежені від Чорного моря, Кримського півострова і Дунаю на півдні до Сули та Сіверського Дінця на північному сході і Верхнього Подністров'я на північному заході. Північніше, у Верхньому Подніпров'ї, жило населення зарубинецької культури, між Дністром і Західним Бугом – пшеворської, на півдні, між Дністром, Прутом, Дунаєм, відкрито пам'ятки типу Лукашівки, а дещо північніше, на лівому березі Дністра – старожитності липицької культури, пов'язані з фракійським етносом [2, с.3]. За рахунок настільки строкатої етнічної мапи, існує декілька систем поділів на локальні варіанти, які були виділені різними дослідниками у відповідності до їх бачення даного питання.

Першою спробою виокремлення локального варіанту в науковій праці запропонувала дослідниця Марія Тиханова. Вона запропонувала п'ять локальних варіантів черняхівської культури: Середнє Подніпров'я, Подністров'я, Волинь, район Порожистого Дніпра (Дніпровське Надпоріжжя), район Дунайського басейну (території Румунії та Молдови). Окрім матеріальної культури дослідниця враховувала строкату етнічну структуру черняхівських племен, яка відобразилася на запропонованому районуванні [2, с.165].

Продовження дискусії підтримала Євгенія Махно. Дослідниця зауважила, що праця Тиханової мала слабку доказову базу та зовсім не вирішила поставлене питання. Махно представила свій погляд на цю проблему. Головне місце у ній займав середньодніпровський район, де сконцентровані головні пам'ятки із суто

черняхівськими ознаками. Прилягла до нього інфільтраційна смуга поєднує у собі риси типові для центру, які ускладнені рисами які є характерними для суміжних культур, і є основною територією поширення черняхівської культури. Ця смуга охоплює лісостепову та прилеглу до неї степову смуги Середнього Придніпров'я, Побужжя і Придністров'я. Це може свідчити про певну єдність черняхівської культури, де навколо, серед периферії є локальні варіанти, які увібрали в собі як черняхівські так і риси суміжних культур [5, с.18].

Своє бачення також представив археолог Володимир Баран. Він звертає увагу на можливість поділу черняхівської культури на кілька локальних варіантів, але обмежує їх кількість лише трьома: група у Північно-Західному Причорномор'ї, міжріччі Дністра, Прута та Дунаю та пам'ятки лісостепової зони України. Крім того, дослідник вказує на змішаний вельбарсько-черняхівський варіант пам'яток на території Волині [2, с.164]. Проте, чи не вперше серед усіх дослідників, Баран вирізняє спільні риси, що так чи інакше доводять приналежність локальних варіантів саме до черняхівської культури. Головним чином це поселення що розташовані на схилах водоймищ, ґрунтові могильники з трупопокладим і кремаційним обрядами поховання, інвентар з гончарного та ліпного посуд, за своєю технологією наближень на всій території поширення культури, тощо [2, с.163]. Подібною до цієї концепції притримувався і археолог Олег Приходнюк [5, с.17].

За територіальним поділом пропонував виокремлювати серед масиву черняхівської культури окремі регіони Борис Магомедов. Основними критеріями поділу були особливості у поховальному обряді, типу кераміки та спосіб житлобудування. Такими окремими регіонами, на думку Б. Магомедова, є Західна Україна, Верхній Дністер, Центральна Україна, Східна Україна, Нижній Дніпро, Північне Причорномор'я, Молдова, Валахія та Трансильванія. Головним чином, це місця концентрації значної кількості черняхівських пам'яток, які розташовувалися «гніздами» [5, с.18]. Значну увагу автор приділяє виділенню двох великих культурно-етнічних груп серед масиву черняхівських пам'яток – Верхньодністровська та Причорноморська [5, с.151].

Як наслідок вище перерахованих концепцій локального поділу черняхівської культури логічним було б припустити, що можлива зміна підходів до виокремлення локальних варіантів АК змінить розташування та кількість вже відомих варіантів черняхівських племен. Вони матимуть більшу соціальну орієнтованість та враховуватимуть особливості строкатої етнічної карти напередодні Великого переселення народів. Вже існуючі системи поділу на локальні варіанти черняхівської культури мають доволі багато запитань та уточнень. Але майже ні в кого не виникає сумнівів щодо виділення локальних зон у Середньому Подніпров'ї, Північному Причорномор'ї та Наддністрянщині.

Головним чином це території які мали як загальні риси притаманні для пізньоримського часу, так і суто локальні особливості що виникали у взаємодії з оточуючим світом. Для кожного із запропонованих локальних варіантів вкрай важливо виділити питому вагу зв'язків із навколишніми культурами та етносами, адже саме завдяки глибокому рівню інтеграції з оточуючим культурним середовищем виник такий феномен як черняхівська культура.

Бібліографічні посилання

1. Абашина Н. В. П. Петров про поняття «археологічна культура». *Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян: зб. наук. ст., присвяч. 100-річчю з дня народж. Віктора Платоновича Петрова*. Київ-Львів, 1997.
2. Баран В. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. Київ: Наукова думка, 1981.
3. Генінг В. Концепція «культури» в археологічному значенні (з історії питання). *Археологія*. 1992. №1. С. 4–16.
4. Кудрявцева М. Про формування поняття «археологічна культура». *Археологія*. 1987. Вип. 58. С. 1–7.
5. Магомедов Б. Curie-Skłodowskiej, 2001. 290 с.
6. Ричков М. Про локальні варіанти археологічних культур. *Археологія*. 1990. №4. С.12–20.
7. Смирнов А. К вопросу об археологической культуре. *Советская археология*. 1964. №4. С. 3–10.

*Блаженко Альвіна Станіславівна,
студентка I курсу магістратури
історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

СКІФСЬКІ ПАМ'ЯТКИ НАДПОРІЖЖЯ: ПРОБЛЕМИ ВИДІЛЕННЯ

Скіфська культура Причорномор'я VII-V ст. до н.е. не є одноманітним етнокультурним явищем, про неї красномовно кажуть як письмові так і речові джерела. Так, в своїй багатотомній праці «Історія», у книзі «Мельпомена», Геродот локалізує скіфські племена на території Північного Причорномор'я, акцентуючи увагу на їх різноманітті, як в етнічному так і в господарському плані. Він виокремлює скіфів-кочівників, царських скіфів, скіфів-землеробів та скіфів-орачів [1].

У сучасній скіфології дослідники неодноразово намагалися знайти відмінності в загальній сукупності скіфських старожитностей та зіставити виділені групи пам'яток з даними Геродота. В існуючих побудовах такого плану головним таксоном виступає «локальний варіант» [2; 4–6; 11]. За визначенням Березанської С. С., локальний варіант археологічної культури – це група пам'яток, внаслідок географічних умов, різної підоснови, на якій вони укладались, або сильного впливу сусідніх культур набули ряду ознак, не притаманних для інших пам'яток цієї культури [9, с.16].

Таким чином, локальний варіант скіфської культури – це група пам'яток скіфського або скіфоїдного населення, яка склалася або під впливом скіфської культури, або є її прямим відбиттям. Усі локальні варіанти мають свої унікальні особливості, відрізняються територіально та хронологічно.

В історіографічній традиції вивчення регіональних особливостей скіфської культури дослідники опираються на різні критерії при виділенні локальних варіантів, що потребує детального аналізу. Так, М. І. Ростовцев на початку ХХ ст. в своїй всесвітньовідомій монографії «Скіфія і Боспор», вперше виокремлює локальні варіанти скіфської культури. В основі його розподілу фігурують такі характеристики як однакова структура курганного насипу, однаковий характер поховальних камер для основних поховань, поховання слуг і коней та приблизне розташування їх по відношенню один до одного. На степових просторах дослідник виокремлює групу курганних пам'яток, до якої відносить кургани: Цимбалка, Огуз, Деєв курган, Солоха, Розкопана Могила, Баба, Чортомлик, Олександропільський та Краснокутський кургани та ін., які датовані ним кінцем IV – серединою III ст. до н. е. [11].

У середині ХХ ст. Б. М. Граков та А. М. Мелюкова за основу диференціації скіфських пам'яток беруть відомості Геродота. На їх думку, Геродот, перш за все, зображує скіфів як монолітне суспільство в політичному та етнічному плані, виходячи з єдності мови, звичаїв, побутового устрою тощо. Таким чином, дослідники аналізують скіфські пам'ятки Північного Причорномор'я з позицій розгляду їх як прояв єдиної культури, яка характеризується схожими поховальними конструкціями, керамікою, елементами побуту тощо [2].

У контексті проблематики нашої статті, цікавим є спостереження авторів про своєрідність скіфських старожитностей в межах «вузьколокального варіанту» в районні Надпоріжжя.

У 1980-х рр. В. А. Іллінська та А. І. Тереножкін в монографічному дослідженні, яке присвячене аналізу та публікації скіфських старожитностей Півдня Східної Європи VII–V ст. до н. е., розподіляють усю сукупність пам'яток за територіальною та хронологічною ознаками. Так, дослідники розглядають матеріали скіфської культури степової зони як єдиний масив, і матеріали

лісостепу розподіляють на дві частини: Лівобережну і Правобережну за якісними ознаками (конструкція поховальної конструкції, кераміка тощо) [4].

З інших позицій щодо розподілення скіфських пам'яток за локальними варіантами, ми бачимо в працях В. С. Ольховського [6]. Автор, аналізуючи розміри, орієнтацію та тип поховальної конструкції, з залучаннями методів статистики та комбінаторики, виокремлює 14 локальних груп в межах Степової Скіфії, яким притаманні певні особливості поховальної споруди, орієнтація померлих та інвентаря, що супроводжує поховання.

Поділ на локальні групи відбувається з урахуванням картографічних матеріалів, що на думку дослідника дає об'єктивні дані. В. С. Ольховський вказує, що локальним варіантом може бути група, яка може налічувати більше 100 пам'яток і має яскраві риси. Таким чином, дослідник у степовому Причорномор'ї виокремлює 4 локальних варіанта, які об'єднують 10 локальних зон і 4 самостійні локальні зони степової культури IV—III ст. до н.е. [6, с. 167].

Підхід В. С. Ольховського не був сприйнятий усіма дослідниками і зазнав критики. Так, Б. М. Мозолевський наголошує на доволі низькій інформативності використаних В. С. Ольховським ознак. Автор розподіляє масив скіфських пам'яток на два великих регіони – Лісостеповий і Степовий. Степовий регіон пов'язується зі скіфами кочовиками і вказує на монолітність цієї зони [5].

Серед сучасних дослідників слід відмітити роботи Д. С. Гречка та С. В. Поліна, де головна увага приділяється етногеографічним відмінностям Лісостепової Скіфії та публікаціям матеріалів Степової Скіфії [3; 7–8]. Автори вказують на своєрідність регіонів, що аналізуються та на необхідність повернення до дискурсу відносно виділення локальних варіантів скіфської культури.

У контексті проведеного аналізу існуючих схем розподілення Степових пам'яток Скіфії все гостріше постає питання про місце скіфських пам'яток Надпоріжжя. Вони мають багато спільного в матеріальній культурі зі степовими пам'ятками, але мають свої локальні відмінності. Як ми зазначали вище, на своєрідність пам'яток регіону вперше звернули увагу Б. М. Граков та А. М. Мелюкова, пізніше ця теза висунута С. А. Скорим та В. А. Ромашко [10] і розвивається нами [12].

Таким чином, Дніпровське Надпоріжжя – регіон поширення скіфських старожитностей «над порогами» та між двома потужними центрами скіфської культури – Більське городище (кінець VIII-початок III ст. до н. е.) на півночі і Кам'янським (V – IV ст. до н. е.) городищем на півдні потребує ретельного дослідження, у тому числі і в площині виділення окремого локального варіанту скіфської культури в межах Степової Скіфії зі своїми унікальними особливостями.

Бібліографічні посилання

1. Геродот. История: в 9 кн. Ленинград: Наука, 1972. 600 с.
2. Граков Б. Н., Мелюкова А. И. Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях Европейской части СССР в скифское время. *Вопросы скифо-сарматской археологии*. 1954. С. 39–93.
3. Гречко Д. С. Населення скіфського часу на Сіверському Дінці. Київ, 2010. 286 с.
4. Ильинская В. А., А. И. Тереножкин. Скифия VII–IV вв. до н. э. Киев, 1983.
5. Мозолевский Б. М. Етнічна географія Скіфії. Київ, 2013. 101 с.
6. Ольховський В. С. Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII – III вв. до н. э.). Москва, 1991. 252 с.
7. Полин С. В. Амфоры Александропольского кургана (по материалам раскопок 2004-2009 гг.). *Античный мир и археология*. Саратов, 2010. № 14. С. 262–307.
8. Полин С. В. Исследования скифского царского Александропольского кургана в 2009 г. *Археологічні дослідження в Україні*. 2009 р. Київ, 2010. С. 332–334.
9. Ричков М. О. Про локальні варіанти археологічних культур. *Археологія*. 1990. С. 12–20.
10. Ромашко В. А., Скорый С. А. Близнец-2: скифский аристократический курган в Днепровском правобережном Надпорожье. Днепропетровск: Пороги, 2009. 251 с.
11. Ростовцев М. И. Скифия и Боспор. Л.: Тип. I Лен. Трудовой Артели Печатников, 1925. 622 с.
12. Харченко А. С. До історії дослідження поховальних пам'яток скіфської культури Надпоріжжя та прилеглих територій. *Історична наука в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Вінниця, 2016. С. 77–81.

Чурбанова Марія Юріївна

студентка I курсу магістратури

природничо-географічного факультету

Мелітопольського державного педагогічного університету

імені Богдана Хмельницького

ЕРОТИЧНІ ФРЕСКИ В НЕКРОПОЛІ МОНТЕРОЦЦІ

Гробниці є одним з найважливіших джерел інформації про найбільш розвинуту цивілізацію доримської Італії – етрусків. Актуальність дослідження полягає в недостатньому вивченні проблем сексуального і сімейного життя

етрусків, а також у фактичній відсутності інтерпретацій, присвячених зображенням на стінах некрополів, включаючи некрополь Монтероцці, а також відсутності досліджень на вказану тему кириличними мовами. Дана стаття відображає вищезазначені проблеми з позиції архаїчної культури й культурного рівня етрусків.

Мета дослідження – проаналізувати еротичні й гомосексуальні сюжети VI–IV ст. до Р.Х. некрополя Монтероцці.

У регіоні Стародавньої Етрурії до сьогодні зустрічаються сліди стародавніх культур, і, в першу чергу, культура етрусків. Саме етруски заснували поселення на вершині пагорба Ф'єзоле, що височіє над Флоренцією, а також збудували місто в Орв'єто, на скелі, що веде на південь, до Риму. Таркуїнія безпосередньо пов'язана з історією етрусського народу і відіграла важливу роль в процесі державотворення. В античні часи вона була провідним центром їхньої цивілізації. До VII століття до Р.Х. деякі поліси вже досягли свого розквіту, інші зберігали свою могутність аж до III століття до Р.Х. – періоду завершення римського завоювання. Навіть після втрати політичної незалежності етруски зберегли у I столітті до Р.Х. свої ремесла і продовжували говорити своєю мовою [4].

Й хоча походження етрусків, як й їхня мова, залишаються маловивченими, зокрема через нищівну кількість збережених писемних джерел, археологічний матеріал цієї цивілізації доволі багатий. Завдяки розкопкам міст та некрополів знання про життя тогочасних етрусків постійно розширюються. Напевно одним з найбільших та найвідоміших некрополів – є некрополь Монтероцці, про який й піде мова. З усіх етрусських некрополів пагорб Монтероцці краще вивчений і найповніше описаний [5]. Камери гробниць розписувалися протягом двохсот років, на їх стінах можна побачити сцени з повсякденного життя етрусків. У цих гробницях було знайдено багаті саркофаги, прикрашені барельєфами та зображеннями покійних на плитах. Чимало фресок ілюструють різного роду еротичні та гомоеротичні сцени, це серія, що охоплює комплекс гробниць (Щитів, Леопардів, Левів, Колісниць, Водолазів, Биків та інші). Треба підкреслити й те, що багато фресок втрачено на даний момент і науковці вимушені послуговуватися працями інших дослідників, які копіювали зображення (наприклад, Руспі). Присутній й вандальський елемент: деякі сцени спотворюються навмисне. Йдеться, наприклад, про інтерпретацію розписів Гробниці Биків. Так, діє негласне табу на подробиці сексуального (гомосексуального) життя етрусків, що можна побачити не лише по відношенню до їхньої культури, але й давньосхідної, грецької та римської тощо. Деякі джерела повідомляють нам важливі свідчення щодо сімейного та сексуального життя етрусків. Давньогрецький історик Теопомпус пише наступне: «Спільні

дружини – це усталений етрусський звичай. Етрусські жінки особливо піклуються про своє тіло і часто займаються фізичними вправами, іноді разом з чоловіками, а іноді й самі. Не ганьба їх бачити голими <...> Етруски виховують усіх народжених дітей, не знаючи, хто їхні батьки. Діти часто відвідують трапези з алкоголем та мають сексуальні стосунки з усіма <...> Коли вони мають статеві стосунки <...> вони роблять наступне: після того, як вони перестають пити і збираються лягати спати, поки лампи все ще запалюються, слуги приводять куртизанок, або хлопців, або іноді навіть їхніх дружин <...> Вони люблять жінок, але особливо їм подобаються хлопці та юнаки. Юнаки в Етрурії дуже гарні, бо живуть у розкоші та тримають тіло гладким. Насправді всі варвари на Заході використовують смолу, щоб прибрати волосся з тіла» [6].

Гробниця Биків, датована 540–520 р. до Р. Х., відома декількома гомосексуальними сценами. Одна з фресок зображує праворуч бика з обличчям людини і ерегованим фалосом, який агресивно наближається до двох чоловіків, які вступили в сексуальний зв'язок. Зліва інший бик зображується начебто з незацікавленим виразом обличчя перед аналогічною сценою, але різностатеву. Під фризом зображений Ахілл, який стежить за Троїлом. Це зображення є єдиним в архаїчному Тарквінієвому парієтальному мистецтві, що представляє сцену, взяту з грецької міфології; а саме легенду про бісексуальність Ахілла [2].

Гробниця Плавців, в Пестумі, датована 480–470 р. до Р. Х. є унікальною, бо демонструє безпосередній зв'язок між етрусською культурою та давньогрецькою. Один із сюжетів демонструє зображення класичного грецького симпосію. Оголені фігури, супротив одного з молодих прислужників яскраво ілюструє тодішні уявлення про гомосексуальне побутове життя. На симпосію було прийнято знайомитися із майбутньою парою (ероменом) та навіть просити схвалення на стосунки у батька молодшого партнера. Так, й далі зображено декілька гомосексуальних пар ераста з ероменом (безбороді). Символізму, як й в Гробниці Биків тут чимало. Інтерпретацій фрескових сюжетів досить багато. Можливо, тут криється сенс в житті та смерті, молодості та старості.

Гробниця Авгурів відноситься до IV ст. до Р. Х. та зображує сцени релігійного життя та розваг етрусків; на бічних стінах фрески оголених борців. Людину з головою в мішку, одягненого тільки в шкіряний пояс, кусає в стегно люта собака, яку інша людина тримає на мотузці, прикріпленій до того, що, мабуть, є дерев'яним повідцем, ця дерев'яна ручка прикріплена до нашійника собаки. Людина, яка тримає мотузку, носить своєрідний високий конічний капелюх, і він стоїть, з великими кінцівками і збуджений, слідує за людиною з головою в мішку. Ця сцена гладіаторського бою, очевидно, має сексуальний підтекст, й доречно провести аналогію із Олімпійськими іграми, де учасники

також змагалися оголеними, натертими олією, щоб привертати увагу глядачів-чоловіків (що також відбувалося й в гімнасію). Докладніше про це в статті [2].

Гробниця Леопардів, датована 480 р. до Р. Х., ілюструє досить цікаве видовище бенкету, що нагадує грецький сімпосій. Так само зображені чоловічі пари (старші та молодші), оголені слуги-хлопці, що розпивають вина. Щоправда, тут присутні й жінки (що різко відрізняє етруську від грецької культури – становище жінки в етруському суспільстві було доволі високим, якщо не сказати рівним чоловікові) [3].

Ще однією цікавою групою фрескових сюжетів є Гробниця Порки, що датується V ст. до Р.Х. Вона погано збереглася, проте науковцям доступна сцена де двоє чоловіків, б'ють жінку тростиною та рукою під час сексуального зв'язку. Схожу сцену можна побачити в лупанарії в Помпеях, де чимало фресок, що ілюструють різного роду сексуальні розваги, оргії [7]. Так, це свідчить не лише про прийняття гомосексуальних відносин, але й гетеросексуальних, що швидше нагадує римську мораль з розвиненою моделлю бісексуальних зв'язків та шанобливого ставлення до жінки, ніж обмежену грецьку сексуальну модель.

Отже, подальші археологічні дослідження гробниць на теренах Італії розширять уявлення про особливості цивілізації етрусків. Наявний пласт джерел необхідно надалі вивчати задля нових інтерпретацій фрескових сюжетів в комплексі гробниць некрополя Монтероцці. Доведено, що фресковий живопис дозволяє припустити можливе запозичення (у тому числі елементів громадянського права) у цивілізацій, які межують з Етрурією в VI ст. до Р.Х. Гомосексуальні відносини, як й гетеросексуальні сприймалися етрусками приблизно на одному рівні, велика кількість зображень подібного характеру свідчить про буденність та звичність цього явища. Залучення нових матеріалів актуально не лише для потрактування побуту тогочасного населення, з'ясування значення та впливу інших культур на розвиток Етрурії як одного з провідних центрів у VI–V століттях до Р.Х., але й для інтерпретації малодосліджених ритуально-культових і гендерних проблем тогочасного суспільства, а також наслідування деяких елементів сімейно-сексуального життя в грецькому та римському суспільстві.

Бібліографічні посилання

1. Чурбанова М. До інтерпретації фрескових еротичних сюжетів з етрускової Гробниці Биків. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Том II / Ред. кол. Хаджинов І. В. (голова) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 11. Т. 2. С. 66–70.*

2. Чурбанова М. Чоловіче тіло, атлетика та наставництво в Давній Греції. *Збірник VIII Всеукраїнської конференції «основні напрями розвитку наукових досліджень молодих учених»: матеріали міжнар. наук.-практ.конф., м. Вінниця, 2020.* С. 244–248.
3. Bell S., Carpino A. *A Companion to the Etruscans.* Blackwell Companions to the Ancient World. 2016. 528 p.
4. Haynes S. *Etruscan Civilization: A Cultural History.* 2000. 452 с.
5. Martínez-Pinna Nieto J. In convivio Luxuque: mujer, moralidad y sociedad en el mundo etrusco, *Brocar: Cuadernos de investigación histórica.* 1996. №20. P. 31–56.
6. Shrimpton G. *Theopompus the historian.* 1991. P. 104–107.
7. Williams C. *Roman Homosexuality.* Oxford University Press, 2010. 500 p.

*Габор Кирило Андрійович,
студент 1 курсу історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

ПРИВАТНЕ КОЛЕКЦІОНУВАННЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ – ПОШУК ДІАЛОГУ

Приватні зібрання є важливою складовою археологічної спадщини України. Варто зауважити, що завдяки взаємодії колекціонерів з державними інституціями та недержавними фондами, з кожним роком все більше приватних зібрань починають відкриватись для громадськості, стають доступними для широкого загалу та вводяться до наукового обігу.

Колекціонування передбачає виключення предмета зі сфери господарського вживання або випадкового виявлення під час господарчих чи будівних робіт та збереження його в цій якості як об'єкта культурної спадщини. Склад приватних колекцій має суб'єктивний характер, він відображає фінансові можливості збирача, його інтереси та уподобання. Питанням розвитку приватного колекціонування присвячена значна кількість наукових праць (Н. Булик, М. А. Павлова, С. В. Любимцев, Т. П. Борис, О. В. Ігнат'єва та інші). Більшість з них досліджують період XVIII – поч. XX ст. Значно менше робіт присвячено радянському періоду та майже відсутні роботи періоду незалежності.

Джерельною базою цієї розвідки є українське та закордонне законодавство щодо приватного колекціонування археологічних артефактів та результати анкетування приватних колекціонерів. Новизна роботи полягає у дослідженні стану приватних колекцій археологічних артефактів шляхом розробки та проведення анкетування. Крім того, було розроблено програму відкриття у с.

Башмачка постійно діючої археологічної експозиції, що буде складатися з предметів із приватних колекцій. З метою порівняння українського законодавства щодо правового статусу приватних археологічних колекцій із закордонним, було обрано три групи країн:

1 група – країни розвинутої демократії, що мають тривалі традиції збереження археологічної спадщини (Федеративна Республіка Німеччина, Італійська Республіка, Сполучені Штати Америки, Велика Британія);

2 група – країни, що відносно недавно перешли від тоталітарного режиму до становлення демократії (Чорногорія);

3 група – країни пострадянського простору (Латвійська Республіка).

Розгляд законодавства щодо приватних колекціонерів європейських країн засвідчив, що при наявності значних відмінностей, їм притаманно: визнання прав власників приватних археологічних колекцій; встановлення державного контролю та обліку над приватними збірками; відкриття приватних колекцій для суспільства. В українському законодавстві визнається тільки одна державна форма власності на пам'ятки археології. Значна за обсягом частина археологічної спадщини, що входить до складу приватних колекцій, опинилась поза контролем державних органів охорони культурної спадщини.

До вирішення питання у законодавчому полі України, нами запропонована компромісна пропозиція, яка базується на чинному законодавстві України та враховує інтереси і права колекціонерів. Суть її полягає у відкритті постійно діючих виставок/експозицій на базі вже існуючих або створених філій музеїв, засновниками яких є відповідні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи. Необхідність створення таких музеїв обумовлена майже повною їх відсутністю у сільській місцевості. Тобто, щоб ознайомитися з історією рідного села, мешканцям громади інколи необхідно подолати відстань у 30 км., а археологічні джерела можна побачити тільки у обласному центрі, що знаходиться на відстані до 60 км. При цьому, у більшості населених пунктів громади мешкають краєзнавці, які з задоволенням відкрили б свої колекції для громадськості.

Внаслідок проведення адміністративної реформи в Україні адміністративний будинок Башмачанської сільської ради було передано на баланс Солонянської територіальної громади. Це приміщення повністю відповідає вимогам, які необхідні для функціонування музеїв. В окремих кімнатах будівлі могли бути розміщені експозиції з приватних колекцій.

У с. Башмачка та навколишніх селах мешкають багато не байдужих до історії рідного краю громадян та краєзнавців, що мають власні колекції. Зокрема, одним з них є сільський староста с. Башмачки, який активно підтримав ініціативу створення місцевого музею.

Мета відкриття музею у с. Башмачка – популяризація історії рідного краю, розвиток туристичної справи, розширення можливостей наукових досліджень та посилення державного контролю за збереженням археологічної спадщини шляхом відкриття в музеї постійно діючу археологічну експозицію, що складається з предметів із приватних колекцій

Відкриття музею історії у с. Башмачці – це перша спроба у Солонянській громаді створити простір для пошуку діалогу між приватними колекціонерами та державою, крок на шляху до плідної співпраці.

З метою апробації пропозиції у приміщені КЗК «Музей історії» в смт. Солоне у період 19 січня – 15 лютого 2022 р. було організовано виставку приватних археологічних колекцій. Для проведення виставки надали експонати із колекцій приватні колекціонери смт Солоного.

Таким чином, розроблена програма по створенню постійно діючої археологічної експозиції дозволить розкрити для суспільства потенціал приватних археологічних колекцій у сфері розвитку краєзнавства, туристично-екскурсійної справи, наукової діяльності та започаткує державний облік предметів з приватних археологічних зібрань.

СТУДЕНТСЬКІ ОГЛЯДИ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Ярослав Миронов,
*студент 3 курсу історичного факультету
 Дніпровського історичного факультету
 імені Олеся Гончара*

Даймонд Джаред. Переворот. Зламні моменти в країнах, що переживають кризу. Київ: КМ-Букс, 2019. 464 с.

Пригадуючи книги, які були мною нещодавно прочитані, у моїй пам'яті спливає безліч варіантів, серед яких книжки від суцього наукового жанру до легких, художніх творів. Серед усього цього «вирію» мені хотілося відібрати одну, яка була б не тільки цікавою, а ще й корисною. Тож, вибір мій зупиняється на книзі широко відомого автора – Джареда Даймонда, яка називається «Переворот».

Відзначу, що дана книга є третьою у його глобальному політично-історичному циклі робіт, до якого також належать «Зброя, мікроби та сталь» та «Колапс». Може виникнути запитання – чому саме третя книга з циклу? Відповідь наступна – усі три книги є безперечно цікавими, проте перші дві мають більш історичний ухил і автор тільки опановує стиль «глобального твору». У третій же книзі Д. Даймонд до тих факторів, крізь призму яких він писав свої попередні твори, доволі активно залучає новий – політичний.

Тому я спробую виділити основні сюжети, які на моє переконання, зможуть передати лейтмотив твору. Тож, почну з переліку країн, які розглядаються автором, а саме: Фінляндія, Японія, Чилі, Індонезія, Німеччина, Австралія та США. Тут же відмічу, що робота поділена на три розділи: «Особисті кризи», «Кризи, що відбулися», «Країни та світ: кризи, що тривають». У цьому, власне, і прослідковується основний задум автора – виділяючи ряд кризових чинників у першому розділі, він накладає їх на кризові події, які мали місце у перелічених країнах, намагаючись встановити для себе і читачів, як даним країнам вдалося не тільки пережити кризові моменти своєї історії, а ще й стати доволі розвиненими та успішними на світовій арені.

Читаючи кожен з глав розділу, я дізнавався чимало нового про історії та політичні уклади обраних країн, політичні сили та режими, що в них встановлювались. Відзначу, що історії усіх країн, які розглядає автор, читаються як своєрідна мандрівка історичними теренами: тут ми дізнаємося і про важкі

взаємовідносини 1940-х років між Фінляндією та Радянським Союзом, і про диктаторські режими Чилі, і про те, як Японія з феодалної держави, керованої сьогунатом, перетворилася на країну «першого світу» завдяки низці вдалих економіко-політичних реформ.

Єдине, що хотілося б відзначити з того, що не сподобалося особисто мені, це те, як автор описує ситуацію зі Сполученими Штатами, оскільки дану країну він подає як таку, що несе чи не майже місію пророка та месії для усього світу. Як на мене – це явне перебільшення та прояв авторського патріотизму, ніж тверезої оцінки.

Останнє, що хотілося б відзначити, – це розгляд автором конфлікту, який відбувався між Фінляндією та Радянським Союзом у 1940-х роках. На мій погляд, наслідки даного конфлікту для Фінляндії можуть гарно проілюструвати нам, чим можуть завершитись відносини з нашим східним сусідом.

Замість висновка, хотілося б просто ще раз наголосити на тому, що дана книга беззаперечно заслуговує на прочитання, оскільки не тільки розширює світоглядні горизонти читача, а й дозволяє зрозуміти сьогоденну ситуацію як кризу, в яку потрапляли та виходили і інші країни також. Тож, не треба сприймати кризу в Україні як, власне, кінець усього. Ні. До неї можна і треба відноситися як до явища, яке можливо пережити.

*** **

Сергій Сільванович,
студент I курсу магістратури
історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Сихів: простори, пам'яті, практики. Результати третьої міської літньої школи «Уявлення та досвіди» / З ред. Н. Отріщенко, Н. Мисак, І. Склокіної, С. Одинець. Львів, 2018. 180 с.

Типові радянські житлові забудови, які ми звикли називати просто «жилмасиви», на перший погляд в своїй одноманітності та уніфікованості можуть поставити дослідника в глухий кут. На що ми можемо і маємо звернути увагу, досліджуючи радянські модерні житлові квартали? З яким інструментарієм підступить до цієї непростої задачі? Цікаві підходи пропонують учасники третьої міської літньої школи «Уявлення та досвіди» в підсумковій колективній роботі «Сихів: простори, пам'яті, практики» (Львів, 2018).

Сихів – дитя радянської індустріалізації та ідеології, найбільший центрально спланований житловий район на південно-східній околиці Львова, який будувався протягом 1960-80-их років з метою забезпечити житлом 120 тисяч робітників з передміських поселень. Як і подібні амбітні проекти радянського функціонального житлобудівництва, слабо пов'язаний з історичним центром, простір Сихова надовго отримав статус «іншого» в структурі міської свідомості. Саме тому, важливим вихідним пунктом цієї колективної роботи стало переосмислення радянського житлового простору за рамками бінарних опозицій старе/нове, міське/сільське, центр/периферія. В перспективі це дає можливість поглянути на Сихів як на самодостатній об'єкт вивчення, який наділений власною логікою та специфікою.

Робота складається з трьох розділів/студій, які відображає назва книги (три П): Простори, Пам'яті та Практики. Попри деяку загальність та поверховість (що цілком пояснюється стислими термінами школи), в кожному розділі автори явно намагаються подолати вузькі дисциплінарні межі і застосувати цікаві міждисциплінарні підходи. Розділ Простори відкриває «просторовий» контекст дослідження через структурний ланцюг плановане – реалізоване – трансформоване, який дозволяє людині, що не має жодного відношення до Сихова, зорієнтуватись в «тканині» району. Особливістю підрозділу «трансформоване», в якому автори торкаються проблеми енвайроментальної історії, є фокус на водних об'єктах і воді як такої в структурі буденності місцевих мешканців.

В розділі Пам'яті пунктирно окреслено цілі області дослідження: дитинство серед типових забудов, міграція, місця пам'яті і прив'язки, трансформація міського в умовах напливу вихідців з сіл (вдало названа Матасем Шупшинкасем як «руралізація міського, урбанізація сільського»).

Нарисовість характерна і для розділу Практики, який скоріше залишає по собі більше питань, ніж відповідей. З одного боку, це пов'язано з стислістю тексту, з іншого – завузькими рамками для більш глобальних проблем, на яких фокусуються автори. Так, кейс неконтрольованих забудов малого бізнесу (МАФів) характерний для більшості великих міст України, тому було б доречно перевернути лупу і поглянути не тільки згори вниз, а й знизу вгору. Це до питання (не)контрольованої (не)формальності – (не)контрольована ким і чому?

Надважливою проблемою, яка стосується подібних монофункціональних, здебільшого «спальних» районів, є їх взаємозв'язок та включеність в структуру всього міського середовища, їх можливість задовільнити не тільки житлові, а й інфраструктурні, споживацькі, культурні, рекреаційні та врешті решт естетичні проблеми. Отакар Бурса та Олексій Ткаченко, як на мене, тільки доторкнулися

до цього питання, досліджуючи ознаки джентрифікації³ та морфологію мережі послуг сихівчан.

Враховуючи особливості об'єкту вивчення, цілепокладання та наявність розробок з урбаністики, на які можна було б спертись, авторам вдалось зробити колосальну роботу. Дослідження фактично містить готовий рецепт, алгоритм для подальшого вивчення типового пізньорадянського житлового середовища (якесь Тополя або Лівобережний в Дніпрі ще тільки чекає на своїх дослідників). Окрім всього іншого, цю книжку просто приємно тримати в руках. Гарний дизайн, забезпеченість ілюстраціями і фотографіями не тільки спрощує сприйняття інформації, але й приносить естетичне задоволення.

Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Доля історичного пізнання та долі істориків [колективна монографія] / Ред. кол.: О. Журба (відп. ред.) [та ін.]. Дніпро, 2022. 292 с.

Побачив світ 28 випуск історіографічного збірника кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства приурочений до її 50-ліття. В основу збірки були покладені матеріали доповідей Наукових читань (2018) пам'яті М.П. Ковальського (1929–2006). Тематично збірка стала органічним продовженням попередніх видань (2008, 2013, 2015, 2018), в фокусі уваги яких перебували проблеми історії історичної науки, історичної та історіографічної культури. В центрі уваги цього випуску перебуває постать історика та його складна і часто неоднозначна взаємодія з навколишнім середовищем.

Одразу маю висловити застереження щодо статусності роботи, як суто монографічної (навіть колективної), попри запевнення відповідального редактора. Все таки, монографія передбачає присутність більш визначеної проблеми, тому навіть якщо взяти за знаменник (об'єкт дослідження) *історика* в найширшому розумінні, то тексти С. Посохова та В. Заруби сюди помітно «не вписуються». До того ж, більшість публікацій розпорошені хронологічно і просторово, окрім групи текстів, описаних в передмові як «екскурс до львівської історіографії XIX – початку XX ст.» (тексти І. Куцого, О. Пестрікової та Л. Зашкільняка). Тому я не бачу жодних причин не вважати роботу якісною збіркою наукових праць, але не монографією.

Збірку відкриває розлогий та вартий уваги вступ О. Журби та Т. Литвинової, який задає певний гносеологічний контекст та надає узагальнений огляд кожної структурної частини книжки. Ідейна кристалізованість та лаконічність опису

³ Хоча наскільки застосування терміну, який виник в міському середовищі абсолютного іншого типу, є прийнятним для конкретного кейсу, або ширше – що таке джентрифікація в Україні, читачу залишаться невідомим.

дозволяє читачеві швидко зорієнтуватись в мозаїці тематичного наповнення, що безперечно є перевагою видання.

Змістовна частина поділена на три розділи, два з яких історико-історіографічні, а третій являє собою публікацію спогадів. Перший розділ «Історики та історія: соціокультурний та професійний розділ» містить цінні розвідки з: дослідження емоційного виміру саморепрезентації істориків (Ю. Кіселева); проблеми ролі історика під час війни (С. Котова, С. Стельмах); деконструкції академічного культу історика (В. Арістов) та погляду сучасного історика на образи міста в масовій літературі (С. Посохов). Але є ще одна стаття, яка насправді відкриває розділ, – це дослідження К. Грисінської-Ярмули, присвячене регіональному виміру польської історіографії, яке я вимушений опустити за рамки огляду через відсутність знання польської.

Другий розділ з назвою «Історик і виклики історіографічного часу» більш об'ємний за змістом. Розпочинається він з «квартету» історіографічних розвідок, в центрі уваги яких стоїть конкретний історик-продуцент певного знання. Це дослідження галицьких учених: Дениса Зубрицького (І. Куций), Людовіка Кубалі (О. Пестрікова), Юліана Целевича (Л. Зашкільняк), – та радянського історика Андрія Анфімова (Н. Темірова). Питання наукового авторитету історика як фактор переконливості його гіпотез ставить Г. Виноградов на прикладі дослідників давньоруської пам'ятки «Слово о полку Ігоревім». Останнім є текст В. Заруби, в якому доволі детально проаналізовані витоки та зміст історіографічного міфу, який склався довкола місцевого підприємця та колекціонера Олександра Поля.

Третій розділ присвячений публікації спогадів учнів про істориків, які прямо чи опосередковано були присутніми в житті кафедри. Це спогади Є. Луняка про третього завідуючого кафедрою Анатолія Болебруха, В. Стецкевича про першого завідуючого кафедрою Валентина Борщевського та меморій у вигляді інтерв'ю та фрагментів власного епістолярного фонду Є. Чернова про «друга кафедри» професора Юрія Марголіса.

З таким проблемним різнобарв'ям важко бодай коротко оглянути кожен підрозділ, адже по суті вони заслуговують на окремі відгуки. Тематично мені, як досліднику символічного урбаністичного простору було цікаво спостерігати за експресивним (але науковим) «розгромом» місцевого полезнавства. Попри згоду із загальними висновками про суттєвий перекис у бік афірмативного історіописання в полезнавстві, я схильний не поширювати це судження на всю українську історіографію. Для того, аби переконатись в цьому, варто відгортати збірник на сто з лишком сторінок назад і ще раз зануритись в світ «історик і війна» (с. 47), коли навіть в найтемніші для наукового історіописання часи світло істини не згасло.

Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / За ред. В. Кулікова та І. Склокіної. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 244 с.

Варта уваги робота авторського колективу за редакцією В. Кулікова та І. Склокіної «Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу». Дослідження про мономіста вдало поєднує в собі поліваріативність напрямків: це і соціальна, і урбан, і енвайроментальна історія, історія повсякдення, в якомусь сенсі регіональна історія, – що без сумніву робить висновки авторів глибшими та переконливішими.

Взагалі, вивчення промислових міст Донбасу з точки зору дослідника, – справа не з простих. По-перше, вони мають відносно коротку історію, яка в більшості своїй сягає в глиб не раніше ХІХ ст. По-друге, обмеженість кола джерел. Адже перші заробітчани – вихідці з сіл, більш кваліфіковані робітники середньої ланки чи просто містяни, залишили дуже тонкий джерельний прошарок. З початком радянської доби годі і уявити собі більш ідеологізований образ регіону-пролетаря, ніж Донбас (принаймні до піднесення Кузбасу), а отже, ідейної селекції джерел (що наочно демонструє І. Склокіна в заключній частині, присвяченій візуальній фото-презентації регіону). По-третє, брак джерел в рівній мірі, як і їх масовість, створюють для дослідника певні досяжні межі його роботи, адже охопити все неможливо. Тому, виглядає цілком резонним, що в фокусі уваги перебувають переважно два хронологічних періоди: 1890–1910-і та 1920–1950-і рр., хоча на рівні узагальнень панорама виглядає ширшою та охоплює ХІХ – ХХІ ст.

Важкі умови праці, разюча майнова нерівність, гендерний дисбаланс та складна екологічна ситуація потенційно закладають основи для спрощених дихотомічних інтерпретацій взаємодії різних соціальних груп та спільнот крізь призму деструктивного, есенціалістичного конфлікту. Однак, як вдало фіксують автори на сторінках роботи, соціальна взаємодія навіть в таких виснажливих умовах може відбуватись не тільки через конфлікт (але якщо і так, то це не континуальний наперед визначений процес), а й через співпрацю для досягнення спільної мети. Начальник вимушений освоювати цей новий малозаселений простір пліч-о-пліч зі своїм робітником.

Але якщо в соціальному середовищі кожна конкуруюча група розглядається як рівноправний гравець, без негативізації за замовчуванням жодної зі сторін, то у випадку взаємодії людини та природи, як мені видається, авторам не вдалось подолати упередження. Тут варто відзначити дві схеми, за якими людська діяльність по відношенню до природи сумарно оцінюється радше в негативному ключі: 1) видозмінення природного ландшафту саме по собі (назвемо його обезстеппення) та 2) екологічні наслідки виробництва, які шкодять людині (пил, терикони, забруднення водою). Тому часом може скластись враження, що сама

ідея конфлікту як наративного інструменту, не є подоланою, а частково перенесеною з конкуренції різних соціальних груп на нерівноцінну взаємодію людини та природи.

Вдалою стратегією в роботі можна назвати структурну послідовність розділів, яка зменшується з кожним розділом, як масштаб карти. Від контекстуального аналізу регіону як цілого, до окремих його елементів: міст, крупних соціальних груп, людини. Такий різнорівневий підхід значно розширює поле зору для основного об'єкта дослідження – промислових мономіст.

Загалом, в роботі доволі широко представлена панорама життя робітників міст Донбасу, структуру міського населення та еволюцію експериментів з планування наколишнього простору. Книжка має амбітну мету – показати, якими були мешканці мономіст та як вони сприймалися ззовні. Окреме дослідницьке захоплення викликає щедre застосування фотоматеріалу, який використовується авторами не тільки в якості ілюстрації, але й постійно перебуває під критичним поглядом та виступає не менш важливим візуальним джерелом.

*** **

Наукове видання
Мова видання – українська

«ДНІПРОВСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЧИТАННЯ»
Матеріали
Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції
20–21 квітня 2023 року, м. Дніпро